

**T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI  
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI**

**ON İKİ İMAM'IN AŞİRİ ŞİİLERE YAKLAŞIMI**

**OBAİDULLAH FOTOWAT**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DANIŞMAN:  
DR. ÖĞR. ÜYESİ AYTEKİN ŞENZEBEK**

**KONYA-2018**





T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



### Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	OBAIDULAH FOTOWAT		
	Numarası	158106051006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMFİ İSLAM BİLİMLERİ/İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	<input checked="" type="checkbox"/>	
		Doktora	<input type="checkbox"/>	
Tezin Adı	ON İKLİMAM'IN AŞİRİ ŞİİLERE YAKLAŞIMI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

OBAIDULAH FOTOWAT



**YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU**

Öğrencinin	Adı Soyadı	OBADULLAH FOTOWAT
	Numarası	158106051006
	Ana Bilim - Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	DR. ÖĞR. ÜYESİ AYTEKİN ŞENZEBEK
	Tezin Adı	ON İKİ İMAM'IN AŞİRİ ŞİİLERE YAKLAŞIMI

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ON İKİ İMAM'IN AŞİRİ ŞİİLERE YAKLAŞIMI başlıklı bu çalışma 09/09/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/çokluğu ile başarılı bulunarak jüriimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	DR. ÖĞR. ÜYESİ	AYTEKİN ŞENZEBEK	
2	DOÇ. DR.	DOĞAN KAPLAN	
3	DR. ÖĞR. ÜYESİ	MUHAMMED İRSÖZ	



### ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	OBAIDULLAH FOTOWAT		
	Numarası	158106051006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	DR. ÖĞR. ÜYESİ AYTEKİN ŞENZEYBEK		
Tezin Adı	ON İKİ İMAM'IN AŞIRI ŞİİLERE YAKLAŞIMI			

İnsanlık tarihini incelediğimizde ilâhi veya ilâhi olmayan birçok din, mezhep ve toplumlar arasında gulûv (dinde aşırılık) hareketlerinin olduğunu görürüz. Ne yazık ki böyle aşırı hareketler Müslümanlar içerisinde de boy göstermiştir. İslâm tarihi ve İslâm mezhepleri tarihi kaynakları, bu aşırılıkların daha çok Şia mezhepleri içerisinde ortaya çıktığını kaydetmektedirler. Rivayetlere göre bu aşırı fırkaların ortaya çıkışı Hz. Ali döneminden itibaren başlamıştır. Bu hareketler daha sonra imamlar (On İki imam) döneminde farklı gruplara ayrılarak çoğalmışlardır. Aşırı inançlara sahip olan gulât fırkaları Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve Bazı liderleri hakkında aşırı iddialarda bulunarak onları beşer konumunun üzerine çıkartmaya çalışmışlardır. Ayrıca İslam dininin yasakladığı ve haram kıldığı birçok hususu kendilerine mubah olarak görmüşlerdir. Şii kaynakların naklettiklerine göre başta Hz. Ali olmak üzere hemen hemen tüm imamlar bu fırkaları sert bir şekilde eleştirerek kendi mensuplarının onlardan uzak durmaları için uyarıda bulunmuşlardır.

**Anahtar Kelimeler:** Şia, Gulât, Gulât Fırkalar, İmamiyye



**ABSTRACT**

Author's	Name and Surname	OBAİDULLAH FOTOWAT		
	Student Number	158106051006		
	Department	BASIC ISLAMIC SCIENCE/HISTORY OF ISLAMIC SECTS		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	DR. ÖĞR. ÜYESİ AYTEKİN ŞENZEBEK		
Title of the Thesis/Dissertation	TWELVE IMAMS' APPROACH TO EXTREME SHITES			

When we study the history of humanity, we face many divine and not divine religions, sects and many other extremist movements in the human society. Unfortunately such extreme movements have been also appeared among Muslim societies. Based on the history of Islam and Islamic sects this extremism has mostly seen in the Shias sects. According to the narratives, the emergence of these extremism has strated after His excellency Ali (RA) period. Later these movements has been divided into different group during the twelve Imams of Shias. Those who have these extremest beliefs have tried to give a position higher then human to The Prophet (saw), His Excellency Ali and other Islamic Scholars. Moreover, these extremests have made lawful for themselves many things that Islam has forbidden for them. According to authentic Shia resouces, His Excellency Ali ve the twelve Imams has criticised these extremism and has warned his followers not to obey them.

**Key Words:** Shia, Ghulat, Ghulat Sects, Imamiyya

## İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
ÖNSÖZ.....	4
KISALTMALAR.....	6
GİRİŞ.....	7
I.I. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	7
I.II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	7
I.III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	8
I.IV. ARAŞTIRMADA KAYNAK KULLANIMI.....	9

### BİRİNCİ BÖLÜM

#### AŞIRI Şİİ FİRKALAR'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

1.1. Gulât Kavramı.....	10
1.1.1. Kur'an'da Gulûv.....	13
1.1.2. Hadiste Gulûv.....	15
1.1.2.1. Sünnî Kaynaklarda Geçen Rivayetler.....	15
1.1.2.2. Şii Kaynaklarda Geçen Rivayetler.....	17
1.1.3. Ehl-i Sünnet'e Göre Gulûv.....	19
1.1.4. Şia'ya Göre Gulûv.....	21
1.2. Aşırı Şii Fırkaların Ortaya Çıkmasına Neden Olan Etkenler.....	24
1.2.1. Psikojojik Nedenler.....	24
1.2.1.1. Sevgide Aşırılık.....	25
1.2.1.2. Bilgisizlik.....	26
1.2.2. Sosyolojik Etkenler.....	27
1.2.3. Siyasî Etkenler.....	27
1.2.4. Yabancı Dinlerin Etkileri.....	28
1.2.4.1. Yahudiliğin Etkisi.....	29
1.2.4.2. Hıristiyanlığın Etkisi.....	30
1.2.4.3. Hinduların Etkisi.....	31
1.2.4.4. İran Dinlerinin Etkisi.....	32
1.3. Aşırı Şii Fırkalar.....	33

1.3.1. Sebeiyye .....	33
1.3.1.1. Abdullah b. Sebe ve İleri Sürdüğü İddialar .....	33
1.3.1.2. Ehl-i Sünnet Kaynaklarına Göre Sebeiyye .....	35
1.3.1.3. Şii Kaynaklarına Göre Sebeiyye .....	38
1.3.2. Keysâniyye (Muhtâriyye).....	43
1.3.2.1. Muhtâr es-Sakafî .....	44
1.3.2.2. Keysâniyye'nin İleri Sürdüğü Fikirler .....	46
1.3.3. Beyâniyye .....	48
1.3.4. Muğiriyye .....	51
1.3.5. Mansûriyye .....	54
1.3.6. Cenâhiyye .....	56
1.3.7. Hattâbiyye .....	59
1.3.8. Bezîgiyye .....	62
1.3.9. Muammeriyye .....	63
1.3.10. Umeyriyye .....	64
1.3.11. Mufaddaliyye .....	65
1.3.12. Muhammise .....	66
1.3.13. Beşşâriyye .....	68
1.2.14. Beşîriyye .....	69

## İKİNCİ BÖLÜM

### AŞIRI Şİİ FİRKALARIN İTİKÂDÎ ANLAYIŞLARI VE İMAMLARIN ONLARA KARŞI TAVIRLARI

<b>2.1. Aşırı Şii Firkalarının İtikadi Anlayışları.....</b>	<b>71</b>
2.1.1. Ulûhiyet (İmamlar veya herhangi birini İlahlaştırma Anlayışı) .....	71
2.1.2. Nübüvvet ( İmamlar veya herhangi birine Peygamber olarak kabul etmek)..	73
2.1.3. Hulûl Anlayışı .....	74
2.1.4. Tenâsüh Anlayışı .....	76
2.1.5. Teşbih Anlayışı .....	79
2.1.6. Tefvîz Anlayışı .....	80
2.1.7. Vâsilik Anlayışı .....	82
2.1.8. Mehdilik Anlayışı .....	83
2.1.9. Bedâ Anlayışı .....	84
<b>2.2. On İki İmamın Aşırı Şii'lere Tavrıları.....</b>	<b>86</b>
2.2.1. Hz. Ali .....	87

2.2.1.1. Hayatı .....	87
2.2.1.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu.....	87
2.2.2. Hz. Hasan .....	89
2.2.2.1. Hayatı.....	89
2.2.3. Hz. Hüseyin .....	90
2.2.3.1. Hayatı.....	90
2.2.3.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu.....	92
2.2.4. Zeynelâbidin .....	93
2.2.4.1. Hayatı.....	93
2.2.4.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu.....	93
2.2.5. Muhammed el-Bakır.....	94
2.2.5.1. Hayatı.....	94
2.2.5.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu.....	95
2.2.6. Cafer es-Sadık .....	96
2.2.6.1. Hayatı.....	96
2.2.6.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu.....	97
2.2.7. Musa el-Kâzım .....	101
2.2.7.1. Hayatı.....	101
2.2.7.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu.....	102
2.2.8. Ali er-Rıza .....	103
2.2.8.1. Hayatı.....	103
2.2.8.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu.....	105
2.2.9. Muhammed el-Cevâd .....	106
2.2.9.1. Hayatı.....	106
2.2.9.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu.....	107
2.2.10. Ali el-Hâdî .....	108
2.2.10.1 Hayatı .....	108
2.2.10.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu.....	109
2.2.11. Hasan el-Askerî .....	111
2.2.11.1. Hayatı.....	111
2.2.11.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu.....	112
2.2.12. Muhammed el-Mehdî .....	113
<b>SONUÇ.....</b>	<b>115</b>
<b>KAYNAKÇA .....</b>	<b>117</b>

## ÖNSÖZ

Gerek “Asr-ı saadet” kavramıyla kullanılan Hz. Peygamber’in( s.a.v.) yaşadığı dönemde gerek İslâm halifelerinden Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer’in hilafet dönemlerinde Müslümanlar arasında siyasi ve itikadi açıdan herhangi bir problemin ortaya çıktığı görülmemektedir. Tarihi kaynaklar Hz. Osman’ın on iki yıllık hilafetinin ilk altı yılının normal bir şekilde geçtiğini ancak son altı yılında ise hilafete karşı bir takım ayaklanmaların zuhur ettiği ve neticede Hz. Osman’ın şehit edilmesine sebep olduğunu beyan etmektedirler. Hz. Osman şehit edildikten sonra Hz. Ali’nin halife tayin edilmesi, Muaviye ile olan siyasi ihtilaflar, Emevîlerin iktidara geçerek Hz. Ali’nin ailesi ve taraftarlarına karşı uyguladığı bir takım nahoş hareketler, İslâm’ın yayılma sürecinde karşılaşılan yeni kültür ve gelenekler siyasi ve itikadi anlamda Müslümanlar arasında ayrılıklara ve bazı fırkaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Kendilerinin Hz. Ali’nin taraftarları olduklarını, içlerinde Ehl-i Beyt sevgisini beslediklerini söyleyerek Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Ali’yi halife olarak kabul eden daha sonra hilafete Hz. Ali evladının getirilmesine inanan ve bunu da nas ile sabit olduğunu düşünen topluluğa “Şi’a” ismi verilmektedir. Zaman zaman Şii mezhebine mensup olan kimseler arasından, Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt hakkında aşırılık ifade eden sözler söyleyen şahıs ve gruplar ortaya çıkmıştır. Tarihi Kaynaklarda bu tür fırkalara ise “Gulât-ı Şi’a” denilmektedir. Klasik kaynaklarda Gulât fırkalarının Şi’a mezhebi içerisinden zuhur ettiğini kaydederken, günümüzde bazı İmamiyye Araştırmacıları, bu fırkaların Şi’a mezhebi ile herhangi bir alakası olmadığını, dolayısıyla Şi’a karşıtı olan kimselerin böyle bir düşüncüyü ileri sürdüklerini iddia etmektedirler. Ayrıca aşırı düşünceleri ortaya koyan kimselerin (Gulât fırkalarının liderleri) birçoğunun kendi dönemlerinde herkesçe bilinen, söz sahibi olan veya İmâmlarla irtibatı olan kimseler oldukları söylenmektedir. Bu bağlamda tezimizde

Gulât-ı Şi'a'nın ortaya çıkış sebepleri, tarihsel gelişimi, itikadî anlayışları ve en önemlisi on iki İmam'ın onlara karşı tavır ve davranışlarını inceleyerek sergilemeye çalıştık.

Araştırmamızın amacı temel kaynaklar ışığında on iki imamın, yaşadıkları dönemlerde ortaya çıkarak siyasi, itikadî ve ictimai açısından Şii toplumu içerisinde ayrılıklara sebebiyet veren Aşırı Şi'a fırkalarına karşı davranışlarını ortaya koymak ve bu alanda yapılan faaliyetlere katkı sağlamaktır. Tezimizin giriş kısmında; yaptığımız araştırmanın konusu, amacı, yöntemini ele aldık. Birinci bölümde; Aşırı Şii fırkalar ve tarihsel gelişimi başlığı altında gulât kavramı, Aşırı Şii fırkaların ortaya çıkış sebepleri ve belli başlı gulât fırkalarını anlatmaya çalıştık. İkinci bölümde ise Aşırı Şii fırkaların anlayışları ve On iki imamın onlara karşı tavırları başlığı altında bu fırkaların itikadi inançları ve İsnâaşeriyye İmamlarının onlar hakkında sergiledikleri görüş ve davranışlarını ortaya koymaya çalıştık.

Bu araştırmayı seçme konusunda bana destek veren, temel kaynakları bulmam hususunda yardımcı olan ve bu çalışmamız boyunca her türlü maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Aytakin Şenzeybek'e, değerli ve güzel fikirleriyle tezimizde katkıda bulunan sayın Prof. Dr. Seyit Bahcivan, sayın Prof. Dr. Siddık Korkmaz, sayın Doç. Dr. Doğan Kaplan'a şükranlarımı sunarım.

Obaidullah FOTOWAT

Konya 2018

## KISALTMALAR

AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DMBİ	Dâiretü'l-Maârif-i Büzürg-i İslâmî
h.	Hicri yılı
m.	Miladi yılı
MÜ	Marmara Üniversitesi
MÜSBE	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ö.	Ölüm Tarihi
s.	Sayfa
sy.	Sayı
thk.	Tahkik Eden
tsz.	Tarihsiz
tsh.	Tashih Eden
vd.	Ve Diğerler
y.y.	Yayın yeri yok

## GİRİŞ

### I.I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Hicri I. asırdan itibaren kendilerini Ehl-i Beyt taraftarları olarak isimlendiren bir takım şahıslar ve fırkalar Hz. Peygamber, Hz. Ali ve diğer ehl-i beyt mensuplarına kutsallık atfetmiş, Allah'ın insanlara tecelli ettiğini ileri sürmüştür. Yine onlar imametin nübüvvetin devamı olduğunu ve benzeri bir takım görüşler ortaya koyarak Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i insanüstü varlıklar olarak takdim etmişlerdir. İslam mezhepleri tarihi kaynaklarında bunlara Gulât ismi verilmiştir.

Gulât kelimesi çoğul bir isim olup, "haddi aşanlar, aşırıya gidenler, itidal çizgisinden çıkanlar"<sup>1</sup> anlamına gelir. Bir takım siyasi ve itikadi nedenlerden dolayı Hz. Ali döneminden itibaren ortaya çıkan bu düşünce, mezheplerle ilgili eser yazan Şii ve Sünni âlimler arasında önemli bir konu olmuştur.

Mezhepler tarihinin ilk kaynakları olarak bilinen Fırak, Milel ve Nihal ile Ricâl kitapları gâli fırkalar hakkında bilgi vermektedirler. Bu eserlerin verdiği bilgilere göre gâli fırkaları Şia'ya bağlı olan gruplardır.

On İki imam Şiası ulemasının, fırkalarının gulât ile olan ilişkilerini 12 İmam'dan nakledilen rivayetlere dayandırmaları sebebiyle araştırmamıza "On İki İmam'ın Aşırı Şiilere Yaklaşımı" adını verdik.

### I.II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmadaki amacımız, tarihte kendilerine Gulât ismi verilen kimseler ve gurupların, itidal çizgisini aşmasına sebep olan fikir ve düşünceleri bilmek, onların ortaya çıkış nedenlerini ve nereden etkilendiklerini araştırmak ve özellikle bu zümreler tarafından ilahlaştırılan Ehl-i Beyt'e mensupları olan On İki Şii imamının onlar hakkındaki hâl, tavır ve düşüncelerini ortaya koymaktır.

<sup>1</sup> Mustafa İbrahim-Ahmet ez-Ziyad, vd., *Mu'cemü'l-Vasit*, Mektebetü's-Şurukü'd-Düveliyye, y.y. 2004, s. 660.

Klasik İslam Mezhepleri tarihi kaynaklarında Gulât fırkaları ve onların ortaya koyduğu fikirler Şiilik çatısı altında sınıflandırılmıştır. Bunların ileri sürdükleri, imametın nübüvvetin devamı olduğu, İmamları ilahlaştırdığı, Allah'ın insanlara tecelli ettiği vb. gibi inançlar Müslümanların kafasını karıştırmıştır. İşte İslam toplumunun yaşamış olduğu tarih içerisinde böyle bir anlayışın ne zaman ve nasıl doğduğu, hangi dinî gerekçelerin kullanıldığı ve neden böylesi bir anlayışa gerek duyulduğunu bilmek çok önemlidir.

### **L.III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ**

“On İki İmam'ın Aşır Şiilere yaklaşımı” adını verdiğimiz bu çalışmamız teorik bir araştırmadır. Dolayısıyla bu konuyu önce teorik bir zemine oturtmaya çalıştık. Konu hakkında bölüm hocalarım özellikle danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Aytekin Şenzeybek'in fikrini aldıktan sonra Türkiye, Afganistan ve İran'da bulunan bazı Şii ve Ehl-i Sünnet kütüphanelerini inceleyerek araştırmamızın sağlam ve objektif olabilmesi için orijinal kaynakları bulmaya çalıştım. Ayrıca internet veri tabanlarını kullanarak gerek Şii gerekse Şii olmayan araştırmacılar tarafından yazılan ve İmamların Gulât'a karşı yaklaşımını inceleyen birçok kitap, tez, makale ve dergi elde ettim. Bu kaynaklardan istifade ederek hocalarımla onayla birlikte olayların gelişimi ve tarihsel sürecini göz önünde bulundurarak konuyu geniş bir biçimde incelemeyi amaçladım.

Araştırmamız İslam Mezhepleri Tarihi bilim dalının yöntemi esasında hazırlanmıştır. Bu çerçevede fikir-hadise irtibatına ve zaman-mekân uyumuna dikkat edilmiştir. Bu yöntemden hareketle İslam tarihinde Gulât fikirlerin ortaya çıkışını etkileyen hadiseler ve olgular birbirleriyle irtibatlandırılarak detaylı olarak ele alınmıştır. Yine bu fikirlerin ortaya çıktıkları yerler ve çıkış zamanları arasındaki bağlantılara dikkat edilmiştir. Çalışmamızda tasviri/deskriptif/betimleyici metoda öncelik verilerek inceleme konumuzu tamamen tarafsız ve objektif olarak ele aldık. Dikkat edeceğimiz bir diğer husus ise Şii kaynakların anakronizm metodunu oldukça sık kullandığı gerçeğini göz önünde bulundurarak Şii kaynaklarda verilen bilgilerde hadiselerin tarihlerinde zaman kayması olup olmadığı da detaylı olarak incelenmiştir.

#### **LIV. ARAŞTIRMADA KAYNAK KULLANIMI**

Bu alıőmada İslam Dini'nin çeşitli mezheplerini ele alan Arapça, Farsça ve Türkçe klasik kaynaklardan ve modern araŐtırmalardan istifade edilmiştir. Konunun gereği burada kullanılan kaynakların birçoğu Şii uleması tarafından yazılan eserlerdir. Ayrıca konuyla ilgili Ehl-i Sünnet ulemasının da kaleme aldığı kaynaklardan faydalandık.

Çalışmamızda, Gulāt-ı Şi'a'nın ortaya çıkışı, tarihsel gelişim süreci, Gulāt Fırkasının önde gelen isimleri, itikadi görüşleri, Şii İmamları ve Şii âlimlerinin onlara karşı sergilediği tavırlarını konu edinen Arapça, Farsça ve Türkçe Ansiklopedi maddeleri, kitap, makale, dergi, bilimsel araŐtırmalar vs. kaynaklardan da istifade ettik.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### AŞIRI Şİİ FİRKALAR'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

#### 1.1. Gulât Kavramı

Aslı Arapça bir kelime olan Gulât kavramı “Gâli” veya “Gâliye'nin” çoğuludur<sup>2</sup> ve “sınırı aşanlar” anlamına gelmektedir. Gulât kelimesinin yerine bazen “Ehlü'l-Gulûv” veya “Ashabu'l-Gulûv” ifadeleri de kullanılmıştır.<sup>3</sup>Bu kelimeden türeyen ve haddi sınırı aşmak anlamında<sup>4</sup> olan “Gulûv”, (غلي يغلو) fiilinin mastarı olup sözlükte “aşırı gitmek, yükselmek, gayeden çıkarak haddini aşmak<sup>5</sup>, yer ve mevkide ileri gitmek” gibi çeşitli anlamları da ifade etmektedir. Örneğin: bir şeyin fiyatı yükseldiğinde (غلا) denir. Ya da sıvı olan bir şeyin kaynamasına (غليان) denir. Ok yaydan çıktığında veya yukarıya doğru atıldığında (غلو) denir. Gulûv, yükselmek ve her şeyde haddini aşmak anlamına gelip birileri her hangi bir işte aşırı giderse haddini aştı derler.<sup>6</sup>

Kur'an'da da “gulûv” kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. “... لا تغلوا في دينكم...”<sup>7</sup> “dininizde sınırları aşmayınız”. Bu kelime hadiste şöyle geçmektedir “ لا تغلوا صداق ”<sup>8</sup> “kadınların mehirinde sınırı aşmayınız.” Yani yüksek miktarda mehir talep etmeyiniz<sup>9</sup> Dolayısıyla dilciler bu kelimenin farklı anlamlara sahip olduğunu beyan etmişlerdir. Arapçada (تعدي) kelimesi de sınırı aşmak anlamındadır. Ancak gulûv, bir

<sup>2</sup> Atay, Hüseyin, *Ehl-i Sünnet ve Şîa*, AÜİF no: 159, Ankara trs., s. 4.

<sup>3</sup> Bkz. Öz, Mustafa, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, Ensar, İstanbul 2012, s. 160.

<sup>4</sup> Bkz. Öz, Mustafa, “Gâliyye”, *DİA*, İstanbul 1996, 13/333.

<sup>5</sup> Bkz. Hâşimî Hoyî, Mirza Habibullah vd. *Minhâcu'l-Berâ'a fi Şerh-i Nehc-i Belâğa (Hoyî)*, thk. İbrahim Miyancı, Mektebetü'l-İslâmiyye, Tahran 1979, 4/359; Mustafavî, Hasan, *et-Tahkik fi Kelimâtü'l-Kur'ani'l-Kerim*, Vezaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslâmî, Tahran 1989, s. 262.

<sup>6</sup> Bkz. Râgıb el-İsfahanî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi-Ğaribi'l-Kur'an*, Farsçaya çev. Gulam Rıza Hüsrevî Hüseyinî, el-Mektebetü'l-Murtazaviyye li-İhyâi Âsûri'l-Caferiyye, Tahran 1383, s. 377; Mustafa İbrahim, Ahmet ez-Ziyad, vd., *Mu'cemü'l-Vasit*, Mektebetü's-Şurûku'd-Düveliyye, y.y. 2004, s. 660.

<sup>7</sup> Nisâ 4/171.

<sup>8</sup> İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fevad Abdülbâki, Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabîyye-Faysal İsa el-Bâbi el-Halebî, y.y. tsz., 1/607.

<sup>9</sup> el-Gaffâr, Abdurasul, *Şubhetü'l-Gulûv indeş-Şi'a*, Darü'l-Hücceti'l-Beyza, Beyrut 1995, s. 29.

şeyin haddinden fazla ileri gittiğini ifade eder.<sup>10</sup> Ayrıca gulûv, akıl ve örfün çizgisi dışında bir şeyi aşırı derecede övmeye, abartmaya da denir.<sup>11</sup> Teammuk (تعصق) kelimesi de gulûve benzer bir anlamı ifade eder. Hz. Ali'den nakledilen bir rivayette şöyle geçer: "Küfür dört direk üzerinde durmaktadır. Bunlar teammuk (sınırı aşmak), ihtilaf etmek, doğru yoldan sapmak ve ayrılmaktır. Kim ki dinde haddi aşmışsa hakka dönmemiştir."<sup>12</sup>

Yukarıda geçen tanımlara istinaden gulûv kelimesini üç çeşide ayırmak mümkündür: 1. Keskin gulûv; Abdullah b. Sebe'nin Hz. Ali'ye (sen İlahsın) dediği gibi. 2. Tasavvufî gulûv; Örneğin Hüseyin b. Mansur el-Hallac'ın "ben Hakk'ım" demesi veya Ebu Saïd Ebu'l-Hayr'ın "benim cübbemin içinde Allah'tan başka bir şey yoktur" demesi gibi. 3. Edebî gulûv; Bir kimsenin veya bir kişinin şiirde veya nesirde abartarak övmesine denir.<sup>13</sup>

Terim olarak gulûv, fert veya şahısların kulluk derecesinden yükseltilerek ona Allah'ın sıfatlarını atfetmek, Allah'ın insanlara hulul-tecelli ettiğini ileri sürmek, Allah onları (imamlar) yarattıktan sonra yaratılış emrini onlara verdiğini söylemek veya onların (imamlar) öldüğünü inkâr ederek göğe yükseldiğini iddia etmektir.<sup>14</sup> Başka bir tarife göre "gulûv" kelimesi, Müslüman olduklarını iddia ettikleri halde, İslam'ın temel inanç esaslarından biri veya bir kaçını inkâr eden veya inkâra götürecek şekillerde tevillerde bulunan kişiler veya fırkalar için kullanılır.<sup>15</sup> Fırak, Rical ve Kelam ilimlerinde Gulûv terimi özellikle kendilerinin Şiî mezhebine mensup olduklarını düşünen ve Ehl-i Beyt hakkında aşırı sözler ifade eden şahıs ve fırkalar için kullanılmaktadır.<sup>16</sup>

<sup>10</sup> Bkz. Hacızâde, Yedullah, "Ciryân-ı Gulûv der Asr-ı İmam Kâzım bâ Tekye ber Akâid-i Galîyâne-i Muhammed b. Beşîr", *Fasıl-Name-i İlmî- Pejuşî Tarîh-i İslâmî*, y.y. 2013, 4. Yıl, 1. bsk., 53. sy., s. 107.

<sup>11</sup> Bkz. Musahib, Gulam Hüseyin, *Dâiretû'l-Maarif-i Farsi*, Müessesesi-i İntişârât-ı Frenklîn, y.y., 1387, 2/1813.

<sup>12</sup> Şerif er-Rıza, Muhammed b. Hüseyin, *Nehcû'l-Belağa*, thk. Feyzul-İslam, Hicret, Kum 1993, s. 474.

<sup>13</sup> Bkz. İbrahîmî, Safdar, *Gulât ve Amelkerd-ı Ahâ der Asr-ı Sadıkîn*, Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Dânişgâh-i Terbiyet-i Debîr Şehîr Recâi Dânişkede-i Ulum-i İnsânî, Tahran 2012, s. 5-6.

<sup>14</sup> Ensârî, Ali Rıza, "Şivehây-i Berhud-ı İmam Sadık bâ Gulûv ve Gulât", *Maarif-i İslâmî Dergisi*, y.y., 2007, sy. 68, s. 8.

<sup>15</sup> Bkz. Sankaya, Mehmet Saffet, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta 2001, s. 197.

<sup>16</sup> Bkz. Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze Şiîlik ve Kolları*, Ensar, İstanbul 2011, s. 327. Nirumand, Rıza, "Bâz-Şinâsi Merz-i Tefvîz ez Vilâyet-i Tekvîni der Endişe-i Şi'a", *Mutala'ât-ı İslâmî (Felsefe ve Kelam) Dergisi*, Meşhet 2011, 43. Yıl, sy. 2/87, s. 168.

Mezhepler tarihi ile ilgili eserler yazan ulema gulûv kelimesini terim olarak şu şekillerde tarif etmişlerdir: Şehristanî: (548/1153)“*Gulât, imamları hakkında, onları yaratılmışların hududundan çıkaracak derecede aşırılık gösterenler, onlarda ilahî özellikler bulunduğuna hükmedenler, bazen imamlardan birini ilaha bazen de ilahı, mahlûkattan birine benzetenlerdir. Bunlar gulûv veya taksir üzeredirler. Onların ortaya koydukları hulûl, tenâsüh, Yahudi ve Hıristiyanlıktan kaynaklanmaktadır.*”<sup>17</sup> Şeyh Müfid: (413/1022) “*Gulât, Hz. Ali ve onun imam olan evlatlarını İlah ve Peygamberlik derecesine yükselten, onları şeriat çizgisini aşarak din ve dünyada en faziletli varlıklar olarak tanımlayan fırkalardır. Onlar (Gulât) sapık, kâfir ve İslam çizgisinden çıkmışlardır. Hz. Ali onların öldürülmesi ve ateşe atılması hükmünü vermiştir. İmamlar da onların İslam dininden çıkararak kâfir olduklarını söylemişlerdir.*”<sup>18</sup> Gaffar: “*Gulûv, dinî inanç ve Şer’i yükümlülüklerde itidal çizgisini aşmaya denir. Şia nezdinde Gulât, Ehl-i Beyt imamlarının kendileri için kullanmadıkları ilahlık ve nübüvvet sıfatlarını eklemektir.*”<sup>19</sup> Bağdadî: “*Gulât, imamların ilah olduklarını kabul ettiler. Şeriatın haram kıldığı hususları helal saydılar ve Şeriatın farzlarının gerekliliğini kaldırdılar.*”<sup>20</sup>

Yukarıda verdiğimiz tariflere istinaden gulât kavramının genellikle kendilerini Ehl-i Beyt taraftarı olarak takdim eden ve Peygamberleri, İmamları ve önderlerini kulluk derecesinden yükselterek onların ilah olduğunu savunan veya İlahî sıfatlar atfeden kimseler için kullanıldığını söyleyebiliriz. Gulûv’e sapan fırka ve şahıslar, İmamları ilahlaştırmalarının yanı sıra âhireti inkâr edip tenasüh inancını da ortaya koymuşlardır.<sup>21</sup> Şunu da söylemek gerekir ki İslam tarihi boyunca Şii olmayan başka gruplar da inançlarında ifrat etmişler, önder ve halifelerini takdis etmişlerdir. Örneğin Abbasiler

<sup>17</sup> Şehristanî, Ebu’l-Feth Tacuddîn Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ven-Nihal*, thk. Emir Ali Mehri - Ali Hasan Fahir, Dâru’l-Marife, Beyrut 1993, s. 203.

<sup>18</sup> Müfid, Muhammed b. Muhammed (Şeyh Müfid), *Tashihu İtikadâtı’l-İmamîyye*, thk. Hüseyin Dergâhî, Kengere-i Şeyh Müfid, Kum 1993, s. 131.

<sup>19</sup> el-Gaffar, *a.g.e.*, s. 29.

<sup>20</sup> Bağdadî, Ebu Mansûr Abdülkalîb b. Tahir b. Muhammed et-Temîmî, *el-Fark Beyne’l-Fırak ve Beyânü’l-Fırakati’n-Naciyyeti Minhûm*, Dâru’l-Âfaki’l-Cedîde, Beyrut, 1982, s. 17.

<sup>21</sup> Bkz. Öz, “Gâliyye”, 13/333.

döneminde bir takım şahıslar Abbâsî halifesi Mansur'un tanrı olduğu fikrini ileri sürmüşlerdir. Kaynaklarda onlar "Abbâsî Gulâtı" olarak tanımlanmıştır.<sup>22</sup>

### 1.1.1. Kur'an'da Gulûv

Gulûv kavramı Kur'an'da 5 yerde zikredilmektedir. Zikredilen yerlerin ikisinde gulûv "din ve inançta aşırı gitmek"<sup>23</sup> anlamında, iki yerde "kaynamak"<sup>24</sup> ve bir yerde ise "ihanesi"<sup>25</sup> anlamını ifade etmektedir. Burada araştırma konumuz olan dinde haddi aşmak anlamını ifade eden gulûv kavramı üzerinde durulacaktır. Adı geçen kavram Kur'an'da şöyle geçmektedir: (يا أهل الكتاب لا تغلوا في دينكم ولا تقولوا على الله إلا الحق إنما المسيح عيسى ابن مريم (رسول الله).<sup>26</sup> "Ey ehl-i kitap! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında, ancak hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın resulüdür." Kur'an'da ehl-i kitap ismi, Hz. Peygamber'den önce kendilerine ilâhî kitap indirilen din mensupları için kullanılmıştır. Kur'an'da bu tabir daha çok Hz. Musa ve Hz. İsa'nın ümmetleri için kullanılmaktadır. Yukarıda zikri geçen ayette Yahudi ve Hristiyanlara hitapta bulunulmaktadır. Çünkü Hristiyanlar Hz. İsa hakkında gulûv (haddi aşmak) yapmışlardır. Öyle ki onu İlah mertebesine yükseltmiş, Allah'ın oğlu olarak görmüşlerdir. Yahudiler ise Hz. İsa ve annesi Meryem hakkında iftiralarda bulunmuşlar, Hz. İsa'yı nesepsiz doğdu diye tahkir etmişlerdir,<sup>27</sup> Hz. Üzeyr'e de Allah'ın oğlu demişlerdir. Bazı âlimler ise bu ayetin sadece Hristiyanlara hitap ettiğini ileri sürmektedir. Çünkü ayetin ilerisinde "Allah üçtür demeyin" ifadesi geçmektedir.<sup>28</sup> Zira Hristiyanların inancında teslis (üçlü kavram baba, oğul ve kutsal ruh) vardır.<sup>29</sup> Ali el-

<sup>22</sup> Bkz. Rızazade Askerî, Zehra, "Nakş-ı Gulât der Tahrib-i Çehre-i Şi'a", *Fasl-Name-i Pejuheşi Tarth-i Ferheng ve Temeddün-i İslâmî*, Tahran 2010, 1. sy., s. 166. Bu zümrelerden biri olan Ravendiyye, Kummî Nevbahî tarafından "Abbâsiyye Şin'î" olarak tanımlanmıştır. Bkz. Kummî/Nevbahî, *Şîl Fırkalar Kitabu'l-Makâlât ve'l-Fırak Fıraku's-Şi'a*, Türkçeye çev. Hasan Onat vd., Ankara okulu, Ankara 2004, s.168.

<sup>23</sup> Bkz. Nisa 4/171, Mâide 5/77.

<sup>24</sup> Bkz. Duhân 44/45, 46.

<sup>25</sup> Bkz. Ali İmrân 3/161.

<sup>26</sup> Nisâ 4/171.

<sup>27</sup> Bkz. Feyz-i Kâşânî, Muhammed Muhsin b. Şahî Murtaza, *Tefsiru's-Sâfi*, thk. Hüseyin A'lemî, Mektebetu's-Sadr, Tahran 1994, 2/523.

<sup>28</sup> Bkz. Binâî, Ali Ekber Karşî, *Kâmûs-i Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İslamiyye, Tahran 1991, s. 120.

<sup>29</sup> Bkz. Meclisi, Muhammed Bakır b. Muhammed et-Takî, *İhticâcât (Tercüme-i Bihâru'l-Envâr)*, İslamiyye, Tahran 2000, 1/32.

Cubbâi, Ebu Müslim ve bir takım müfessirler ayetin sadece Hristiyanlara hitaben indirildiği görüşündedirler.<sup>30</sup> Bu ayet Hristiyanların din hususunda sınırı aşarak ifrata kaçmamaları, Hz. İsa ile ilgili Allah'a karşı sadece gerçekleri söylemeleri için indirilmiştir. Hz. İsa onların (Hristiyanlar) iftira ettiği gibi Allah'ın oğlu değil onun kulu, peygamberi ve Meryem'e bildirdiği bir müjdesidir.<sup>31</sup> (ياهل الكتاب لاتعولوا في دينكم غيرالحق ...) <sup>32</sup> "Ey ehl-i kitap! Dininizde sınırı aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin." Kur'an'da dinde haddi aşmakla ilgili ikinci ayet de Hristiyanlar hakkında indirilmiştir. Çünkü onlar doğru yoldan çıkarak sapkınlığa uğramışlardı. Allah bu ayeti Hz. Peygamber'e indirerek ehl-i kitabı uyarmasını istemektedir.<sup>33</sup> Allah bu ayette "dininizde haddi aşmayın" ifadesiyle Hristiyanları, Hz. İsa'nın Peygamberlik mertebesinde ilahlık mertebesine çıkarmalarını yasaklamıştır.<sup>34</sup> Kummî, bu ayeti tefsir ederken şu anlamı ifade ettiğini belirtmiştir: " Ey Hristiyanlar! İsa İlahdır veya Allah'ın oğludur demeyin."<sup>35</sup>

Kur'an ayetlerine baktığımızda üç çeşit gulüvden bahsedildiğini görürüz. Bunlar: a) Allah dışında olanları ilâhlaştırmak. Bu çeşit gulüv, putlara, ateşe, meleklerle ve diğer şeylere taparak bir taraftan Allah'ın ulûhiyetini nefyetmek, diğer taraftan ise Peygamberleri Allah'ın oğlu yerine koyarak Allah'a ortak koşmaktır. b) Allah'a has olan sıfatları kullar için de kullanmak; Yaratmak, rızık vermek, öldürmek, diriltmek gibi sıfatlar sadece Allah'a has olan sıfatlardır. Ancak geçmiş ümmetler bu sıfatları insanlar için de kullanmışlardır. c) Peygamberlerin beşer olduğunu nefyetmek: Kur'an'ın ifadesine göre Peygamberlerin Beşer olduklarını nefyetmek de gulüv anlayışının

<sup>30</sup> Bkz. Âlûsî, Ebu's-Senâ ŞihâbüddînMahmûd b. Abdullah b. Mahmûd, *Ruhu'l-Meânî fî Tefsîr-i'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'ul-Mesâni*, Daru'l-İhya'it-Turasi'l-Arabî, Beyrût tsz., 5/ 24.

<sup>31</sup> Taberî, Ebu Ca'fer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Taberî Tefsîri*, Türkçeye çev. Kerim Aytekin-Hasan Karakaya, Hisar, İstanbul 1996, 3/177.

<sup>32</sup> Mâide 5/77.

<sup>33</sup> Bkz. Feyz-i Kâşânî, *Tefsîrus-Sâfi*, s. 74.

<sup>34</sup> Bkz. Âlûsî, a.g.e., 5/210; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kodîr*, Şirketü Mektebeti ve Matbatî Mustafa el-Babî el-Halebî, y.y. 1964, 2/65.

<sup>35</sup> Kummî, Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim, *Tefsîru'l-Kummî*, thk. Tayyib Musa Cezâirî, Dâru'l-Kitab, Kum 1983, 2/176.

içerisine girmektedir.<sup>36</sup> Böyle bir anlayışı reddetmek için Allah Hz. Peygamber (s.a.v.)'e şöyle buyurur: “*Ey Muhammed! De ki: “Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana , ‘Sizin ilahınız ancak bir tek ilahdır’ diye vahyolmuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.*”<sup>37</sup>

Yukarıda okuduğumuz ayetlere göre dini konularda haddi aşmak, yani kulları beşer çerçevesinden çıkartarak ilah yerine koymak ve onlara Allah’a mahsus olan sıfatları ilave etmek, tarihi olarak sadece İslam’ın doğuşundan sonra ortaya çıkan bir durum değil, İslam’dan önce de ilahî dinlere mensup olan toplumlar içerisinde varlığını sürdüren bir durumdur.

### **1.1.2. Hadiste Gulûv**

Hz. Peygamber’in hadislerine baktığımızda o’nun Müslümanları aşırılığa kaçmaktan sakındırarak İslam dininde aşırılığın hiç bir yeri olmadığını açık bir şekilde ifade etmiştir. Bu hususta Ehl-i Sünnet ve Şii hadis kaynaklarında Hz. Peygamberden nakledilen birçok rivayet mevcuttur. Biz burada önce Ehl-i Sünnet kaynaklarında geçen rivayetleri, arkasından da Şii kaynaklarda yer alan rivayetleri sırasıyla zikredeceğiz.

#### **1. 1.2.1. Sünnî Kaynaklarda Geçen Rivayetler**

Abdullah b. Abbas’tan rivayet edilen bir hadiste Allah Resulü şöyle buyurmaktadır:<sup>38</sup> (أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا كُمْ وَالْعُلُوُّ فِي الدِّينِ، فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ الْعُلُوُّ فِي الدِّينِ) “Ey insanlar! Dinde aşırılıktan, haddi aşmaktan sakının. Çünkü sizden öncekiler dinde gulûv yapmalarından dolayı helak oldular.” Hadis metninde geçen “dinde gulûv” kelimesi, inanç ve amelleri kapsayan tüm aşırılığı içermektedir. İlahi dinler içerisinde itikadi ve ameli konularda en çok haddi aşan toplum Hristiyanlardır. Zira Allah onları Kur’an’da dinde gulûv yapmakla suçlamıştır.<sup>39</sup> Hz. Peygamber (s.a.v.) diğer bir rivayette şöyle

<sup>36</sup> Bkz. Ufûkî, Davut, “Miyârlıh-y-ı Gulûv Der Kur’an ve Rivâyât”, *Ulum-i Hadis Dergisi*, y.y. 2010, 4. say., s. 84-87

<sup>37</sup> Kehf 18/110.

<sup>38</sup> İbn Mâce, *Sünen.*, 2/1008.

<sup>39</sup> el-Munâvî el-Kâhîrî, Zeynuddin Muhammed, *Fezûlî’-Kadîr Şerhü’l-Camî’s-Sagîr*, el-Mektebetü’l-Ticariyyetü’l-Kübrâ , Mısır 1937, 3/125.

buyurmaktadır: <sup>40</sup>“لَا تُطْرُونِي، كَمَا أَطْرَثَ النَّصَارَى ابْنَ مَرْيَمَ، فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُ اللَّهِ، فَقُولُوا عَبْدُ اللَّهِ، وَرَمُونَهُ”  
“Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'yı övdükleri gibi beni övmeyin! Zira ben Allah'ın kuluyum. Bana Allah'ın kulu ve elçisi deyin.” Hz. Ayşe'den rivayet edilen bir hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurur: “İşlerinizde orta yolu gözetiniz ve dosdoğru olunuz. Şunu biliniz ki sizden hiçbir kimse ameli neticesinde kurtuluşa eremez. Şüphesiz Allah katında en güzel amel az da olsa devamlı olandır.”<sup>41</sup> Buharî'nin rivayet ettiği diğer bir hadiste ise şöyle geçmektedir: “Orta yolu takip ediniz, dosdoğru olunuz ve biliniz ki, şüphesiz hiç kimse, ameli sayesinde kurtuluşa eremez. Bunun üzerine ashab, ‘Ey Allah'ın Resulü! Sende mi kurtulamazsın?’ diye sordular. Peygamber (s.a.v): ‘Evet ben de kurtulamam ancak Allah rahmet ve keremi ile bağışlarsa o başkadır.’”<sup>42</sup> Enes b. Malik'in rivayet ettiğine göre üç kişiden oluşan bir grup Peygamber'in (s.a.v) hanımlarının yanlarına gelerek, Allah Resulünün ibadeti ile ilgili sorular sordular. Rasûlullah'ın hanımlarının anlattıkları karşısında kendi ibadetlerini oldukça az bularak dediler ki: ‘Peygamber'in makamından bakıldığında biz neredeyiz? Halbuki Peygamber'in geçmiş ve gelecek günahları affolunmuştur.’ Onlardan biri: ‘Ben geceleri hep namaz kılacağım’ dedi. Diğerisi ise: ‘Ben gündüzleri hep oruç tutacağım’ dedi. Üçüncüsü ise ‘Ben kendimi kadınlardan uzak tutacağım ve asla evlenmeyeceğim’ dedi. Bunun üzerine Allah Resulü gelerek onlara şöyle nasihatte bulundu: ‘Siz şöyle böyle diyen şahıslar mısınız? Allah'a yemin olsun ki ben sizin Allah'tan daha çok korkanınızım ve daha çok takva sahibi olanınızım. Ancak ben bazen oruç tutarım bazen de ara veririm. Geceleri hem namaz kılarım hem de uyurum. Ben de evliyim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.’ dedi.”<sup>43</sup>

<sup>40</sup> Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim Cu'fî, *Sahihu'l-Buhari*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nasır, Dâru't-Taykûn-Necât, 2001 tsz., 4/167.

<sup>41</sup> Buhârî, *Sahihu'l-Buhari*, 8/98.

<sup>42</sup> Buhârî, *Sahihu'l-Buhari*, 8/98.

<sup>43</sup> Buhârî, *Sahihu'l-Buhari*, 7/2.

### 1.1.2. 2. Şii Kaynaklarda Geçen Rivayetler

Peygamber (s.a.v)'den rivayet edilen bir hadiste o şöyle buyurmuştur: (قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: رجلان لا تتألهما شفاعتي صاحب سلطان عصف غشوم و غالي في الدين مارق)<sup>44</sup> Allah Resulü dedi ki: "İki grup veya şahıs insanlara benim şefaati nail olmayacaktır. Onlardan birincisi zalim ve gaddar olan sultan ile oturup kalkan kimse, ikinci ise dinde haddi aşan kimse ki o dinden çıkmıştır." Bu hadis bazı Ehl-i Sünnet kaynaklarında da geçmektedir.<sup>45</sup> Şii kaynaklarında konuyla ilgili bir başka rivayet ise şöyledir: (قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: صنفتان من أمتي لا نصيب لهما في الإسلام: الأناصب لاهل بيتي حربا و غالي في الدين مارق) Allah Resulü buyurdu ki: " Benim ümmetinden iki grubun İslam'dan nasibi yoktur. Birincisi benim ehlime karşı savaş açan, ikincisi ise dinde sınırı aşarak İslam'dan çıkandır." Hz. Ali'den rivayet edilen bir diğer hadiste ise Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: "Beni olduğumdan fazla yükseltmeyin! Çünkü Allah beni Peygamber olarak göndermeden önce bir kul olarak kabul etmiştir."<sup>47</sup> Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hadisinde insanlara, kendisinin de Allah'ın diğer kulları gibi bir kul olduğunu bilmelerini ve peygamberleri ilah olarak gördüğü veya onlara ilahî sıfatlar atfeden Yahudi ve Hristiyanlar gibi dinde aşırılık yapmamaları hususunda telkinde bulunmaktadır.<sup>48</sup>

Hz. Ali'den rivayet edilen diğer bir hadiste Hz. Peygamber ahabından bir gurubun yanına geldiğinde, onlar Peygamber (s.a.v.)'e 'Efendimiz, Mevla'mız hoş geldin!' dediklerinde Hz. Peygamber onlara kızarak şöyle buyurdu: " Bana böyle demeyin. Bana Ey Peygamberimiz ve Ey Allah'ın Resulü hoş geldin deyin. Doğru ve

<sup>44</sup> Şeyh Sadük, Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh, *el-Hisâl*, thk. Ali Ekber Gaffarî, Cami'a-i Müderrisîn , Kum 1983, 1/63; Meclisî, Muhammed Bakır b. Muhammed et-Takî, *Bihâru'l-Envâr*, Dâru'l- İhyâi'l-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1983, 25/269.

<sup>45</sup> "رجلان ما تتألهما شفاعتي: إمام ظلوم غشوم وأخر غالي في الدين مارق منه" eş-Şeybânî, Ebu Bekir b. Ebu Asım Ahmed b. Amr b. Duhak b. Muhallid, *Kitabu's-Sünne*, el-Mektebu'l-İslamî, y.y. 1980, 1/23; Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed İbnü'l-Hüseyin b. Ali, *el-B'as ve'n-Nuşûr li'l-Beyhakî*, thk. eş-Şeyh Âmir Ahmed Haydar, Merkezi'l-Hidemat ve'l-Ebhâsi'l-Sakâfiyye, Beyrut 1986, s. 64.

<sup>46</sup> Şeyh Sadük, Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakih*, thk. Ali Ekber Gaffarî, Defter-i İntişârât-ı İslamî , Kum 1992, 3/408; Feyz-i Kâşânî, Muhammed Muhsin b. Şah Murtaza, *el-Vâfi*, Kitabhâne-i Emiru'l-Müminin , Kum 1985, 2/229.

<sup>47</sup> Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 25/135, 265-272 ; Şeyh Sadük, Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh, *Uyûnu Ahbârü'r-Rıza*, thk. Mehdi Lâceverdi, Neşr-i Cihan , Tahran 1958, 2/201.

<sup>48</sup> Bkz. Ufûkî, "a.g.m.", s. 88.

düzgün söz söyleyin, sözlerinizde aşırılığa kaçmayın, haddi aşmayın.”<sup>49</sup> Biri Hz. Peygamber’e gelerek, Ey Allah’ın elçisi! Biz bir birimize verdiğimiz gibi sana selam veririz. Neden sana secde etmiyoruz? deyince, Allah Resulü şöyle buyurdu: “Hiç kimsenin Allah dışında başkasına secde etmesi doğru değildir. Ancak peygamberinize saygı gösterin, onun ehli için hakkı bilin.”<sup>50</sup> Hz. Ali’den rivayet edilen diğer bir hadiste Peygamber (s.a.v) Hz. Ali’ye şöyle der: “ Ey Ali sen ümmetim içerisinde Meryem oğlu İsa’nın ümmeti içerisinde olduğu gibisin. Öyle ki İsa’nın ümmeti üç fırkaya ayrıldı. Onlardan birincisi müminler (havariler) idi. İkincisi düşmanlar (Yahudiler) idi. Üçüncüsü ise Gâliler (dinde aşırılığa kaçanlar) idi ki onlar dinden çıkmışlardı. Seni takip eden ümmetim de üç fırkaya ayrılır. Birincisi sana tabi olan Şia, ikincisi seninle savaşanlar, üçüncüsü ise sana gulüvde bulunanlardır. Ey Ali! Sen ve seni sevenler cennettedirler. Senin düşmanların ve senin hakkında aşırılık yapanlar ise cehennemdedirler.”<sup>51</sup>

Şii kaynaklarında yer alan rivayetlere bakıldığında Ehl-i Beyt hakkında aşırı gidenlerin daha çok dört hususta gulüv yaptıklarını görmek mümkündür. Bunlar: **a) Ehl-i Beyt’i ilahlaştırmak:** Gulât adını verdiğimiz kişiler, Ehl-i Beyt’i Allah yerine koyarak ve onlara ilahi sıfatları nispet ederek gulüve saptmışlardır. İmamlar da onların bu tutumlarına sert sözlerle karşılık vermiş ve insanları onlardan uzak durmaları için uyarmıştır. **b) Yaratmak ve rızık verme hususunda Ehl-i Beyt’i ilahlaştırmak:** Dinde gulüv yapanlar, insanları yaratma ve öldürme hususunda İmamların mutlak gücü olduğunu iddia etmişlerdir. **c) Ehl-i Beyt’in Gayb ilmini bildiğini ileri sürmek:** Kur’an’ın birkaç yerinde geçtiği gibi gaybı, Allah dışında kimse bilmemektedir. Ancak Allah’ın izniyle Allah dostları bazen gaypten haberdar olur. Dinde haddi aşanlar, imamların gaybı bildiğini iddia etmişlerdir. **d) İmamları Peygamberlik makamına yükseltmek:** Gulâtın gulüve saptıkları diğer bir husus da İmamları Peygamber olarak görmek yani onların Peygamberler gibi Allah tarafından vahiy aldıklarını iddia

<sup>49</sup> Muhammed b. Muhammed b. Eş’as, *el-Ca’feriyyât (el-Eş’astıyyât)*, Mektebu’n-Neynevi’l-Hadise , Tahran tsz., s. 184.

<sup>50</sup> el-Gaffar, *a.g.e.*, s. 31.

<sup>51</sup> Meclisi, *Bihârü l-Envâr*, 25/263, 264.

etmeleridir. Bu konuda imamlar kendilerine peygamberlik iddia edenlere karşı sert sözler sergilemektedirler.<sup>52</sup> Aşırılıkla ilgili Şii hadis kaynaklarında daha çok Hz. Ali ve Şii İmamlardan nakledilen rivayetler yer almaktadır ki biz o rivayetleri daha sonraki bölümlerde zikredeceğiz.

### 1.1.3. Ehl-i Sünnet'e Göre Gulûv

İslam dininin iki ana kaynağı olan Kur'an ve Hadis, dinde aşırılığı kesinlikle yasaklamıştır. Allah'ın Ehl-i kitaba dinlerinde haddi aşmaması ve Allah'a karşı hak dışında başka bir şey söylememelerini ihtiva eden ayetler, Kur'an'a göre Gulûv başlığı altında incelenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de insanları aşırılıktan uzak durmalarını istemiş ve gulûvden dolayı daha önceki nice kavimlerin helak olduklarını söylemiş<sup>53</sup> ve Müslümanları ifrat ve tefritte sapmayıp hep orta yolu gözetmelerini tavsiye etmiştir.<sup>54</sup> Kur'an ve Hadisi örnek alan Ehl-i Sünnet âlimleri de gulüvvü benimsemeyip Müslümanları dini konularda aşırıya gitmemeleri hususunda uyarılmışlardır.

Mezhepler ve kelim alanında eser kaleme alan ilk dönem Ehl-i Sünnet uleması İslam mezhepleri üzerine yaptıkları sınıflandırmada gulûvun Şii mezhebinin kolu olduğunu vurgulamıştır. Ebu'l-Hasan el-Eşarî, (ö.936/324) ilk önce Müslümanların Şii, Havaric, Müricie, Mutezile, Cehmiyye, Zıriyye, Hüseyniyye, Bikriyye, Ashabı hadis ve Kellâbiyye olmak üzere on fırkaya ayrıldıklarını zikreder. Daha sonra Şi'a'yı üç guruba taksim ederek onların ilk grubunun "Galiye" (Hz. Ali hakkında aşırı derecede gulûv yapanlar) olduğunu söyler. Galiye'yi on beş fırkaya ayırarak onların Allah'ın insan suretine girdiğini, ruhların bir bedenden diğer bir bedene intikal ettiğini, kıyametin gerçekleşeceğine inanmadıklarını, dünyanın sonsuza kadar var olduğunu iddia ettiklerini, imamlar veya liderlerine Peygamberlik vasfını verdiklerini, imamlarını ilahlaştırdıklarını veya onların Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettiklerini, Hz. Ali'nin ölümünü inkâr ettiklerini ve Allah'ın Hz. Peygamber'i görevlendirdikten sonra

<sup>52</sup> Bkz. Ufûkî, "a.g.m.", s. 89- 95.

<sup>53</sup> İbn Mâce, *Sünen.*, 2/1008.

<sup>54</sup> Buharî, *Sahihu'l-Buhari.*, 8/98.

yeryüzündeki tüm işleri ona bıraktığını ve Hz. Peygamber'in de işleri Ali'ye devrettiğine inanan sapık fırkalar olduklarını belirtir.<sup>55</sup>

Bağdadî (ö. 429/1038) eserinde Hz. Peygamber'den rivayet edilen yetmiş üç fırka hadisine dayanarak İslam fırkalarını tasnif ederken Şii fırkalarını dörde ayırmış, Gulâtı da Şi'a'nın bir fırkası olarak tanımlamış ve onların imamları ilahlaştırdığını, şeriat tarafından haram olan şeyleri mubah olarak gördüklerini, farz veya vacip hükümü ile hüküm edilenlerin hükmünü kaldırdıkları için İslam dairesinden çıkmış olduklarını söylemiştir.<sup>56</sup> Şehristanî, (ö. 548/1154) Şii fırkalarını beşe bölerek Gulâtı bu fırkalar içerisinde saymış ve onların imamları hakkında aşırılığa kaçtıklarını ve imamlarını ilahlaştırdıklarını söyleyerek Gulât'ın düştüğü şüphelerin Hululiyeye, Tenâsühiyye, Yahudilik ve Hristiyanlıktan kaynaklandığını söylemiştir.<sup>57</sup> Fahrettin Râzî (ö.1210/606) ise Gulât'ı, Şii fırkaları içerisinde sayarak Eşarî gibi on beş guruba taksim etmiş ve onların her birinin, Hz. Ali'nin ilahlaştırılması, Allah'ın Ali ve onun evlatlarına hulul etmesi, zina gibi İslamda yasaklanan hususları mubah görmeleri, Allah'ın Ali ve evlatlarına âlemi tefviz etmesi, Hz. Cibril'in Hz. Ali'ye vahiy getirirken yanılarak Hz. Muhammed'e (s.a.v.) getirmesi, tüm sahabeleri tekfir etmeleri ve Hz. Ali'nin kadim ve ezeli olduğuna inanmak gibi farklı inançlara sahip olduklarını belirtmiştir.<sup>58</sup>

Ehl-i Sünnet'e mensup olan erken dönem âlimleri, Hz. Ali'nin imamet hakkını gasp ettiklerini düşünerek Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'e karşı kötü sözler söyleyen ve imamlarının masum olduklarını savunan Şi'a'nın İmamiyye (İsnâaşeriyye) mezhebini de Gulât fırkaları içerisinde dâhil etmek istemişler ancak daha sonra İmamiyye, İsnâaşeriyye, Zeydiyye bazen de İsmailiyye'yi Gulât fırkalarından çıkartmışlardır. Sonradan yapılan

<sup>55</sup> Eş'arî, Ebul-Hasan Ali b. İsmail b. Ebi Bişr İshak b. Sâlim, *Kitâbu Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfî'l-Musallîn*, tsh. Helmut Ritter, Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden 1980, s. 5-16.

<sup>56</sup> Bağdadî, *a.g.e.*, s. 15-17.

<sup>57</sup> Şehristanî, *a.g.e.*, s. 203.

<sup>58</sup> Bkz. Râzî, Fahrettin Muhammed b. Ömer, *İtikâdâtü Firaki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin*, tsh. Muhammed el-Mutasımbillah el-Bağdadî, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1986, s. 70-76.

fırka sınıflandırmalarında aşırı görüş sergileyen itikadî, siyasî ve tasavvufî guruplar da Gulât fırkaları içerisinde değerlendirilmiştir.<sup>59</sup>

#### 1.1.4. Şia'ya Göre Gulûv

Daha önceki konularda gulûv kavramını, İslam Mezhepleri içerisinde genellikle Şii mezhebine mensup olan kimseler için kullandığımız ifade etmiştik. Şii mezhebine mensup olan din bilginleri özellikle ilk dönemde eser yazan âlimlerinin gulûv kavramı (dinde haddi aşmak) üzerinde ciddi bir şekilde durdukları görülmektedir. Bütün Şii âlimleri ve bilginleri fikir birliğiyle gulât düşüncesi ve inancını reddederek bu inanca sahip olan kimseyi "mülhit" olarak tanımlamışlar ve bu kişilerin İslam dairesinden çıktıklarını vurgulamışlardır. Onlar (Şii âlimleri) yaratılanı yaratan makamına koymak gibi gali düşüncelerin ne aklî ne de nakli delili olmadığını ileri sürerek, Allah'ın birliği ve peygamberlerin beşer olduğuna dair Kur'an ve hadisten birçok deliller sunmaktadırlar.<sup>60</sup> Dolayısıyla gulûv düşüncesi Şii ulema tarafından kesin bir şekilde lanetlenmiş ve tekfir edilmiştir.

Araştırmamızda gulûv ile ilgili Şii mezhebinin görüşlerini aktarırken önce ilk dönem Şii âlimlerinin konu ile ilgili görüşlerine yer vereceğiz. Küleynî *el-Kâfi* isimli eserinde Hz. Ali'den bir hadis rivayet ederken dört çeşit küfür olduğunu ve gulûvvün bunlardan biri olduğunu söyleyerek şöyle der: "Gulûv dört çeşittir. Görüşte derinleşmek, görüşte tartışmak, doğru yoldan (hak olandan) sapmak ve Müslümanlar ile düşmanlık etmektir."<sup>61</sup>

Şii mezhebinin ilk dönem âlimlerinden olan Şeyh Sadûk, Cemal savaşından sonra yetmiş kişilik bir gurubun, Hz. Ali'nin yanına gelerek ona gulûv ifade eden bir takım sözler söylediklerini, Hz. Ali'nin ise önce onları tövbe etmeye çağırdığını, onlar tövbe etmeyince bir kuyu kazdırarak onların hepsini kuyuya atıp yaktığı hadisi ni rivayet ettikten sonra şöyle der: "Gulât der ki: Hz. Ali eğer ilah olmasaydı onları ateş ile

<sup>59</sup> Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, Ensar, s. 160.

<sup>60</sup> Bkz. Kubâdî, "Baz Şinâsi Endişe-i Gulûv", *Mutâloât-ı İslami*, y.y., 2007, sy. 78, s. 122.

<sup>61</sup> Küleynî, Muhammed b. Yakup b. İshak, *el-Kâfi*, thk. Ali Ekber Gaffârî-Muhammed Âhûndî, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Tahran 1987, 4/154.

cezalandırmazdı. Dolayısıyla Ali ilahtır. Biz onlara cevap olarak şöyle deriz: Hz. Ali gerçekten ilah olsaydı kuyu kazdırıp onları o şekilde öldürmeye ihtiyacı yoktu. Ateş kendiliğinden ortaya çıkarak onları yakardı. Hz. Ali, Allah'ın kulu olduğu ve O'nun hükmünü yerine getirmek için, kuyu kazdırmaya ve onları yakmaya ihtiyaç duymuştur. Sadece ateşle cezalandıran Allah olup ateş dışında başka şeylerle cezalandıran Allah olmaz diyen düşünce yanlış bir düşüncedir. Zira Allah'ın insan ve kabileleri farklı şekillerde cezalandırdığını biliyoruz.<sup>62</sup> Ancak Şeyh Saduk'un naklettiği bu rivayetin ne kadar doğru olup olmadığı tartışmalı bir durumdur.

Şeyh Müfid, Gulâtı tanımlarken der ki: "İslam dinine karşı ayaklanan gâliler, Müminlerin Emiri Hz. Ali ve onun neslinden olan imamlara ilahlık nesbetinde bulunmuşlar ve onları din ve dünya faziletinde haddi aşmışçasına övmüşlerdir. Dolayısıyla onlar doğru yolu kaybeden sapıklar ve inkârcılardır. Hz. Ali onların öldürülmesi ve yakılmasına hükmetmiştir. İmamlar da onları tekfir etmiş, İslam'dan çıktıklarına hüküm vermişler."<sup>63</sup>

Abdurresul Gaffar ise Yahudi, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında dinde gulûv yapanları sıralarken Müslümanların hangi durumda gulûvve yaptıklarını şu şekilde bildirmektedir: "Peygamber ve imamları ilahlaştıranlar, onları ibadet etme, yaratma ve rızık verme hususunda Allah'a ortak koşanlar veya Peygamberler ve imamların vahiy, ilham gelmeksizin gaybı bildiğini söyleyenler, imamları Peygamber olarak görenler, ruhların bir bedenden diğerine intikal ettiğine ve işlerin mutlak bir şekilde Allah katından imamlara tefviz edildiğine inanlardır. İşte böyle inanca sahip olanlar İmamiye Şi'a'sının bütün âlimleri tarafından tekfir edilmiştir."<sup>64</sup>

Nevbahtî, *Fıraku's-Şi'a* adlı kitabında firkaları sıralarken ilk gulûv yapan kişinin Abdullah b. Sebe olduğunu, onun Hz. Ali'ye karşı gulûv ifade eden bir takım sözler

<sup>62</sup> Bkz. Şeyh Saduk, Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh, *Men-La Yahduruhu'l-Fakih*, Farsçaya çev. Ali Ekber Gaffari, Neşr-i Saduk, Tahran 1988, 4/196-197.

<sup>63</sup> Müfid, Muhammed b. Muhammed (Şeyh Müfid), *Tashihu İtikadati'l-İmamiyye*, thk. Hüseyin Dergâhi, Kungere-i Şeyh Müfid, Kum 1993, s. 131.

<sup>64</sup> Bkz. Gaffar, *a.g.e.*, s. 33.

söylediğini, Hz. Ali'nin bu sözlerinden dolayı onu sürgüne gönderdiğini, Emiru'l-Müminin vefatından sonra İbn Sebe'nin onun ölümünü inkâr ettiğini bildirmektedir.<sup>65</sup> Ardından Hz. Peygamber, Hz. Ali, İmamlar ve bir takım insanlar hakkında gulûv eden, kıyamet gününü inkâr eden ve ruhların bir insandan başka bir insana veya insandan hayvana geçtiğine inanan gurupları sıraladıktan sonra der ki: "Bunlar, Şiîliğe, Hurremdîniyye'ye, Mezdekiyye<sup>66</sup>, Zındıkiyye ve Dehriyye'ye meyleden aşınların firkalarıdır. Bunların hepsi, bir noktada birleşmişlerdir. Yine onların tamamı, Allah'ın rubûbiyetini inkâr etmede -Allah onların dediklerinden münezzehtir- ve onun mahlûkun bedeninde olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Zira onlara göre bedenler Allah'ın meskenidir. Yüce Allah, bu bedenlerde dolaşan nur ve ruhtur. Allah bunların iddia ettiklerinden müzzehtir. Onlar tabi oldukları reisleri hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Onların hepsi bir birinden uzaklaşır ve bir birini lanetler."<sup>67</sup>

Şiî mezhebine dair eser yazan âlimler, gulûvde bulunan kişi ve firkaların genellikle Şiî imamlarına karşı haddi aşıklarını söylemekle beraber onların Ehl-i Beyt düşmanları tarafından imamlar ve Ehl-i Beyt taraftarlarını kötölemek için böyle bir girişimde bulduklarını ifade eder ve onların Şiî imamları tarafından lanetlenip tekfir edildiğini söylerler.<sup>68</sup> Onlara göre Şiî muhalifleri, Şiî mezhebini imamlar hakkında haddi aşmakla tehdit etmek için Gulât-ı Şiayı Şiî firkalarından saymışlardır.<sup>69</sup> Bazı Şiî mezhepçileri ise Gulâtı "Mülhit" ve "Mufavvida" olmak üzere iki gruba ayırmışlardır. Birinci gurupta yer alan gâliler, imamlar ve liderlerini ilahlaştırıp onlar için ulûhiyet sıfatını kabul etmektedirler ki onlar Şiî toplumu tarafından reddedilerek tekfir edilmiştir. Ancak ikinci grupta yer alan Gulât ise imamların yaratma, öldürme, nızık verme, âlemin tedbiri, şeriatı uygulama, vahiy alma ve sonsuz ilime sahip olduklarını

<sup>65</sup>Bkz. Nevbahî, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa, *Fıraku 'ş-Şi'a*, tsh. Helmut Ritter, Matbaatu'd-Devle, İstanbul 1931, s. 19,20.

<sup>66</sup> Mezdekiyye, miladi V. asırda İran topraklarında ortaya çıkıp düalist ve gnostik karaktere sahip olan reformist bir dinî harekettir. Bu ismi Bamdâd'ın oğlu Mezdek'ten almıştır. Bkz. Has, Kenan, "Mezdekiyye", *DİA*, İstanbul 2004, 29/523.

<sup>67</sup> Nevbahî, *a.g.e.*, s. 41; Kummi/Nevbahî, *Şiî Firkalar Kitabı 'l-Makâlât ve 'l-Fırak Fıraku 'ş-Şi'a*, s. 167, 168.

<sup>68</sup> Bkz. İbrahimi, *a.g.e.*, s. 7,8.

<sup>69</sup> Bkz. Muharremî, Gulam Hasan, *Şi'a Tarihi Gaybet-i Süğra Dönenemi Sonuna kadar*, Türkçeye çev. Hakan Karacan, Kevser, Ankara 2013, s. 218.

ileri sürmüş ve onların ruhlarının her yerde mevcut olduğunu iddia etmişlerdir. Onlar bu işlerin Allah tarafından imamlara verildiğine inanırlar. İşte bu sebepten dolayı onlara “Mufavvıda” denilir. Bu grupta yer alan Gulât, İmamiyye Şia’sı tarafından reddedilmediği ve onların bazı inançlarının İmamiyye inançları içerisinde yer aldığı söylenmektedir.<sup>70</sup>

Bazı Şii âlimleri, Şahıslar hakkında aşırılığa kaçan Gulâtı, inançları itibarıyla üç gruba ayırmıştır. Bunlar a) Zatta gulûv: Bu tür gulûv imamları kendi makamlarından yükselterek peygamberlik veya ilahlık mertebesine çıkartmak, Allah’ın bir parçasının onlara hulul ettiğine veya peygamberin ruhlarının onlara hulul ettiğine inanmaktır. b) Sıfatta gulûv: Bu çeşit gulûv ise, imamların insan olduklarını kabul eder. Ancak yaratma, rızık verme gibi Allah’a mahsus olan sıfatları onlara nispet eder. c) Faziletlerde gulûv: Bu nevi gulûv, Allah’a mahsus olmayan sıfat ve faziletleri imamlara nispet etmek. Örneğin: onların birçok mucizeye sahip olduklarını veya tüm ilimlerin bildiklerini söylemek gibi.<sup>71</sup>

## **1.2. Aşırı Şii Fırkaların Ortaya Çıkmasına Neden Olan Etkenler**

Toplumsal oluşumların tümünün ortaya çıkması ve taraftar toplaması belli nedenlere dayanmaktadır. Bu noktadan hareketle İslam düşünce ekollerinin kurumsallaşmış yapılarını ifade eden mezheplerin de ortaya çıkmaları ve taraftar toplamaları da belirli sebeplere dayanmaktadır. Müslümanlar arasında belirli kitleleri etrafında toplayan Gulât’ın da ortaya çıkmasının ve fırka haline gelmesinin belirli nedenleri bulunmaktadır. Bu sebepleri psikolojik, sosyolojik ve siyasi nedenler olarak üç temel başlık altında ele alabiliriz.

### **1.2.1. Psikolojik Nedenler**

Dinlerin, insanın manevi yönü ile birlikte tavır ve davranışları üzerinde tesir ettiği gibi insanın içgüdüleri, duygu ve karakterlerinin de dini hayatları üzerinde tesiri

<sup>70</sup> Bkz. Fermâniyân, Mehdi, *Âşnâ-i bâ Fırak-ı Teşeyyu*, Merkez-i Müdiriyyet-i Havza-i İlmiyye-i Kum , Kum 2008, s. 142,143.

<sup>71</sup> Fermâniyân, *a.g.e.*, s. 143,144.

vardır. Kimilerine göre fırkaların dinî anlayışlarındaki farklılıkları, insanlar arasında mevcut olan bireysel ve psikolojik farklılıklarla bağlantılıdır. Mezhep sahiplerinin psikolojik temâyülleri, kişilikleri, zihniyeti ve tabiatı, ortaya koydukları düşünce sistemin şekillenmesinde önemli rol oynar.<sup>72</sup> Dolayısıyla Aşırı Şii fırkaların ortaya çıkmasında diğer etkenlerin yanında sevgide aşırılık ve bilgisizlik gibi insanın psikolojisi ile alakalı sebeplerin de olduğunu söylemek mümkündür.

### **1.2.1.1. Sevgide Aşırılık**

Bir şeyi aşırı derecede sevmek veya ona karşı haddinden fazla ilgi göstermek, kişinin o şeye olan bakış açısının değişmesine neden olur. Küleyni'nin İmam Hüseyin'den naklettiği bir rivayette bir şeyi aşırı bir biçimde sevmenin mecazî anlamda insanı körlük, sağırlık ve dilsizliğe sevk edeceğini vurgulamıştır.<sup>73</sup> Kişinin dinî önderlere olan aşırı sevgisi, onun dinî bağlılıklar ve dinî değerlere karşı ilgisizliğine neden olabilir, dolayısıyla önderler hakkında gelen rivayetleri kayıtsız şartsız kabul eder. Şii kaynaklarında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi konusunda Hz. Peygamber'e nisbet edilen birçok rivayet geçmektedir. Meselâ: Hz. Peygamber Gadir-i Gum gününde insanlara Ali'nin kendisinden sonra imam olacağını söylerken şöyle buyurduğu zikredilmektedir: *Kim Ali'yi severse ben onu severim kim de Ali'ye karşı kızarsa ben de ona kızarım.*<sup>74</sup> Hz. Ali ve Ehl-i Beyt hakkında zikredilen bu tür rivayetler bazı Şii topluluklarının Ali hakkında psikolojik açıdan aşırılığa kaçmalarına neden olmuştur. Örneğin: Muğiriyye fırkasının lideri olan Muğire b. Sa'id'e "Ali ölüleri diriltir mi?" diye sorulduğunda, "Evet, Allah'a yemin ederim ki o isterse Âd ve Semûd'u bile diriltir." der. Daha sonra ona bunu nereden bildiği sorulunca: O "bir gün Ehl-i Beyt'ten birinin yanına gittim, bana biraz su verdi. Böylece ondan her şeyi öğrendim."<sup>75</sup> demiştir.

<sup>72</sup> Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihiine Giriş*, Değerler Eğitim Merkezi, İstanbul 2013, s. 20.

<sup>73</sup> Bkz. Küleyni, *el-Kâfi*, 2/136.

<sup>74</sup> Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh, *el-Emâlî*, Kitapçı, Tahran 1998, s. 126.

<sup>75</sup> Ukaylî, Muhammed b. Ömer, *Kitabu'd-Duâfâ*, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmîyye, Beyrut 1997, 4/179.

### 1.2.1.2. Bilgisizlik

İnsanların din hususundaki bilgisizlik veya eksik bilgiye sahip olmaları onlar arasında aşırı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olur. Bu cahillik, bazen bilgisizlik veya nefis isteklerine uymaktan kaynaklanır ki bu da insanın dar düşünme, kişilerin davranışlarını doğru yorumlamama ve yanlış anlamasına sebep olur. Bazen de insanın fertlere olan sevgi ve alakasının haddi aşmasına sebep olur. Böylece sevdiği kişiyi olduğu makamdan çok daha üstün olarak tasavvur eder.

Din hususunda fazla bilgi sahibi olmayan Aşırı Şii fırkalarına mensup olan kimselerin böyle bir inanca sahip olmaları muhtemeldir. Hz. Ali'den nakledilen bir rivayette o, cahil olan birinin sürekli ya ifrat ya da tefrit halinde olacağını vurgulamıştır.<sup>76</sup> İmam Ca'fer es-Sadık'ın ise gâlilerin akılsız ve cahil olduklarına işaret ettiği bilinmektedir.<sup>77</sup> Kaynaklarda nakledilen şu rivayet bu durumun bariz göstergesidir. Rivayete göre Hz. Peygamber "sahab" (bulut) adındaki sarığını Hz. Ali'ye hibe etmiş. Daha sonra o sarığı Ali'nin başında görünce, "Ali bulutun altında yürüyor." buyurmuştur.<sup>78</sup> Ali'nin bulutlarda bulunduğunu iddia eden Sebeiyye gâlileri, cahilliklerinden dolayı rivayeti literal olarak yorumlamışlar ve böyle bir iddiada bulunarak onun hakkında aşırı görüşler sergilemişlerdir.

Gulât'ın bilgisizlik veya eksik bilgiye sahip olmalarından dolayı nakledilen bazı rivayetleri yanlış anlayarak sadece dış görünüşüne inandıkları söylenmektedir. Ca'fer'in ashabından biri, İmam'a gelerek, onun "imamı tanıdığın zaman istediğin her şeyi yap." Sözüden hareketle bazı taraftarlarının kendilerine bütün haramları helal kıldıklarını söyleyince, İmam Ca'fer: "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz."<sup>79</sup> ayetini okuyarak bu rivayetin aslının şu şekilde olduğunu vurgulamıştır: "İmamı tanı ve ibadet konusunda istediğin şekilde amel et. Amelin kabul olur. Zira

<sup>76</sup> Bkz. Şerif er-Rıza, *a.g.e.*, s. 479.

<sup>77</sup> Bkz. İbn Hayyun, Numan b. Muhammed, *Deâimu'l-İslâm*, thk. Âsif Feyzi, Müessesetü Âli Beyt , Kum 1965, 1/52.

<sup>78</sup> Bkz. Malatî, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman, *et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'a*, thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, y.y. 1968 , s. 19, 20.

<sup>79</sup> Bakara 2/156.

marifet olmaksızın Allah hiçbir ameli kabul etmez.”<sup>80</sup>Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi kendilerini topluma lider veya imamların vasisi olarak tanıtan kimselerin sözüne inanarak onları takip edenlerin birçoğunun cahil kesimden olup bu aşırı düşüncenin yayılmasında büyük rolleri olduğunu söylemek mümkündür.

### 1.2.2. Sosyolojik Etkenler

Aşırı Şii fırkaların en çok ortaya çıktığı Kûfe ve Medâin gibi Irak şehirlerinin o dönemdeki sosyolojik yapıları incelendiğinde, gulât grupların ortaya çıkması için sosyolojik nedenlerin etkisi olduğu anlaşılacaktır. Kûfe halkının daha çok rey düşüncelerine eğilimli olmaları, Yemenli kabilelerin Kufe’de yaşıyor olmaları, Irak halkının yabancı dinlerle aşina olmaları, bu dinlerin onlar üzerindeki etkisi ve ağırlıklı olarak Farslılardan oluşan Mevalinin Kufe’de bulunması, aşırı şii fikirlerin ortaya çıkmasında etkili olduğu görülmektedir.<sup>81</sup>

Kimi yazarlar Kufe ehlinin aşırılığa kaçmalarının sebebi olarak, Ehl-i Beyt özellikle de Hz. Ali ve Hz. Hüseyin’e yardım etme konusunda düştükleri hataları düzeltme gayretini göstermektedirler.<sup>82</sup> Konuyla ilgili çağdaş araştırmacılardan Zehra Bircendî şöyle der : “Küfeliler Hz. Ali hakkında hata ettiler. Onlar, Hz. Ali’nin şehit edilmesinden sonra pişmanlık duyarak Ali’ye olan sevgilerini, yanlış duygularından dolayı gulûv şeklinde ortaya koydular. Küfelilerin aşırılık yapmaları, onların Hz. Ali hayattayken sergiledikleri kötü performansları için kendilerine verdikleri iç rahatlaktır.”<sup>83</sup>

### 1.2.3. Siyasî Etkenler

Hz. Ali’nin şehit edilmesinden sonra hilafetin Emevî hanedanına geçerek saltanata dönüştürülmesi ve Emevî halifelerinin Ehl-i Beyt mensupları ve onların

<sup>80</sup> İbn Hayyun, *a.g.e.*, 1/53.

<sup>81</sup> Bkz. Sabiri, Hüseyin, *Tarih-i Fırakî’l-İslâmî Fırak-ı Şi’a ve Fırakâ-i Mensup be Şi’a*, Tahran 2005, s. 265; Fermaniyan, *a.g.e.*, s. 157,158.

<sup>82</sup> Bkz. Şeybî, Kâmil Mustafa, *es-Sıla Beyne’l-Tasavvuf ve’l-Teşeyyu*, Dâru’l-Endülüs , Beyrut 1982, s. 126.

<sup>83</sup> Alizade Bircendî, Zehra, “Ber-Resi Rişehâ-i Fikrî ve İlel-i İctimâi- Siyasi Zuhûr-i Gâliyân”, *Dânişgâh-ı Bircend Dânişkede-i Edebiyât ve Ulum-i İnsânî Dergisi*, Bircend 2004, sy. 4, s. 107-108.

tarafklarına karşı uyguladıkları baskı ve şiddet, Emevî muhalifleri ve Ehl-i Beyt taraftarlarının kin ve dűřmanlık duygusunun uyanmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Emevî yönetiminin uygulamalarına karşı çıkan gruplar, düzenli bir adaletin sağlanabilmesi için Ehl-i Beyt'ten birinin İslam devletinin başına gelmesini çıkış yoll olarak görerek Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet etmişlerdir. Kendisine biat vaad eden Kûfelilerin daveti üzerin yola çıkan Hz. Hüseyin, Emevî'ler tarafından Kerbelâ'da şehit edilince Emevî hükümetine olan kinler daha da artmıştır. Hz. Hüseyin'i Emevîler'den koruyamayan Kûfeliler duydukları vicdan azabından dolayı Emevîlere karşı gizli hareketler başlatmışlardır. İşte bu hareketler aşır görüşlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır.<sup>84</sup>

Ayrıca Aşır Şii firkalarının ortaya çıkmasında bazı kimselerin siyasi konum elde etme hırslarının da etkili olduğu görölmektedir. Şii tarihçilerinden Casim Hüseyin *Tarih-i Siyasî Gaybet-i Devazdahum* adlı eserinde, Ebu'l-Hattab gibi bazı aşır şii liderlerinin siyasi hırslarından dolayı İmam Ca'fer'in takiyye prensibini kabul etmediklerini dolayısıyla İmamiyye arasında bir kopukluğun meydana geldiğini vurgulamıştır.<sup>85</sup> Şii âlimlerinden Ali Âkânûrî, birçok aşır şii gruplar içerisinde siyasi rekabetin mevcut olduğunu ve onların siyasi yöneticilerle mücadele içinde olduklarını söylemiştir. Bu sözüne delil olarak ise hareketleri o dönemdeki hükümet tarafından bastırılan Beyân b. Sem'an, Muğire b. Saîd, Ebu Mansur İclî, Ebu'l-Hattab el-Esedî, Muhammed b. Nusayr en-Nümeyrî ve Şelmegânî gibi aşır şii liderlerini göstermiştir. Ayrıca o Aşır Şii firkaların ileri sürdükleri anlayışlarının siyaset ve toplum liderliği ile sıkı bir bağı olduğunu ileri sürmüştür.<sup>86</sup>

#### 1.2.4. Yabancı Dinlerin Etkileri

İslam dininin diğer kabile ve milletler üzerinde etkisi olduğu gibi, diğer din ve felsefi akımların da bazı Müslümanlar üzerinde etkisi olduğu vurgulanmaktadır.

<sup>84</sup> Bkz. Öz, "Gâliyye", 13/334.

<sup>85</sup> Bkz. Casim, Hüseyin, *Tarih-i Siyasî Gaybet-i İmam-ı Devazdahum*, Farsçaya çev. Âyetullahî, Seyit Muhammed Muttakî, Emir Kebir, Tahran 1999, s. 64.

<sup>86</sup> Bkz. Âkâ Nûrî, Ali, *Hastgâh-i Teşeyyu ve Peydâyiş-i Firkaha-i Şa' der Asr-ı İmâmân*, Defter-i Tebliğât-i İslâmî Havza-i İlmiyye-i Kum, Kum 2008, s. 285.

Gulüv'ün kökenleri incelendiğinde aşırı görüşlerin ortaya çıkması ve gelişmesinde yabancı din ve kültürlerin büyük oranda etkisi olduğu görülmektedir. Yahudilik, Hıristiyanlık, Hinduizm, kadim İran inançları ve Sabiilik aşırı inançların Müslümanlar arasında ortaya çıkmasında etkin olan dinlerdendir. Bu etkileşim daha çok Irak bölgesinde yaşayan Şii toplumlar üzerinde olmuştur.<sup>87</sup> Çünkü o dönemde Irak bu din mensuplarının yaşadığı bir bölge idi. İslam fetihleri gerçekleşmeden önce Irak bölgesinden birçok aşırı inançların olduğu bilinmektedir. Ayrıca gulüv anlayışlarının merkezi konumunda olan Kûfe'nin İran'a yakın olması da bu düşüncelerinin gelişmesinde tesiri olmuştur. İbn Ebi'l-Hadîd Irak bölgesinin Mânî, Deysân<sup>88</sup> ve Mezdekiyye gibi bidatçi mezheplerin düşüncelerini gelişmesi için uygun bir merkez olduğunu vurgulamıştır.<sup>89</sup>

#### **1.2.4.1. Yahudiliğin Etkisi**

Bazı fırak kaynaklarında Aşırı Şii fırkaların teşbih ve teciim gibi sergiledikleri aşırı görüşlerin Yahudilikten geçtiği kaydedilmektedir. Şehristânî, gulâtın ileri sürdüğü teşbih akidesinin Yahudilikten geçtiğini vurgulayarak Yahudilerin yaratıcıyı yaratılana benzettiklerini söyler.<sup>90</sup> Kaynaklarda gâli düşünceleri ilk ortaya koyan kişi olarak bilinen Abdullah b. Sebe'nin da aslının Yahudi olup daha sonra Müslüman olduğu, Hz. Ali hakkında bir takım aşırı görüşleri beyan ettiği ve diğer gâli fırkaların ondan türediği bildirilmektedir.<sup>91</sup> İmam Ca'fer döneminin gâlilerinden olan Serî b. Hattab'ın taraftarlarının onu "Güvenilir ve Güçlü" Musa olarak tanımlamaları bu zümrenin Yahudilikten etkilendiğini gösterir. Yine bu zümrenin kendilerini "Allah'ın oğulları" olarak tanımlamaları "(Bir de) yahudiler ve Hıristiyanlar, "Biz Allah'ın oğulları ve

<sup>87</sup> Bkz. Öz, "Gâliyye", 13/334.

<sup>88</sup> Milâdî ikinci yüzyılın sonu ile üçüncü yüzyılın başlarında İbn Deysân'ın (ö. 222) kurduğu, nur ile zulmet esasına dayalı âlem görüşünü ileri süren gnostik fırkadan ismidir. Bkz. Öz, Mustafa, "Deysâniyye" *DİA*, İstanbul 1994, 9/270.

<sup>89</sup> Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, Ebu Hamid İzzüddin Abdulhamid b. Hibetillah b. Muhammed el-Medâîni, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mektebetü Âyetullah el-Mera'sî en-Necefi , Kum 1983, 7/51.

<sup>90</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 203,204.

<sup>91</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 204.

sevgili kullarınız” dediler.”<sup>92</sup> Ayetinden hareketle onların Yahudi ve Hıristiyanlara benzeme gayretinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.<sup>93</sup>

Yahudilerin savaşlarda kendileri ile birlikte kendisinden yardım ve zafer istemek amacıyla teberrüken bir tabut (sandık) taşıdıkları nakledilmektedir. Aynı şekilde Keysâniyye'nin kurucusu Muhtâr es-Sakafî ve ordusu da Kûfe hareketi ve Emevilerle yaptığı diğer savaşlarda üzerine çıkıp insanlara hitap etmek için süslü bir kürsü taşıyormuş. Bu konuyu Şehristâni şöyle nakleder: “Muhtar, İpekle kaplanmış, farklı şekillerde süslenmiş eski bir kürsüyü, ‘Bu, müminlerin emiri Ali b. Ebi Talib’den bize intikal eden bir kürsüdür. İsrail oğullarının Musa’dan kalan tabutu (ahit sandığı) ne ise, bu da bize göre odur.’ der. Düşmanlarıyla savaşırken onu ön safa koyar ve ‘Savaşın, zafer ve ilahi yardım sizinle olacaktır. Zira bu kürsü İsrail Oğullarının yanında olan tabutun yerindedir. Onda huzur ve bakilik vardır.’ der.”<sup>94</sup> Dolayısıyla Muhtâr’ın bu hareketinin Yahudilikten geçtiği zikredilmektedir.<sup>95</sup> Aynı şekilde Aşırı Şii fırkaların ilerde bahsedeceğimiz bedâ düşüncesinin de Yahudilikten geçtiği iddia edilmektedir.<sup>96</sup>

#### 1.2.4.2. Hıristiyanlığın Etkisi

Aşırı Şii fırkaların şekillenmesi ve gelişmesinde Hıristiyan inancının da etkisinin olduğu bilinmektedir. Güney Irak halkının birçoğunu Ârâmi-Hıristiyanlığa mensup olan kimselerin oluşturduğu söylenmektedir.<sup>97</sup> Dolayısıyla kimi araştırmacılar Hıristiyanlığın Gulâtü Şia’ya olan etkisinin eski İran inançlarından daha fazla olduğunu ifade etmiştir.<sup>98</sup>

<sup>92</sup> Mâide 5/18.

<sup>93</sup> Bkz. Kummî, Sa’d b. Abdillâh el-Eş’arî, *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak*, tsh. Muhammed Cevâd Meşkur, Mekrez-i İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1982, s. 52.

<sup>94</sup> Şehristâni, *a.g.e.*, s. 172, 173.

<sup>95</sup> Bkz. Hasan Abdullatif Abdurrahman, *Eserü'l-Filâri'l-Yahudi alâ Gulâtü's-Şia'*, Mektebetü'l-Abikân, Rıyad 2013, s. 144.

<sup>96</sup> Bkz. el-Hasan, *a.g.e.*, s. 166,167.

<sup>97</sup> Bkz. Watt, Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlak, Sarkaç, Ankara tsz., s. 41.

<sup>98</sup> Bkz. Watt, Montgomery, *a.g.e.*, s. 41; Alizade Bircendî, “a.g.m.”, s. 106.

İbn Haldûn, Hulûl anlayışını iddia eden Aşırı Şii fırkalarının Allah'ın Hz. İsa'ya hulûl ettiğini iddia eden Hıristiyanlara benzetmiştir.<sup>99</sup>

Şii' âlimlerinden Tabersî, Allah'ın bir cüz'ünün önce Ali'ye sonra Muhammed b. Hanefiyye'ye, sonra Ebu Hâşim'e daha sonra da Beyan b. Sem'an'a intikal ettiğini iddia eden Beyâniyye fırkasının, Hz. İsa'yı ilah olduğunu ve Allah'ın onunla birleştiğini ileri süren Hıristiyanlıktan etkilendiğini söylemiştir.<sup>100</sup> Aynı şekilde Ahmed Emin de Hıristiyanların Allah'ı Hz. İsa'ya hulûl ettiği inancı ile Aşırı Şiilerin Ali hakkında iddia ettikleri ulûhiyet anlayışının bir birine benzediğini ifade ederek Hıristiyanlığın Gulâtı Şia'ya nüfuz ettiğini vurgulamıştır.<sup>101</sup> Yine Allah'ın Hâkim bi Emri'llah'a hulûl ettiğini iddia eden Dürzilik, Allah'ın Ali'ye hulûl ettiğini iddia eden Nusayrilik ve Allah'ın Ca'fer es-Sadık'a hulûl ettiğini iddia eden Aşırı Şii fırkalarının da Hz. İsa hakkında gulûv yapan Hıristiyanlıktan etkilendikleri bildirilmektedir.<sup>102</sup>

#### 1.2.4.3. Hinduların Etkisi

Bazı kaynaklarda Aşırı Şii fırkaların ileri sürdükleri tenasüh inancının Hindulardan geçtiği söylenmektedir. Çünkü bu inanç Hindu itikadında ileri boyutta önem verilen bir akide konumundadır.<sup>103</sup> Onlar bu inancı ruhun kemale erişmesi için bir temizlenme vesilesi olarak düşünmüşlerdir. Hinduların tenasüh inancına göre kişinin ruhu bedeninde temizlenmeden ölürse, nakıs olan ruh kemale erişmek için bir başka bedene intikal ederek tekrar dünyaya gelir.<sup>104</sup> İslam'ın ilk dönemlerinde Küfe ve Basra

<sup>99</sup> Bkz. İbn Haldûn, *Kitâbu'l-Iber ve Divânü'l-Mubtede ve'l-Haber fi Tarihi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsârühüm min Zevi's-Sani'l-Ekber*, thk. Halil Şahâde, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1988, s. 248.

<sup>100</sup> Bkz. Tabersî, Ebu Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl, *Mecmeu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Nâsir Hüsrev, Tahran 1993, 3/353.

<sup>101</sup> Bkz. Emin, Ahmed, *Fecru'l-İslâm*, Müessesetü Hindâvi li't-Talim ve's-Sakâfe, Mısır 2012, s. 291.

<sup>102</sup> Bkz. *Mevsuetü'l-Fıraki'l-Müntesibe li'l-İslâm-e'd-Dürerü's-Seniyyetü*, hzr. Komisyon, nşr. Mevkiu'd-Durri's-Sünniyye ale'l-İnternet, Gelevî b. Abdulkâdir es-Sakâf, dorar.net, internet Yayını, y.y. 2012, 10/82.

<sup>103</sup> Hacizade, Yedullah vd., "Riŝhâ ve İlel-i Peydâiş-i Gulûv der Asr-ı Eimme", *Faslnâme-i Pejuheşi Tarih-i Ferheng ve Temeddün-i İslâmî*, y.y. 2013, yıl 4, sy. 12, s. 131.

<sup>104</sup> Bkz. Musahib, Gulam Hüseyin, *Dâiretu'l-Maarif-i Farsi*, Emir Kebir, Tahran 2002, 1/672.

gibi şehirlerde tenasüh anlayışına sahip olan göçmen Hinduların yaşadıkları ve tenasüh inancını kabul eden aşırı grupların onlardan etkilendikleri nakledilmektedir.<sup>105</sup>

#### 1.2.4.4. İran Dinlerinin Etkisi

Aşırı Şii fırkaların merkezi konumunda olan Kûfe şehrinin İran'a yakın olması, gâli grupların çoğunun İranlı mevâlilerden oluşması ve gulâtın ileri sürdükleri bazı aşırı düşüncelerin benzerinin Zerdüşlük ve Mânîheizm gibi İran dinlerinde de olması, bu fırkaların, eski İran İnançlarından etkilendiklerine işaret eder. Meselâ: aşırı fırkalardan biri olan Hurremiyye (Hurremdiniyye)<sup>106</sup> fırkasının, İslam'dan önce ortaya çıkan Mezdekiyye'den<sup>107</sup> etkilendiği söylenmiştir. Çünkü Mezdekiyye dininde olan mal ve kadınlarda ortaklık başka bir tabir ile ibahacılık, Hurremiyye'de de görülmüştür.<sup>108</sup> Ayrıca Kummî de Hurremiyye'yi Mezdekiyye'den saymıştır.<sup>109</sup>

Muğiriyye ve Beyâniyye gibi Aşırı Şii fırkaların ileri sürdükleri teşbih inancı, eski İran dinlerinden biri olan Zerdüşlükte de görülmüştür. Mesela: Zerdüş Ahuramazda ile konuşurken ona: *Âlem neden yaratılmıştır?* diye sorunca. Ahuramazda şöyle cevap vermiştir: *Âlemin hepsini kendi nefsimden yarattım. İyi olan nefsleri saçımdan, göğü başımdan, güneşi gözümünden, ayı burnumdan, yıldızları ise dilimden, melekleri kulağımdan yarattım.*<sup>110</sup> Burada da görüldüğü üzere teşbih inancına sahip olan gulât fırkaları Zerdüşlükten etkilenmişlerdir.

Hattâbiyye'de mevcut olan tenasüh inancının, eski İran topraklarında var olan Mânî mezhebinden etkilenerek ileri sürüldüğü iddia edilmektedir. Çünkü Hattâbiyye'nin iddia ettiği tenasüh anlayışı ile Mânî mezhebinin tenasüh anlayışı arasında birçok

<sup>105</sup> Bkz. Bedevî, Abdurrahman, *Mezâhibü'l-İslâmiyyin*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1997, s. 811.

<sup>106</sup> Hurremdiniyye: Ebu Müslim'i imâmetine inanıp, ölümünü kabul etmeyen, ibahacılık görüşünü ileri süren aşırı grubun adıdır. Bu fırkaya Ebu Müslimiyye de denilmiştir. Bkz. Nevbahtî, *Fıraku's-Si'a*, s. 47.

<sup>107</sup> İran topraklarında Mezdek isimli birinin adına kurulan bu din, Sâsânî silsilesinin 19. Kırallı olan Kubâd'ın (m. 488-531) iktidara gelişinden on yıl sonra ortaya çıkmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Dineverî, Ebu Hanife Ahmed b. Davut b. Venend, *el-Ahbârü'l-Tevâl*, thk. Ebu'l-Munim Âmir, Dâru İhyâ-i Kütübü'l-Arabî, Kahire 1960, s. 65; Şehristânî, *a.g.e.*, s. 194-195.

<sup>108</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 186.

<sup>109</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 186.

<sup>110</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 286.

benzerliğin olduğu söylenmektedir.<sup>111</sup> Nitekim Mânî mezhebi cisimden çıkan ruhun, sıddıkların ruhu ve dalalet ehlinin ruhu olmak üzere ikiye ayırarak sıddıkların ruhunun nura yükseldiğini, dalalet ehlinin ruhunu ise temizlenip yüksek nura ulaşıncaya kadar hayvanlara intikal edeceğini iddia etmişlerdir.<sup>112</sup> Ayrıca Hattâbiyye mensuplarının yoğun olarak yaşadıkları Irak'ın güney bölgesinde Mânîlerin de yaşadığı bilinmektedir. Bu sebepten dolayı da Hattâbiyye'nin Mânîlikten etkilendiği söylenmektedir.<sup>113</sup>

### 1.3. Aşırı Şii Fırkalar

İslam fırkaları ve onların itikatlarıyla ilgili bilgi veren mezhepler tarihi klasik eserleri, Aşırı Şii fırkaların ayırımı ve onların sayısı hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Eş'arî *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*'inde gulât fırkalarını yirmi beş fırkaya taksim etmiştir. O, önce gulât fırkalarını on beş gruba ayırmış daha sonra rafızıyı anlatırken on fırka daha zikretmiştir. Malatî, *et-Tenbih ve'r-Red alâ ehl-i Ehvâ ve'l-Bida* eserinde yirmiden fazla gulât fırkasını zikretmiştir. Nevbahtî, *fıraku'ş-Şia*'sında gulâtı yirmiden fazla saymıştır. İsferyîni, de *et-Tebşir fi'd-Din*'inde bu fırkaların sayısının yirmiden fazla olduğunu vurgulamıştır. Şehristânî ise gulâtı on iki fırkaya ayırmıştır. Biz burada önde gelen bazı Aşırı Şii fırkaları ve onların inanç ve düşüncelerini anlatacağız.

#### 1.3.1. Sebeiyye

##### 1.3.1.1. Abdullah b. Sebe ve İleri Sürdüğü İddialar

Sebeiyye, Hz. Ali hakkında aşırı sözler söylediği nakledilen Abdullah b. Sebe'ye nispetle Sebeiyye olarak isimlendirilmiştir.<sup>114</sup> Kaynaklarda muhtemelen aynı şahsı ifade eden başka isimler de zikredilmiştir. Bunlar, Abdullah İbn Sevdâ, İbn Vehb, İbn Sebâ, İbn Sebe el-Himyerî, İbn Sebe Vehb er-Raşidî el-Hemedânî'dir.<sup>115</sup> Abdullah b. Sebe daha önce Yahudilerin San'a ehlinden iken Hz. Osman'ın hilafeti döneminde Müslüman

<sup>111</sup> Bkz. Bedevî, *a.g.e.*, s. 813,814.

<sup>112</sup> Bkz. Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 254.

<sup>113</sup> Bkz. Bedevî, *a.g.e.*, s. 814.

<sup>114</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 204; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 19; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 223; Ethem Ruhî Fığlalı, "Abdullah b. Sebe" *DİA*, İstanbul 1988, I/133.

<sup>115</sup> Bkz. Fığlalı, "Abdullah b. Sebe.", I/133.

olmuştur.<sup>116</sup> O, Müslümanlığı kabul etmeden önce Yuşa b. Nun'un Hz. Musa'nın vasisi olduğu düşüncesini ileri sürerken, Müslüman olunca da Hz. Ali'nin Peygamber'in vasisi olduğunu iddia ettiği zikredilmektedir.<sup>117</sup>

Abdullah b. Sebe hakkında, klasik tarih kaynaklarından *Taberî Tarihinde* bilgi verilmiştir. Seyf b. Ömer'den rivayet edilen bilgiye göre Abdullah b. Sebe İslam'ı kabul ettikten sonra Müslümanlar arasında nifak tohumunu saçmak için Hicâz, Kûfe, Basra, Şam ve Mısır gibi İslam merkezlerini dolaşarak Müslümanları Hz. Osman'a karşı kışkırtmaya çalışmıştır.<sup>118</sup>

Klasik eserlerde Hz. Ali'nin vasiliği ve onun ricatı ile ilgili bazı kelamî konular ona nispet edilmişse de Hz. Ali'nin ulûhiyetine dair inancından bahsedilmemektedir. Ancak hicri üçüncü yüzyılın sonlarına doğru İslam fırkalarıyla ilgili yazılan eserlerde, Ali'nin ulûhiyeti, ric'atı, tenasüh, kıyamet ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmek, Allah'ın bir cüzünün Ali'ye hululü ve Ali'nin bulutlarda olması gibi itikadi meseleler ona nispet edilmiştir.<sup>119</sup>

Makâlât türü eserlerin verdiği bilgiye göre Şii mezhebi içerisinde ilk aşırılığa kaçan Sebeiyye Fırkasıdır.<sup>120</sup> Sebeiyye fırkasına mensup olanlar, Hz. Ali'nin ölmediğine, Allah'ın bir cüzünün ona hulul ettiğine, onun bulutlarda gezdiğine ve bir gün yeryüzüne inerek zulümleri ortadan kaldırıp adaletle dolduracağına inanmışlardır.<sup>121</sup>

İslam Fırkalarıyla ilgili yazılan Sünni ve Şii kaynakların neredeyse hepsi Abdullah b. Sebe ve "Sebeiyye" hakkında bilgi vermişlerdir. Bu eserlerde Abdullah b. Sebe ve "Sebeiyye" ile ilgili verilen bilgiler bazen aynı bazen de farklıdır. Şimdi ise

<sup>116</sup> Bkz. Taberî, Ebu Ca'fer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Tarihu't-Taberî- Tarihu'r-Rusâl ve'l-Mülük, ve Silatu Tarihi't-Taberî, Dâru't-Turâs*, Beyrut 1387/1968, 4/340; Bağdadî, *a.g.e.*, s. 225.

<sup>117</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 200.

<sup>118</sup> Bkz. Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 4/340-341.

<sup>119</sup> Bkz. Fermâniyan, *a.g.e.*, s. 143.

<sup>120</sup> Bkz. Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 19.

<sup>121</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 204-205; Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Araştırma, Ankara 2012, s. 122-123.

mezheplerle ilgili yazılan eserlerde Sebeiyye konusunda yer alan bilgileri aktarmaya çalışacağız.

### 1.3.1.2. Ehl-i Sünnet Kaynaklarına Göre Sebeiyye

Eşârî, (ö. 324) *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn'inde* Şia'yı Gulât, Revâfiz ve Zeydiyye olmak üzere üçe ayırmış daha sonra Gulât fırkasını on beş gruba taksim ederek Sebeiyye'yi gulât fırkaları içerisinde ele almıştır. Onun naklettiğine göre, "Sebeiyye" Abdullah b. Sebe'nin takipçileri olup Ali'nin ölümünü kabul etmemişler. Onun kıyametten önce dünyaya dönerek yeryüzünü zulümle dolduğu gibi adaletle dolduracağına inanmışlardır.<sup>122</sup>

Malatî, (ö. 377/987) Şii fırkalarını (Revâfızı) tasnif ederken Sebeiyye'yi gâli fırkaların ilki olduğuna işaret eder. O bu fırkayı dörde ayırarak, mensuplarının Abdullah b. Sebe'nin takipçileri olduğunu bildirir. Onun anlattığına göre, birinci grupta olan Sebeiyye (Abdullah ve takipçileri) Hz. Ali'ye: "sen sensin." der. Ali onlara "ben kimim?" deyince, Onlar da "sen Yaratıcı Bâri'sin" derler. Bunun üzerine Hz. Ali onların bu söylediklerinden dolayı tövbe etmelerini ister. Onlar tövbe etmeyince Hz. Ali büyük bir ateş hazırlayarak onları yakar. Onlardan geride kalan bir gurup ise şu ayeti "Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz zaman onun, okunuşuna uy."<sup>123</sup> okuyarak, Ali'nin ölmediğini, onun öldüğünü düşünmenin doğru olmadığını ve diri olduğunu söylerler. Daha sonra Kûfe'den Ali'nin ölüm haberi gelince, "Ali'nin beynini yetmiş bohça içinde koyup getirseniz bile onun öldüğünü kabul etmeyiz." derler. Sebeiyye'nin bu sözleri Hz. Ali'nin oğlu Hasan'a ulaştınca, "peki o ölmemiş ise biz niye onun malını taksim ettik ve hanımlarını evlendirdik." der.<sup>124</sup> Malatî'ye göre Sebeiyye'nin ikinci grubu, Hz. Ali'nin ölümünü inkâr ederek onun bulutlarda olduğunu söylerler. Bulutlar beyaz ve parlak olunca veya şimşek çakınca, bulutlara karşı ağlayarak dua ederler ve Ali'nin bulutlardan kendilerine geldiğini

<sup>122</sup> Eş'arî, *a.g.e.*, s. 15.

<sup>123</sup> Kıyame 75/17, 18.

<sup>124</sup> Malatî, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman, *et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehlî'l-Ehvâve'l-Bid'a*, thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, y.y. 1968, s. 18; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 115.

söylerler. Sebeiyye'nin üçüncü grubu, Ali'nin öldüğünü kabul eder ancak kıyametten önce bir grup kabir ehliyle birlikte gelerek deccalla savaşacağına, şehirler ve insanlar arasında adaleti temin edeceğine inanırlar. Bunlar Ali'ye ilahlık atfetmez ancak onun ricat edeceğine inanırlar. Sebeiyye'nin dördüncü grubu ise imametin Muhammed b. Hanefiyye'nin hakkı olduğuna, onun ölmeyip Radva dağında olduğuna siyah bir yılının ona bekçilik ettiğine inanırlar. Ayrıca Muhammed b. Hanefiyye'nin mehdi olduğunu, bir gün çıkıp deccalı öldüreceğini ve insanları sapkınlıktan doğru yola hidayet edeceğini ve yeryüzünü fesattan arındıracağını söylerler.<sup>125</sup>

Eski dönem fırak yazarlarından olan Bağdadî, (ö. 429)Sebeiyye'yi "Sebbâbiyye" olarak zikreder. O, Sebeiyye fırkasını Revâfız fırkalarından sayar. Ona göre, bu fırka Hz. Ali'ye karşı aşırı sözler söylemiştir.<sup>126</sup> Bağdadî, Sebeiyye'nin Abdullah b. Sebe'nin ashâbı olduklarını Hz. Ali hakkında önce peygamberlik daha sonra ilahlık iddia ettiklerini ve böylece Kûfe'de kendilerine taraftar topladıklarından söz eder. Bu haber Ali'ye ulaşınca iki çukur kazdırarak bazılarını yaktırdığını, ancak Hz. Ali bu işinden dolayı Şamlıların sevineceği ve taraftarları arasında ihtilaf çıkacağından endişe ederek kalan bir kısmını Abdullah b. Sebe ile birlikte Medâine sürgün ettiğini söyler.<sup>127</sup>

Bağdadî'nin anlattığına göre Hz. Ali şehit edilince Medâin'de olan İbn Sebe, Ali'nin ölmediğini, öldürülen kişinin Ali olmadığını ancak insanlara Ali şeklinde görülen şeytan olduğunu; Ali'nin ise Hz. İsa gibi göğe yükseldiğini iddia etmiş. Daha sonra yeryüzüne inerek düşmanlarından intikam alacağını söylemiştir. Sebeiyye'nin diğer bir grubu ise Ali'nin bulutlarda olduğunu, gök gürültüsünün sesi ve şimşek de onun kamçısı olduğunu, şimşek sesini duyduklarında "Ey müminlerin emiri! Sana selam olsun" derler. Bağdadî'nin naklettiği bir rivayete göre, Abdullah b. Sebe'ye Ali'nin öldürüldüğü söylenince, "bize onun beynini bir torba içinde getirseniz bile Ali'nin ölümünü doğrulamayız. O, gökten inip yeryüzünün her bucağına hâkim oluncaya kadar

<sup>125</sup> Bkz. Malatî, *a.g.e.*, s. 18-19; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 115-116.

<sup>126</sup> Bkz. Bağdadî, *a.g.e.*, s. 15; Korkmaz, *a.g.e.*, S. 117.

<sup>127</sup> Bkz. Bağdadî, *a.g.e.*, s. 223; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 118.

ölmez.” der. Bağdadî bu grubun, beklenen mehdinin Hz. Ali olduğuna inandıklarını söylemektedir.<sup>128</sup>

Bağdadî, diğer bir rivayette ise İbn Sebe ile İbnü's-Sevdâ'yı ayrı şahıslar olarak takdim eder. O, Abdullah b. Sevdâ'nın aslen Yahudî olup, Kûfe halkı içerisinde bir konum elde etmek için Müslümanlığı kabul ettiğini söyler. Onun naklettiğine göre İbn Sevdâ, Kûfe'lilere “ her Peygamber'in bir vasisi olduğunu, Ali'nin de Hz. Muhammed'in vasisi olduğunu ve Hz. Muhammed, Peygamberlerin en hayırlısı olduğu için Ali de vasilerin en hayırlısıdır.” der. Onun bu sözü Hz. Ali'ye ulaştınca ona değer verir. Daha sonra Hz. Ali onun aşırılık ifade eden sözlerini duyduğunda onu öldürmek ister. Ancak Abdullah b. Abbas, Ali'nin taraftarları arasında ihtilaf çıkacak düşüncesiyle öldürmesine mani olur. Bunun üzerine Hz. Ali, İbnü's-Sevdâ ile İbn Sebe'yi Medâin'e sürgün eder.<sup>129</sup> Bağdadî, Sebeiyye fırkası ile ilgili rivayetleri aktardıktan sonra onların İslam dairesinden çıktıklarını vurgular.<sup>130</sup>

el-İsferâyînî (ö. 471/1079) *et-Tebîr fi'd-Din* adlı eserinde Sebeiyye fırkasının Abdullah b. Sebe'nin takipçileri olup, Revafızın (Şia) Gulât fırkalarından biri olduğunu söyler. O da Bağdadî'nin naklettiği aynı rivayeti aktararak Abdullah b. Sebe ile İbn Sevdâ'nın iki farklı kişi olduğunu, İbn Sevdâ'nın ise İbn Sebe'nin takipçisi olup aslında Yahudî biri olduğunu ifade eder. Onun anlattığına göre İbn Sevdâ İslam dinini bozmak için Müslümanlığı kabul etmiştir.<sup>131</sup>

Şehristânî,(ö. 548/1154) Gulât fırkalarının genellikle Teşbih, Bedâ, Ric'at ve Tenasüh inancına sahip olduklarını söyledikten sonra Sebeiyye'yi Gulâtın ilk grubu olarak değerlendirmiştir. O da diğer âlimler gibi Sebeiyye fırkasını Abdullah b. Sebe'ye nisbet etmiştir. Şehristânî'ye göre İbn Sebe aslen Yahudî iken Müslüman olmuştur. O bir gün Hz. Ali'nin yanına gelerek “ sen sensin sen ilahsın” demiş. Bunun üzerine Ali

<sup>128</sup> Bkz. Bağdadî, *a.g.e.*, s. 224; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 118.

<sup>129</sup> Bkz. Bağdadî, *a.g.e.*, s. 225; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 219.

<sup>130</sup> Bkz. Bağdadî, *a.g.e.*, s. 225-226.

<sup>131</sup> Bkz. İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer Tahir b. Muhammed, *et-Tebîr fi'd-Din ve Temyizi'l-Fırkatî'n-Nâciye ani'l-Fırakî'l-Hâlikîn*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût, Âlemü'l-Kütüp, Lübnan 1983, s. 123,124.

onu Medâin'e sürgün etmiştir. Şehristânî, Ali'nin imametinin nass ile sabit olduğu fikrini ilk ileri süren kişinin Abdullah b. Sebe olduğunu vurgular. Ayrıca daha sonra ortaya çıkan aşırı fırkaların da ondan kaynaklandığını ifade eder.<sup>132</sup>

Şehristânî, Sebeiyye fırkasının Hz. Ali'nin öldüğüne inanmadıklarını, onda ilahî bir cüzün mevcut olduğunu, onu hiçbir şeyin kuşatamayacağını, bulutlarda yürüdüğünü, gök gürültüsünün Ali'nin sesi, şimşegın onun kırbacı olduğunu, onun yeryüzüne inerek yeryüzünü zulümle dolduğu gibi adaletle dolduracağına inandıklarını söyler.<sup>133</sup>

Sebeiyye fırkası ile ilgili yukarıda zikrettiğimiz âlimlerin yanı sıra diğer âlimler de bu konuya değinmişlerdir. Örneğin: Câhız(ö. 255/869) *el-Beyân ve 'l-Tebyîn*'de, İbn Kuteybe (ö. 276/889) *el-Maârif*'te, İmam Mâturîdî (ö. 333/945) *Kitabu'l-Makâlât*'ta, İbn Hazm (ö. 456/1064) *el-Fasfi'l-Milel ve 'l-Ehvâ'i ve 'n-Nihal*'da, Fahreddin Râzî (ö. 606/1209) *İtikâdâtü Fıraki'l-Müslimîne 'l-Müşşrikin*'de, Seksekî (ö. 682/1283) *el-Burhân fi Ma'rifeti Akâidi Ehli'l-Edyân*'da, Zehebî (ö. 748/1347) *Mizâmü'l-İ'tidâl*'da ve Cürcânî(ö. 816/1413) *et-Ta'rifât*'ta, İbn Hâce el-Askalânî (ö. 852/1448) *Lisâmu'l-Mizân*'da, Makrîzî (ö. 848/1444) ise *Kitabu'l-Mevâzve 'l-İ'tibârbi Zikri'l-Hutâti ve 'l-Âsâr* adlı eserinde Sebeiyye konusunda bilgi vermektedir.<sup>134</sup>

### 1.3.1.3. Şii Kaynaklarına Göre Sebeiyye

Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye fırkası ile ilgili Şii mezhebinin makâlât türü eserlerinde de bilgiler verilmektedir. Bu mezhebin eski âlimlerinden biri olan Nevbahtî (ö. 310/922), Hz. Ali vefat ettikten sonra onun taraftarlarının üç gruba ayrılıp birinci grupta olanların Ali'nin öldüğünü inkâr ettiklerini, onun asası ile Arapları ıslah etmedikçe ve yeryüzünü zulümle dolduğu gibi adaletle doldurmadıkça ölmeyeceğini ileri sürdüklerini ifade eder. Nevbahtî, Hz. Ali'nin imameti konusunda ilk defa vakf düşüncesini ortaya koyanın Sebeiyye fırkası olduğunu söyler. Onun anlattığına göre bu fırkanın ismi, Abdullah b. Sebe'ye istinaden "Sebeiyye" olmuştur. Zira İbn Sebe

<sup>132</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 204.

<sup>133</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 204.

<sup>134</sup> Geniş bilgi için bkz. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 112-127.

aşırılığa kaçan ilk şahıstı. Nevbahtî, Abdullah b. Sebe ile ilgili yukarıda Ehl-i Sünnet ulemasına nispet ettiğimiz rivayetlerden biraz farklı bir rivayeti nakletmiştir. Onun dediğine göre İbn Sebe, Ebu Bekir, Ömer, Osman ve diğer aşap hakkında kötü sözler söyleyerek kendisini bu işe Hz. Ali tarafından görevlendirdiğini iddia etmiş. Daha sonra Hz. Ali onu tutuklayarak ölüm emrini vermek isteyince bazı insanlar Ali'ye "Ey Ali! İnsanları Ehl-i Beyt dostluğuna davet eden ve onları senin düşmanlarından uzaklaştırıp velayetini kabul etmeleri için çaba gösteren kişiyi öldürecek misin?" deyince, Hz. Ali onu öldürmekten vazgeçerek Medâin'e sürgün etmiştir.<sup>135</sup> Nevbahtî, Sözlerinin devamında Şehristânî'nin rivayetine benzer bir rivayeti nakleder. Onun dediğine göre İbn Sebe aslen Yahudi iken Müslüman olmuş, daha önce Yuşa b. Nun'un Hz. Musa'nın halifesi olduğunu söylerken Müslüman olduktan sonra Ali'yi Hz. Peygamber'in halifesi olduğunu iddia ederek aşırılığa kaçmıştır. Ayrıca Nevbahtî, bazı Şii düşmanlarının bu sebepten dolayı Şii Mezhebini Yahudilikten kaynaklandığını söylediklerini bildirir. Yine Nevbahtî, Hz. Ali'nin ölüm haberi Abdullah b. Sebe'ye ulaştığında: "Onun beynini yetmiş bohça içine koyarak yetmiş şahitle getirseniz bile onun öldüğünü kabul etmem. Ali yeryüzüne hâkim olmadan ölmez ve öldürülmez" dediklerini nakleder.<sup>136</sup>

Şia mezhebinin eski dönem âlimlerinden biri olan Kummî, (ö. 301/913) *Kitabu'l-Makâlât ve'l-Fırak* adlı eserinde Sebeiyye fırkasına değinmiştir. Onun Sebeiyye hakkında verdiği bilgiler ile Nevbahtî'nin rivayet ettiği bilgililer hemen hemen aynı anlamı ifade eder. Kummî, Nevbahtî'den farklı olarak Sebeiyye'nin kurucusu olan Abdullah b. Sebe ile Abdullah b. Vehb er-Râsibî el-Hemedânî'yi aynı şahıs olarak tanıtır. Ayrıca o İbn Sebe'nin takipçileri olarak Abdullah b. Hars ile İbn Esved'i gösterir. Kummî, rivayetinin devamında "Takiyye" den de bahsederek takiyyenin caiz olmadığını söyler. Yine o İbn Sebe'yi ilk defa Hz. Ali'nin imametinin farziyeti ile ilgili konuşup, beraat fikrini ortaya koyan ve düşmanlarını tekfir eden kişi olarak tanıtır. Yine Kummî Nevbahtî'den farklı olarak, Ali'nin ölüm haberi Medâin'de olan İbn Sebe'ye ulaştınca, haberin doğru olup olmadığını öğrenmek için Sebeiyye'den bir grubun Hz. Ali'nin evine

<sup>135</sup> Bkz. Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 19.

<sup>136</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 20.

gittiğini ve Hz. Ali'nin ailesinin onlara Hz. Ali'nin gerçekten öldüğünü söylemelerine rağmen kabul etmediklerini nakleder. Bunlar dışında Kummî, Sebeiyye ile Harbiyye fırkasının ilişkisinden bahsederek Harbiyye'nin Abdullah b. Amr b. el-Harb el-Kindî'nin takipçileri olup, Hz. Ali'nin âlemlerin ilahı olduğunu yaratılanlara karşı kızgınlığından dolayı onlardan gizlendiğini daha sonra tekrar ortaya çıkacağını iddia ettiklerinden söz eder.<sup>137</sup>

Şi'a mezhebinde hadis ricali hakkında eser yazan el-Keşşî, (ö. 340/951) *Ricâlu'l-Keşşî* adlı eserinde Abdullah b. Sebe'den bahsederek onunla ilgili birkaç rivayet nakletmektedir. Keşşî, İbn Sebe'nin kimliğini anlatırken ravi zincirini de zikreder. Onun Abdullah b. Sebe hakkında naklettiği rivayetlerin özeti şöyledir: Abdullah b. Sebe kendisinin Peygamber olduğunu Hz. Ali'nin de ilah olduğunu iddia eder. Bunun üzerine Hz. Ali onu yanına çağırarak tövbe etmesini emreder. Ancak o söylediklerine ısrar eder. Onu üç gün hapse atar. İbn Sebe yine sözünden dönmeyince Hz. Ali onu yaktırır. Abdullah b. Sebe Hz. Ali hakkında ilahlık iddia eder. Hz. Ali onun tövbe etmesini ister. Tövbe etmeden kaçınca onu yakalatarak yaktırır. Abdullah b. Sebe Hz. Ali'ye ilahlık iddia ettiği için Ebu Abdullah (Hz. Hüseyin) ona lanet eder. Ali b. Hüseyin de Abdullah b. Sebe'yi bu iddiasından dolayı lanetlemiş ve Hz. Ali'nin Allah'ın bir kulu olduğunu vurgulamıştır. Hz. Hüseyin'den nakledilen bir rivâyette o şöyle der: "Ehl-i Beytin insanlar nezdinde dürüstlüğüne zedelemek için bize yalancı kimseler iftira atar. Müseyleme'nin Hz. Peygamber hakkında yalan sözler söylediği gibi Abdullah b. Sebe de Hz. Ali hakkında yalan iftiralarda bulunmuştur."<sup>138</sup>

Eski Şii âlimlerinden olan Tûsî (ö. 460/1068) de *Ricâl* kitabında Abdullah b. Sebe'yi ele alır. Ancak o İbn Sebe hakkında fazla bilgi vermeden onu küfre dönüp

<sup>137</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 20-21; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 129-130.

<sup>138</sup> Bkz. Keşşî, Ebu Amr Muhammed b. Ömer b. Abdulaziz, *Ricâlu'l-Keşşî*, thk. Seyit Ahmet el-Hüseyinî, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuât, Beyrut 2009, s. 84-85; Tûsî, Ebu Ca'fer Muhammed İbnü'l-Hasan, *İhtiyâru Marifeti'r-Ricâl el-Marûf bi-Ricâli'l-Keşşî*, thk. Cevâd el-Kayyumî İsfahânî, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 2006, s. 101-103; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 132-133.

gulüvvü ortaya çıkaran kişi olarak tanıtır.<sup>139</sup> Keşşî'nin İbn Sebe hakkındaki birinci rivayetin aynısını İbn Şehrâşub (ö. 588/1192) da nakleder. İbn Şehrâşub'un naklettiğine göre Abdullah b. Sebe, Hz. Ali'nin ilah olduğunu kendisinin de onun elçisi olduğunu iddia eder. Bu haber Hz. Ali'ye ulaşınca onu çağırıp sorar. İbn Sebe, Hz. Ali'nin yanında da aynı sözü söyler. Bunun üzerine Hz. Ali onun tövbe etmesini ister ve üç gün hapseder. Sözünden dönmeyince de onu yaktırır.<sup>140</sup>

İbn Ebi'l-Hadîd, (ö. 656/1258) gulüvvün ortaya çıkışından bahsederken Tûsî gibi o da bu düşüncenin ilk defa Abdullah b. Sebe tarafından zuhur ettiğini söyler.<sup>141</sup> O daha sonra şöyle bir hikâye anlatır: Bir gün Hz. Ali ramazan gününde yemek yiyen bir grupla karşılaşır. Onlara: *Siz yolculukta mısınız veya hasta mısınız?* diye sorar. Onlar da *hayır!* derler. Hz. Ali: *Peki kitap ehli misiniz?* der. Onlar yine *hayır!* der. Hz. Ali: *Peki o zaman niye oruçlarınızı yiyorsunuz?* deyince onlar *sen sensin* derler. Bunun üzerine Hz. Ali atından inerek: *Yazıklar olsun! Ben Allah'ın kullarından bir kulum, Allah'tan sakının İslam'a dönün!* der. Onlar Hz. Ali'nin sözünü kabul etmeyince, Hz. Ali iki kuyu kazdırır. Onları kuyuya atarak yaktırır. İbn Ebi'l-Hadîd, Hz. Ali'nin yaktığı kişiler arasında Abdullah b. Sebe'nin de bulunduğunu ve bazı kişilerin araya girerek Kûfe'de kalmaması şartıyla onu affedip Medâin'e sürdüğünü söyler.<sup>142</sup> Hillî (ö. 726/1325) *Ricâl* adlı eserinde Abdullah b. Sebe'nin lanetlenmiş bir gâli olduğunu, Hz. Ali hakkında ilahlık ve peygamberlik iddia ettiğinden dolayı onu ateşte yaktığını söylemektedir.<sup>143</sup>

Yukarıda düşüncelerini aktardığımız mezhepler tarihini inceleyen eski dönem Sünnî ve Şî'a uleması, eserlerinde İslam firkalarından bahsederken Sebeyye fırkası ve onun kurucusu olarak bilinen Abdullah b. Sebe hakkında bilgi vermektedirler. Klasik tarihi kaynaklardan ilk defa Taberî, İslam tarihi sürecinde özellikle de Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde bu kimliğe sahip olan birinin ortaya çıkıp Hz. Ali hakkında gulüvv ifade

<sup>139</sup> Tûsî, Ebu Ca'fer Muhammed İbnü'l-Hasan, *Ricâlu'l-Tûsî*, thk. Cevâd Kayyumî el-İsfahânî, Mütessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1994, s. 75.

<sup>140</sup> İbn Şehrâşub, Muhammed b. Ali, *Menâkibu Âli Ebi Talib*, Allâme, Kum 2000, 1/264.

<sup>141</sup> İbn Ebi'l-Hadîd, *a.g.e.*, c.5, s. 5.

<sup>142</sup> Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, *a.g.e.*, s. 5-6.

<sup>143</sup> Bkz. Hillî, Cemâliiddin el-Hasen(el-Hüseyn) b. Yusuf b. Ali İbnü'l-Mutahhar, *Ricâlu'l-A'İlâmetu'l-Hillî, Dânu'z-Zehâir*, Necef 1990, s. 237.

eden bir takım sözler söylediği ve Müslümanlar arasında zuhur eden ihtilafların nedenlerinden biri olduğunu zikir etmektedirler.<sup>144</sup>

Son dönem mezhepler tarihi üzerinde araştırma yapan bazı âlimler ilk defa böyle bir şahsın tarihte geçip geçmediği konusunda şüphe duymuşlardır. Bunlardan biri, Mısırlı âlim Tâhâ Hüseyin (ö.1973)'dir. O, tarihi karine ve senetleri kullanarak Abdullah b. Sebe'nin (İbn Sevdâ), Şii düşmanları tarafından Şia'ya karşı kurulan sahte bir varlık olduğunu ileri sürmüştür. Onun düşüncesine göre Şia'ya mensup olanların amacı siyasi iktidarı ele geçirmektir. Dolayısıyla Şia düşmanları, Müslümanların Şii hükümetini kabul etmemeleri için Yahudi asıllı birini bu mezhebe dâhil ederek Müslümanlar arasında itibarını düşürmek istemişlerdir.<sup>145</sup> Abdullah b. Sebe'nin gerçek biri olmadığını düşünen diğer bir âlim de Ali el-Verdi'dir.(ö.1995) Ona göre Abdullah b. Sebe gizemli ve kinayeli bir şahıstır. Onun düşüncesine göre kaynaklarda zikir edilen İbn Sebe Ammar b. Yasir'dir. el-Verdi bu düşüncesini pekiştirmek için Ammar b. Yasir ile İbn Sebe arasında bir takım benzerliklerin olduğunu söylemektedir.<sup>146</sup> Abdullah b. Sebe'nin tarihte gerçek bir yeri olmadığı kanaatinde olan diğer bir kişi ise Şii âlim Allâme Seyit Murtaza'dır. O İbn Sebe ile ilgili *Teberi Tarihi*'inde geçen bilgilerin ravi senetlerini araştırarak bu konuda rivayet edilen bilgilerin sadece Seyf b. Ömer(ö. 170/787) tarafından nakledildiğini, Seyf b. Ömer'in de Ehl-i Sünnet ricâl âlimlerine göre güvenilir biri olmadığını söyler. Ayrıca o Seyf b. Ömer'in uydurucu, yalancı biri olduğunu, hem kendi kabilesinin (Adnâniler) etkisi altında kalarak karşı kabileye (Kahtâniler) düşmanlığı yüzünden hem de Şi'a'ya karşı beslediği kininden dolayı İbn Sebe adında birini uydurduğunu ileri sürer.<sup>147</sup> 2005 yılında *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi* adı altında Abdullah b. Sebe ve Sebe'yye firkasını konu edinerek geniş bir araştırma yapan Sıddık Korkmaz da konu ile ilgili rivayetleri inceleyerek İbn Sebe ve Sebe'yye'nin

<sup>144</sup> Bkz. Taberî, *Tarîhu't-Taberî*, 4/340, 341.

<sup>145</sup> Bkz. Hüseyin, Tâhâ, *el-Fitnetü'l-Kabra Ali ve Benâhu*, Dânu'l-Maârif, Kahire tsz, s. 90-91.

<sup>146</sup> Bkz. Fermâniyân, *o.g.e.*, s. 144.

<sup>147</sup> Bkz. Askerî, Murtaza, *Abdullah b. Sebe ve Esâtirun Uhrâ*, el-Mu'cemu'l-İlmî el-İslâmî, Tahran 1997, 2/358-262.

tarihi gerçekliği olmadığı neticesine varmaktadır.<sup>148</sup> Onun kanaatine göre Seyf b. Ömer'in sadece *Teberî Tarihi*'nde geçen İbn Sebe ve Sebeiyye hakkındaki rivayetleri daha çok sahabe savunması anlamını taşımaktadır. O, Seyf'in sahabeleri arındırmak için Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde gerçekleşen hadiseleri, İbn Sebe'ye atfetmiş olduğunu düşünür. Yazara göre Seyf'in bu tavrı, belki de kendi döneminde Şi'a'ya mensup olan kimselerin bazı sahabeler hakkında aşırılık ifade eden rivayetlerine karşılık vermek içindir.<sup>149</sup> Ayrıca o, makâlât türü eserlerin Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye konusunda verdiği bilgilerin bir birinden farklı ve tutarsız olduğunu dolayısıyla bu bilgilerin bir fırkanın tasviri değil de belki Şia mezhebinin oluşum sürecinin farklı dönemlerini tasvir ettiğini söyler.<sup>150</sup>

### 1.3.2. Keysâniyye (Muhtâriyye)

Keysâniyye, Revâfız fırkalarından biri olup, Muhtâr es-Sakafî'nin takipçilerine atfedilen fırkanın adıdır.<sup>151</sup> Mezhepler tarihi kaynaklarında bu fırkanın adlandırılışı hususunda farklı bilgiler sunulmaktadır. Kimilerine göre Hz. Hüseyin'in hicri 61 yılında Kerbela'da şehit edilişinden sonra onun intikamını almak için Muhammed el-Hanefiyye'yi imam olarak kabul edip Emevîlere karşı ayaklananların liderliğini yapan Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sakafî'nin lakabıdır. Bundan dolayı fırkaya Keysâniyye isminin verildiği söylenmektedir.<sup>152</sup> Bir rivayete göre Hz. Ali'nin Muhtâr'a "el-Keys" demesi ile lakabının Keysân olduğu bildirilmektedir.<sup>153</sup> Nitekim "Muhtar küçükken bir gün babası onu Hz. Ali'nin yanına götürür. Hz. Ali, Muhtar'ı kucağına alarak onun başını okşar ve ona el-Keys el-Keys der."<sup>154</sup> Kimilerine göre bu fırkanın ismi, Muhtâr'ın Emevîlerden Hz. Hüseyin'in intikamını alması için teşvik eden Hz. Ali'nin Keysân adlı azaldı

<sup>148</sup> Bkz. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 200.

<sup>149</sup> Bkz. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 61-62.

<sup>150</sup> Bkz. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 141.

<sup>151</sup> Bkz. Bağdadî, *a.g.e.*, s. 27; Kummi, *a.g.e.*, s. 21; Eş'arî, *a.g.e.*, s. 18; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 20.

<sup>152</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 21; Eş'arî, *a.g.e.*, s. 18; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 20; Bağdadî, *a.g.e.*, s. 27.

<sup>153</sup> Bkz. Şenzeybek, Aytekin, "Muhtâr es-Sakafî'nin Hayatı Bağlamında İlk Keysânî Fikirlerin Ortaya Çıkışı", *Marife Dergisi*, Kaş 2015, 15/2, s. 345.

<sup>154</sup> Bkz. Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*, 37/1; Müfid, Ebu Abdillâh İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed, *el-Fusûlâ'l-Muhtara*, thk. Ali Mir Şerifi, Kengere-i Şeyh Müfid, Kum 1992, s. 296.

kölesine nisbetle Keysâniyye olmuştur.<sup>155</sup> Ancak Hz. Ali'nin Keysân isminde olan kölesinin Sıffin savaşında öldürüldüğü söylenmektedir.<sup>156</sup> Bazılara göre Muhammed b. Hanefiyye'nin Keysân adında bir öğrencisi vardı. O İbn Hanefiyye'den tevîl, batın, âfâk ve enfûs ile ilgili ilimlerin sırlarını öğrenmiştir. Keysâniyye fırkası ona nisbetle Keysâniyye olmuştur.<sup>157</sup> Kimilerine göre ise Keysâniyye ismi, Ebu Amra künyesinde olan ve Keysân olarak bilinen Muhtâr'ın Kûfe'deki komutanlarının birinin adına nisbetle Keysâniyye konulmuştur. Çünkü o söz fiil ve öldürmede Muhtâr'dan daha çok ifrat eden biriymiş. O, Muhammed ibnü'l-Hanefiyye'yi Hz. Ali'nin vasisi, Muhtâr'ın da onun yöneticisi olduğunu ve Hz. Cibril'in Muhtâr'a vahiy getirdiğini iddia ediyordu.<sup>158</sup> Kaynaklarda fırka adının Keysâniyye dışında "Muhtâriyye" ve "Haşebiyye" olarak zikredildiği görülmektedir.<sup>159</sup>

#### **1.3.2.1. Muhtâr es-Sakafî**

Ebû İshak el-Muhtar b. Ebi Ubeyd b. Mesud b. Amr b. Umeyr b. Avf b. Ukde b. Ğiyara b. Avf es-Sakafî (67/987) hicri I. yılı Taif'te dünyaya gelmiş, Hâkim kabilesinin Sakif koluna mensup olduğundan dolayı lakabı es-Sakafî olmuştur.<sup>160</sup> Muhtar'ın babası Ebu Ubeyd es-Sakafî, Hz. Peygamber döneminde İslam dinini kabul etmiş, Hz. Ömer döneminde ise Muhtar'ın dedesi ile birlikte Medine'ye hicret etmiştir.<sup>161</sup> Ebu Ubeyd Hz. Ömer döneminde Cısr (Köprü) savaşında Müslümanların komutanlığını yaparken İranlılar tarafından şehit edilmiştir. Babasının öldürüldüğü savaşa Muhtar'ın da katıldığı söylenmektedir. Ancak o sırada Muhtar daha 13 yaşındadır.<sup>162</sup> Muhtar babasının ölümünden sonra amcası Sa'd b. Mesûd'un yanında büyümüş, Hz. Ali amcasını Medâin

<sup>155</sup> Bkz. Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 21; Şehristânî, *a.g.e.*, s. 170; Şenzeybek, "Muhtâr es-Sakafî", s. 346.

<sup>156</sup> Bkz. Taberî, *Tarihü'l-Taberî*, 6/33.

<sup>157</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 170.

<sup>158</sup> Bkz. Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 20-21.

<sup>159</sup> Bkz. Şenzeybek, "Muhtâr es-Sakafî", s. 346-348.

<sup>160</sup> Bkz. Şenzeybek, "Muhtâr es-Sakafî", s. 348,349; Yiğit, İsmail, "Muhtar es-Sakafî" *DİA*, İstanbul 2006, 31/54.

<sup>161</sup> Bkz. Zemanî, Muhammed Zeman, *Didgâh-ı Ehl-i Sünnet der Mevrid-ı Muhtar es-Sakafî*, Akide Dejital, y.y., 2015, s. 2.

<sup>162</sup> Bkz. Kocadağ, Yaşar, *Keysâniyye'nin Doğuşu Gelişimi ve Düşünceleri*, MÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s. 13.

valisi olarak tayin ettiğinde Muhtar da amcası ile birlikte Medâine gitmiştir. Amcası Hâriciler ile yaptığı bir savaşta onu yerine vekil olarak görevlendirmiştir.<sup>163</sup>

Muhtâr, Hz. Hüseyin'nin Kerbelâ'da şehit olduğu esnada Küfe'deki Emevî valisi Ubeydullah b. Ziyad tarafından hapse atılmıştır. Eniştesi Abdullah b. Amr aracılığıyla hapisten çıkınca Ubeydullah b. Ziyad'ın tehdidiyle Hicaz'a giderek Abdullah b. Zübeyr'e katılmış, İbn Zübeyr ile birlikte Emevîler ile savaşmıştır. Ancak Abdullah b. Zübeyr ona her hangi bir görev vermemiştir. Dolayısıyla Muhtar, İbn Zübeyr'den beklediği ilgiyi alamayınca tekrar Kufe'ye dönmüştür. O sırada Kufe'de olan bir grup Hz. Ali taraftarları Süleyman b. Surad el-Huzâi önderliğinde Hz. Hüseyin'nin intikamını almak için Tevvâbun hareketini başlatmıştır. Ancak o bu harekete katılmayarak kendi taraftarını toplamış ve Ehl-i Beyt'in intikamını almak için Muhammed b. Hanefiyye adına bir hareketi başlatmıştır.<sup>164</sup> Muhtar, Kufe'yi ele geçirdikten sonra İbn Zübeyr'in Basra valisi Musa b. Zübeyr tarafından hicri 67. yılında öldürülmüştür.<sup>165</sup>

Muhtar'ın Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i sevip sevmediği hususunda iki farklı fikir ortaya konulmuştur. Birinci fikre göre o Medine'de kaldığı dönemde Hz. Ali'den etkilenerek onun hayranı olmuştur. İkinci fikre göre ise Muhtar, Hz. Ali'ye karşı nefret besliyordu.<sup>166</sup> Taberî'nin naklettiği bir rivayete göre hicri 40/661 yılında Hz. Ali'nin şehit edilip yerine oğlu Hasan halife tayin olunca insanlar ona biat etmiştir. Daha sonra Hz. Hasan, Muaviye ile savaşmak için Şam'a doğru hareket ederek önce Medain'e uğramış, o sırada Medain halkı Hasan'a karşı ayaklanarak onun çadırına saldırmış o esnada Muhtar, Medain valisi olan amcası Sa'd b. Mesud'a Hz. Hasan'ı Muaviye'ye teslim etmesini istemiştir. Ancak Muhtar'ın amcası ona kızarak teklifini reddetmiştir.<sup>167</sup>

<sup>163</sup> Bkz. Şenzybek, "Muhtâr es-Sakafî", s. 349.

<sup>164</sup> Bkz. Yakubî, Ahmet b. İshak, *Tarihu'l-Yakubî*, Farsçaya çev. Muhammed İbrahim Âyeti, Tahran 2003, 2/201.

<sup>165</sup> Bkz. Yiğit, "Muhtar es-Sekafî", s. 54.

<sup>166</sup> Bkz. Zemanî, *a.g.e.*, s. 2.

<sup>167</sup> Bkz. Taberî, *Tarihu'l-Taberî*, 5/159.

### 1.3.2.2. Keysâniyye'nin İleri Sürdüğü Fikirler

Muhtar es-Sakafi'nin mezhebine gelince, önce Hâricî iken, sonra Zübeyrî daha sonra Şii ve Keysâni fırkasını kabul etmiştir. Diğer Şii fırkalarının kabul ettiği gibi Muhtar da imamet teorisini kabul etmiş, bu teorisinin Hz. Ali'den sonra Muhammed b. Hanefiyye'ye geçtiği inancındaymış. Ancak bazıları onun imameti Hasan ve Hüseyin'den sonra Muhammed b. Hanefiyye'ye geçtiği görüşünde olduğunu söylemektedir.<sup>168</sup>

Muhtar, Muhammed b. Hanefiyye'nin imameti, onun mehdiliği anlayışı, Bedâ düşüncesi ve bunun gibi bir takım inanç ve düşünceler ileri sürerek etrafına bazı insanları toplamıştır. İşte onun bu mezhebî hareketine daha sonra Keysâniyye veya Muhtariyye denilmiştir.

Yukarıda da zikredildiği gibi Muhtariyye'nin üzerinde durduğu bir husus Hz. Ali'den sonra Muhammed b. Hanefiyye'nin imametini kabul etmeleriydi. Onların üzerinde durduğu diğer bir mesele ise Bedâ<sup>169</sup> meselesidir. Muhtar bu anlayışı benimseyerek vaki olacak olan şeylerin kendisine ya vahiy aracılığı ile veya Muhammed b. Hanefiyye tarafından kendisine gönderilen bir mektup ile bildirildiğini ileri sürüyordu.<sup>170</sup> O, Bedâ'nın Allah'a caiz olduğu fikrini insanlar arasında yayarak, taraftarları ve askerlerine bazı şeylerin gerçekleşeceğini söylerdi. Olaylar onun dediği gibi meydana gelirse, kendisinin haklı olduğunu ve doğru söylediğini iddia eder, ancak dediği şey gerçekleşmediği zaman ise Allah'ın fiilinde bedâ gerçekleştiğini iddia ederdi.<sup>171</sup>

<sup>168</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 171.

<sup>169</sup> Bedâ: Sözlükte, gizli olan bir şeyin daha sonra ortaya zahir olması veya kişinin birkaç konu içerisinde birinin tercih etmesine denir. Terim olarak ise Allah'ın belli bir şekilde meydana geleceğini haber verdiği bir hadisenin farklı olarak vuku bulduğuna denir. Bu düşünce Şia' mezhepleri içerisinde ortaya çıkmıştır. bkz. Avni İlhan, "Bedâ", *D/İA*, İstanbul 1992, 5/290.

<sup>170</sup> Bkz. Kocadağ, *a.g.e.*, s. 60.

<sup>171</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 171,172; İzidi,Hüseyin, "Keysâniyye Evvelin İnş'ab der Tarih-i Teşeyyu" *Tarih Nâme-i İron Ba'dez İslam Dergisi*, y.y. 2012, 2.yıl, s. 8.

Onların ileri sürdüğü başka bir mesele ise Muhtar'ın Peygamber olarak kabul etmeleridir. Bağdadi'nin naklettiğine göre Muhtar, kendisine vahiy geldiğini iddia ediyordu.<sup>172</sup>

Keysâniyye'nin (Muhtariyye) üzerinde durduğu diğer bir husus ise Muhammed b. Hanefiyye'nin ölmediğini iddia ederek onun mehdî olduğu düşüncesini ortaya koymalıdır.<sup>173</sup> Onlardan bazıları Muhammed b. Hanefiyye'nin ölmeyip Mekke ve Medîne arasında bulunan Radvâ<sup>174</sup> dağında olduğunu, yanında yiyeceklerini sağladığı su ve bal pınarları olduğunu sağında bir aslan, solunda da bir panter olup onun ortaya çıkacağı zamana kadar düşmanlarından koruduğunu ve onun beklenen Mehdî olduğunu iddia etmişlerdir.<sup>175</sup>

Keysâniyye fırkası daha sonra Muhammed b. Hanefiyye'nin imameti ve onun ölüp ölmediği konusunda görüş ayrılığına giderek birkaç gruba ayrılmışlardır. Kimileri imametini Hz. Ali'den sonra doğrudan Muhammed b. Hanefiyye'ye geçtiğini ve buna delil olarak Hz. Ali'nin Cemel vakıasında sancağı Muhammed b. Hanefiyye'ye verdiğini göstermişlerdir. Kimileri de imameti Hz. Ali'den sonra önce Hasan'a daha sonra Hüseyin'e geçtiğini onun da Yezid b. Muaviye'ye biat etmemek için Medine'den Mekke'ye kaçarken kardeşi Muhammed b. Hanefiyye'ye vasiyet ettiğini iddia etmişlerdir.<sup>176</sup> Muhammed b. Hanefiyye'nin ölümünden sonra bir grup onun ölümünü kabul etmeyip diri olduğunu söyleyerek tekrar ortaya çıkacağını iddia etmiştir. Bunlar, Ebu Kerb ed-Darîr'in ashâbı olduğu için Kerbiyye denilmiştir.<sup>177</sup> Keysâniyye'den diğer

<sup>172</sup> Bkz. Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 33.

<sup>173</sup> Bkz. İzîdî, "a.g.m.", s. 8.

<sup>174</sup> Radvâ: (رضوى), Medine'ye yaklaşık yedi seferlik yol (yaklaşık 200 km.) mesafesinde olan ve Yenbu şehrinin yakınında yer alan bir dağın ismidir. Bu dağ ile Yenbu arasında yaklaşık bir günlük mesafe vardır. Radvâ dağı bol sulu ve bol ağaçlı bir dağdır. Keysâniyye inancına göre Muhammed b. el-Hanefiyye hayatta olup, bu dağda yaşamaktadır. Bkz. el-Hamevî, Şihâbüddin er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru's-Sadr, Beyrut 1995, 3/51.

<sup>175</sup> Bkz. Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 26.

<sup>176</sup> Bkz. Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 27; İsferyîni, *a.g.e.*, s. 26-27.

<sup>177</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 27; Eş'arî, *a.g.e.*, s. 29; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 25.

bir grup ise Muhammed b. Hanefiyye'nin ölümünü kabul ederek imametini oğlu Ebu Haşim'e geçtiğine inanmışlardır. Bunlara da Hâşimiyye denilmiştir.<sup>178</sup>

### 1.3.3. Beyâniyye

Keysâniyye fırkasını anlatırken onların Muhammed b. Hanefiyye'nin imameti ve onun ölüp ölmediği ile ilgili birkaç guruba ayrıldığından söz etmiştik. İşte o fırkalardan biri, Beyâniyye fırkasıdır. Bu fırkanın adı, kurucusu olarak bilinen Beyân b. Sem'an et-Temimî en-Nehdî'ye (ö. 119/737) nisbetle Beyâniyye olmuştur.<sup>179</sup> Bazı kaynaklarda onun ismi "Bennân" olarak da zikredilmiştir.<sup>180</sup>

Tarihi kaynaklarda Beyân b. Sema'n'ın hayatı ile ilgili detaylı olarak verilen bir bilgiye ulaşamadık. İlk dönem tarih yazarlarından Ebu Yusuf Yakup b. Süfyân el-Farîsî el-Fesevî (ö. 277/890), *el-Marifetü ve 't-Tarih* adlı eserinde Beyân'ın sadece çok yalancı biri olduğunu zikretmiştir.<sup>181</sup> Taberî ise onun Muğire b. Sa'id ile birlikte Irak hâkimi, Halit b. Abdullah el-Kasrî el-Becelî<sup>182</sup> (ö. 126/744) tarafından yakılarak öldürüldüğünden bahsetmiştir.<sup>183</sup>

Daha sonraki dönemlerde kaleme alınan kaynaklar, Beyân b. Sem'an'ın aslen Yemenli olup, Kufe'de saman ticareti ile uğraştığını,<sup>184</sup> Temim kabilesine mensup olduğundan dolayı lakabının et-Temimî olduğunu nakletmektedir. Ayrıca o hicrî I. asrın sonu II. asrın başlarında Irak'ta ortaya çıkıp, bir takım sapık düşünceleri ileri sürdüğünü

<sup>178</sup> Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 20.

<sup>179</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 176; Kummî, *a.g.e.*, s. 34; İsferyânî, *a.g.e.*, s. 104.

<sup>180</sup> Ahmet Sabrî, es-Seyyit Ali, "Keysâniyye ve Menşe-i Peydâyiş-i Ân" Farsçaya çev. Macit Minhâcî, *Tarihçe-i Hârezmî İlmî Dergisi*, y.y. 2013, yıl 1, sy. 2, s. 134.

<sup>181</sup> Bkz. Fesevî, Ebu Yusuf, Yakup b. Süfyân el-Fârîsî, *el-Marifetü ve 't-Tarih*, thk. Ekrem Diyâ el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981, 2/776.

<sup>182</sup> Halit b. Abdullah el-Kasrî, aslen Dimaşklı olup h. 89 dan 106 yılına kadar Mekke valisi, h. 106 dan 120 yılına kadar Irak valisi olarak görev yapmıştır. Daha sonra Şam'a gitmiş, h. 126 yılında orada öldürülmüştür. Bkz. Zehabî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmü'n-Nübela*, Dâru'l-Hadis, Kahire 2006, 6/145.149.

<sup>183</sup> Bkz. Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 7/129.

<sup>184</sup> Gölcük, Şerafettin, "Beyân b. Sem'an et-Temimî", *DİA*, İstanbul 1992, 6/28.

ve Muhammed Bakır'a bir mektup yazarak kendisine biate davet ettiğini bildirmektedir.<sup>185</sup>

Bir rivayete göre Beyân b. Sem'an aslen Nehd kabilesine mensup olup, Muhammed b. Hanefiyye hakkında aşırılığa giden Hamza b. Umâre el-Berberî'nin takipçileridir. İnsanlara Muhammed el-Bâkır'ın, kendisini yerine vasi olarak seçtiğini iddia etmiş, bunun üzerine Halit b. Abdullah el-Kasrî, Beyân'ı 15 arkadaşıyla birlikte Kufe camiinde yakarak öldürmüştür.<sup>186</sup>

Beyân b. Sem'an bazı aşırı fikirleri ortaya koymuştur. Bir rivayete göre Beyân b. Sem'an, ilahi cüzün tenasüh yoluyla kendisine intikal ettiğini iddia ederek kendisinin imam ve halife olduğunu söylemiştir. Ona tenasüh eden ilahî cüzün ilk olarak Hz. Âdem'e intikal ettiğini bundan dolayı meleklerin ona secde (tazim) ettiğini iddia etmiştir. Ayrıca o Allah'ı insan suretinde tasavvur ederek vechi hariç her şeyinin yok olacağını iddia etmiştir. Bu iddiasına delil olarak da "O'nun zatından başka her şey yok olacaktır"<sup>187</sup> ayetini göstermiştir.<sup>188</sup>

Mezhepler tarihi kaynaklarında Gulâtın önde gelenlerinden biri olarak sayılan Beyân b. Sem'an, Hz. Ali, Muhammed b. Hanefiyye ve oğlu Ebu Hâşim hakkında aşırılık ifade eden bir takım sözler sarf etmiştir. Onun iddiasına göre Hz. Ali'nin cismine ilahi bir cüz hulul etmiştir. Dolayısıyla o ilahtır gaybı bilir. Hayber kalesinin fethi gibi savaşlarda elde ettiği zaferler onun cismânî gücünden değil ilahi gücünden kaynaklanmaktadır.<sup>189</sup> Beyân b. Sem'an Hz. Ali'de tezahür eden ilahi cüzün daha sonra

<sup>185</sup> Bkz. Zehbî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tarîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'yâm*, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî , Beyrut 1993, 7/330; Zehbî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ma'rife li't-Tab' ve'n-Neşr , Beyrut 1963, 1/357; Safedî, Selâeddîn Halil b. Âybek b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmet Arnavut- Mustafa Türki, Dâru'l-Hayât-Turâs , Beyrut 2000, c.10, s. 205; Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân, Müessesetü'l-İlmi li'l-Matbuât* , Beyrut 1971, 2/69; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl ilâ tabakâti'l-Fuhûl*, thk. Mahmut Abdulkadir Arnavut, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi , İstanbul 2010, c. 4, s. 275.

<sup>186</sup> Nevbahûlî, a.g.e., s. 25.

<sup>187</sup> Kasas 28/88.

<sup>188</sup> Bkz. Şehristânî, a.g.e., s. 177.

<sup>189</sup> Bkz. Şehristânî, a.g.e., s. 176,177.

Hasan, Hüseyin, Muhammed Hanefiye ondan oğlu Ebu Hâşim'e ve son olarak da kendisine geçtiğini iddia ederek insanlara kendisini nebi olarak tanıtmıştır. Ve sözünü şu ayet : "*Bu beyan (Kur'an), insanlar için bir açıklama, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için bir hidayet ve bir öğüttür.*"<sup>190</sup> ile kanıtlamaya çalışmıştır.<sup>191</sup> Kimilerine göre Beyân b. Sem'an ve onun hocası olarak bilinen Hamza b. Umâre Kufe'de Şii taraftarları içerisinde ilk defa Gulûv hareketi, hulul ve tenasüh anlayışını ortaya koymuştur.<sup>192</sup>

Beyân b. Sem'an'ın ortaya koyduğu bu aşırı düşünceleri benimseyerek onun yolunu takip edenlere Beyâniyye (Bennâniyye/ Sem'âniyye) denilmiştir.<sup>193</sup> Beyâniyye'nin anlayışına göre Ebu Hâşim Abdullah b. Muhammed b. Hanefiyye ölmüştür. Ancak o Mehdî olarak tekrar yeryüzüne dönecek, insanların işlerine yetişecek, yeryüzüne malik olacak ve ondan sonra kimse onun yerine geçmeyecektir. Yine onların inancına göre Beyân b. Sem'an bir peygamber'dir. Peygamberlik haberini ona Ebu Hâşim vermiştir.<sup>194</sup>

Beyâniyye fırkasının mensupları, Beyân b. Sem'an ile ilgili bir takım hususlarda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Kimileri onun nebi olup Peygamber'in bazı şeriatını nesh ettiğini düşünürken, kimileri de ona ilahî ruhun hulul ettiğini dolayısıyla onun ilah olduğunu iddia etmişlerdir.<sup>195</sup> Bazıları Âl-i İmrân Sûresinin 138. ayetinde geçen "Beyân" kelimesinin, Beyân b. Sem'an olduğunu söylemiş, Beyân'ın kendisi de "*ben beyânım, ben hidayetim ben öğütüm*" demiştir. Bazıları ise onun İsm-i Azamı bildiğini ve onunla düşmanlarını bozguna uğrattığını, onun Zühre yıldızını çağırdığını ve yıldızın da bunun çağırısına icabet ettiğini iddia etmişlerdir.<sup>196</sup>

<sup>190</sup> Âl-i İmrân 3/138.

<sup>191</sup> Bkz. Gölcük, "Beyân b. Sem'an et-Temîmî", 6/29.

<sup>192</sup> Bkz. İzidi, "a.g.m." s. 14.

<sup>193</sup> Bkz. Gölcük, "Beyân b. Sem'an et-Temîmî", s. 29.

<sup>194</sup> Bkz. Kummi, a.g.e., s. 37; Nevbahî, a.g.e., s. 30.

<sup>195</sup> Bkz. İsferyânî, a.g.e., 27.

<sup>196</sup> Bkz. Bağdâdî, a.g.e., s. 227,228.

Bu aşırı düşüncelerinden dolayı fırak âlimlerinin birçoğu Beyâniyye'yi Şii fırkasının Gulât kollarından biri olarak tanımlarken, Bağdâdî *el-Ferk beyne'l-Fırak*'ında Beyâniyye fırkasının Beyân'a ilahlık vasfını atfettiklerinden dolayı tüm İslam fırkalarının dışına çıktığını söylemektedir.<sup>197</sup>

#### 1.3.4. Muğiriyye

Emevî hükümetinin zayıf olmaya başladığı dönemlerde İslam coğrafyasının farklı köşelerinden Emevî devletine karşı siyasi ve mezhebî hareketler zuhur etmeye başlamıştır. Genel olarak bu hareketleri başlatanların ana şiarı Ehl-i Beyt'i savunmak olmuştur. O dönemlerde yaşayan Ehl-i Beyt mensupları açık bir şekilde o hareketlere katılmamış olsa da onlar kendilerine taraftar toplamayı başarmışlardır. Dolayısıyla bu durumdan istifade etmek isteyen kimseler, fırsatı uygun bularak Ehl-i Beyt imamları hakkında ilahlık ve nebilik gibi bir takım gulûv içeren sözleri söyleyerek kendilerini imamların vasisi veya naibi olarak tanıtmışlardır. Böylece kendi dünyevî hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır.<sup>198</sup> İşte o mezhebî hareketlerden biri de, Muğiriyye fırkasıdır.

Bu fırkanın ismi kurucusu olan Muğire b. Sa'id el-İclî'ye (ö.737/119) nisbetle "Muğiriyye" olmuştur.<sup>199</sup> Bazı kaynaklar, bu fırka mensuplarının Muhammed Bakır'ı mehdi kabul ettikleri için Muhammediyye olarak zikretmiştir.<sup>200</sup>

Tarih veya fırak eserlerinde Muğire'nin hayatı ile ilgili fazla bilgi verilmemektedir. Muğire b. Sa'id, Halit b. Abdullah el-Kasrî'nin kölesidir.<sup>201</sup> O Cafer es-Sadık'ın (ö.765/148) lanet ettiği yedi kişiden biridir ve gulûv içeren sözler söyleyerek kendisini insanlara çeşitli şekillerde tanıtmaya çalışmıştır.<sup>202</sup>

Muğire düşüncelerini ortaya koyarken önce kendisini Muhammed Bakır'ın naibi olarak tanıtmış, daha sonra Muhammed Bakır'ı ilahlık mertebesine yükseltmiş ve

<sup>197</sup> Bkz. Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 228.

<sup>198</sup> Bkz. Saferî Furûşânî, Nimetullah, *Gâliyân-ı Kāvûş der Ciryân-hâ ve Berâyend-hâ tâ Pâyân-ı Sedde-i Sivyun*, Âstân-ı Kuds Rızavî, Meşhet 1999, s. 94.

<sup>199</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 50; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 52; Eş'arî, *a.g.e.*, s. 23.

<sup>200</sup> Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 42.

<sup>201</sup> Bkz. Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 55.

<sup>202</sup> Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, s. 214.

kendisinin onun nebisi olduğunu iddia etmiştir.<sup>203</sup> Ayrıca o Mehdi zuhur edinceye kadar (ona göre Mehdi Muhammed Bakırdır) kendisinin Ebu Cafer'in vasiyeti ile imam ilan edildiğini ileri sürmüştür.<sup>204</sup> Onun amacına ulaşabilmek için yaptığı işlerinden biri sihirbazlıktır. O İsm-i Azamı bildiğini söyleyerek daha önce ölen herkesi diriltebileceğini söylüyordu. Ayrıca o Allah'ın insan suretinde bir nur olduğunu ileri sürerek O'nu insanlara benzetmiş ve kafasında bir tacı olduğunu, insanlar gibi uzvu olduğunu iddia etmiştir.<sup>205</sup> Yine o, Hz. Ali'ye ilahlık nisbet etmiş, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin taraftarları dışındaki diğer tüm sahabeleri tekfir etmiştir.<sup>206</sup>

Şii kaynakların naklettiğine göre, Muğire b. Sa'id hadis uydurarak bunu imamlara nisbet ediyordu. O aşırı düşüncelerini açığa çıkarmadan önce ashabı sayesinde hadis kitaplarını istinsah etmek amacıyla topluyor, daha sonra o kitaplarda yazılan râvi silsilesini kullanarak kendi gulûv düşüncelerini hadis şeklinde o kitaplara yerleştiriyor ve onları insanlara arz ediyordu. O kitaplardan istifade eden Şii'ler ise uydurulan hadislerin ravi silsilesine göre muteber olduğunu düşünerek insanlar arasında yayıyordu.<sup>207</sup> Bu durumu öğrenen İmam Sadık, Muğire'yi lanetleyerek ashabını ondan uzak durmaları için uyarmıştır. Ayrıca o ashabına, imamların hadislerini alırken Kur'an'a ve Peygamber'in katî sünnetine arz etmelerini, bu ikisine muvafık olanları alıp, muhalif olanları reddetmelerini istemiştir.<sup>208</sup>

Muğire b. Sa'id el-İclî'nin yaptığı bu hareketlerden dolayı Kufe valisi Halit b. Abdullah el-Kasrî, hicrî 119 yılında onu tutuklayarak altı veya yedi takipçisi ile birlikte yakmıştır.<sup>209</sup>

<sup>203</sup> Bkz. Furûşânî, *a.g.e.*, s. 94.

<sup>204</sup> Bkz. Feyyâd, Abdullah, *Târîhu'l-İmâniyye ve Eslâfuhüm mine's-Şi'a*, Müessesetü'l-Alamî li'l-Matbuât, Beyrut 1986, s. 116.

<sup>205</sup> Bkz. Eş'arî, *a.g.e.*, s. 5,6.

<sup>206</sup> Bkz. İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdilkerim, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî, Dâru'l-Kitabu'l-Arabî, Beyrut 1997, 4/239.

<sup>207</sup> Bkz. Furûşânî, *a.g.e.*, s. 95.

<sup>208</sup> Bkz. Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, s. 164.

<sup>209</sup> Bkz. Taberî, *Târîhu'l-Taberî*, 7/129.

Muğire'nin öldürülme hikâyesine baktığımız zaman kendisi hayattayken çok fazla takipçiye sahip olmadığını fark edebiliriz. Ancak daha sonraları oğlunun liderliğinde onun fikirlerini beğenen kimseler Muğiriyye fırkasını teşkil etmişlerdir.<sup>210</sup> Muğire'nin takipçileri onun Peygamber olduğuna, Cibril'in Allah katından ona vahiy getirdiğine ve ölülerini dirilttiğine inanmışlardır.<sup>211</sup>

Bu fırkaya mensup olanlardan bazıları Ebu Cafer Muhammed b. Ali'den sonra Mehdî zuhur edinceye kadar Hz. Ali ailesinden imam çıkmayacağını ve Ebu Cafer Muhammed ise yerine Muğire'yi imam olarak vasiyet ettiğini söylemişler. Dolayısıyla onlar Cafer es-Sadık'ın imametini kabul etmemişlerdir. Onların anlayışına göre Ebu Cafer Muhammed el-Bakır ölmemiştir. İleride zuhur edecek olan Mehdî İmam Bakır'ın kendisidir.<sup>212</sup>

Muğiriyye fırkasına mensup olanlar daha sonraları Muhammed b. Abdullah "en-Nefsü'z-Zekiye'ye" (ö. 145/762) intisap ederek onun Mehdî olduğunu söylemişlerdir. Muhammed b. Abdullah vefat ettikten sonra da onun ölümünü kabul etmeyip "Hicâz" bölgesinde olan bir dağda olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca onlar ölenin Muhammed olmayıp onun kılığına giren bir şeytan olduğunu da iddia etmişlerdir.<sup>213</sup> Muğiriyye fırkasının takipçilerinden bazıları ise Muhammed b. Hanefiyye'ye intisap ederek onun Mehdî olduğunu iddia etmişlerdir.<sup>214</sup>

Netice itibarıyla Muğiriyye fırkasının mensupları, yukarıda zikir ettiğimiz gibi Muğire b. Sa'id'in iddia ettiği (kendisini nebi olduğunu söylemesi, İsm-i Azam'ı bildiğini iddia etmesi, sihirle ölülerini dirilttiğini söylemesi, Allah'ı insana benzetmesi, Mehdîlik ve benzeri) hususlara inanarak onun bu aşırı fikirlerini yaymaya çalışmışlardır.

<sup>210</sup> Bkz. Ahmedî Keçâlî, Mecid, "Göne Şinâsi Fırka lâ-i Uluhiyet Engâr der Devre-i İmam Sadık ve Çigöneği Ruyârıyı İmam bâ İşân", *Tarih-i İslâm Dergisi*, y.y. 2014, 15. bsk., sy. 3, s. 39.

<sup>211</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 77.

<sup>212</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 77; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 54.

<sup>213</sup> Bkz. Keçâlî, "a.g.m.", s. 39.

<sup>214</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 77.

### 1.3.5. Mansûriyye

Şîî mezhebinden ayrılarak hicri ikinci asrın başlarında aşırı görüşleriyle ortaya çıkan Gulât fırkalarından bir diğeri ise Mansuriyye'dir. Bu fırka da adından belli olduğu gibi ismini, kurucusu olarak bilinen Ebu Mansur el-İclî'den (ö.123/741) almıştır. Kaynaklarda Ebu Mansur'un hayatı konusunda fazla bilgi verilmemektedir. Ebu Mansûr aslında bedevi biri olup Kufe'de yaşıyordu. Onun Kufe'de bir evi vardı. Okuma yazmayı bilmediğini söyleyen olmuşsa da ileride zikredeceğimiz bazı düşüncelerine ve İslamî geleneği ile birlikte yahudi, hıristiyanlık ve gnostik felsefeye hâkim olduğu ve Farsça bildiğine bakıldığı zaman ümmi olmadığı anlaşılmaktadır.<sup>215</sup> Ebu Mansûr'un hangi kabileye mensup olduğu hususunda kaynaklarda iki farklı görüş ön plana çıkmaktadır. Kummî ve Nevbahtî gibi Şîî mezhepçilerine göre Ebu Mansûr, Abdü'l-Kays kabilesine mensuptur.<sup>216</sup> Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, Şehristânî gibi Ehl-i Sünnet âlimleri onun Benî İclî kabilesine mensup olduğunu söylemişlerdir.<sup>217</sup> Ancak yaygın olan İclî lakabına bakıldığına onun İclî kabilesine mensup olması kuvvetle muhtemeldir.

Ebu Mansûr, insanlara kendisinin Allah tarafından miraca çıkartıldığını, Allah'ın kendisiyle konuştuğunu, elini ve başını okşayıp kendisine Farsça veya İbrânicede "Ey oğul!" diye hitap ettiğini iddia etmiştir.<sup>218</sup> Ayrıca o Muhammed Bakır'ın vefatından sonra kendisini vasi olarak tayin ettiğini işleri kendisine tefviz ettiğini söylemiştir. Yine o Ehl-i Beyt'ten Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Zeynelâbidin ve Muhammed Bakır'ın peygamber olduklarını ileri sürerek onlardan sonra peygamberliğin kendisine geçtiğini söylemiştir.<sup>219</sup> Ebu Mansûr'un göğe çıkış iddiası, muhtemelen onun peygamberlik iddiasını desteklemek için olmuştur. Ayrıca Peygamberlik müessesinin kendisi ile son

<sup>215</sup> Bkz. Fırlah, Ethem Ruhi, "Ebû Mansûr el-İclî", *DİA*, İstanbul 1994, 10/181

<sup>216</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 46; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 34.

<sup>217</sup> Bkz. Eş'arî, *a.g.e.*, s. 9; Şehristânî, *a.g.e.*, s. 209.

<sup>218</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 46.

<sup>219</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 46,47; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 34.

bulmayacağını da söylüyordu. Onun iddiasına göre kendisinden sonra altı çocuğu peygamber olacak ve altıncı oğlu hem peygamber hem de mehdî olacaktır.<sup>220</sup>

Ebu Mansûr, kendisine düşmanlık edenleri boğarak öldürdüğü için ona "Hannak" (boğucu) denilmiştir. O adamlarına kendisine muhalif olanları boğarak yâda suikast tertip ederek öldürmelerini emrediyor. Ayrıca o muhaliflerini kâfir ve müşrik olarak tarif edip onların öldürülmesini emretmiştir. Bu düşüncesine ise " *Allah'a ortak koşanları artık bulduğumuz yerde öldürün*"<sup>221</sup> ayetini tevil ederek delil getirmiştir. Yine o Hz. Cibril'in Allah katından kendisine vahiy getirdiğini, Allah'ın Hz. Muhammed'e sadece vahiy indirildiğini, kendisinin ise tevil ve açıklamakla mükellef olduğunu söylüyormuş. Yine o Hz. Peygamber'den sonra kendi konumunun Hz. Musa'nın vefatından sonra onun yerine geçen Yuşa b. Nun'un konumu gibi görüyordu.<sup>222</sup>

Ebu Mansûr'un iddiasına göre Allah'ın yarattığı ilk şey "kelime" yani Hz. İsâ ve ikincisi de Hz. Ali'dir. Bu sebeple Ebu Mansûr'un ashabının yemin ederken kelime üzerine yemin ettikleri rivayet edilmektedir. Ebu Mansûr, cennet ve cehennemi inkâr ederek ikisini iki adama benzetmiştir.<sup>223</sup> O cenneti, zamanın imamı olup insanları nimete emrettiğini, cehennemi ise imamın düşmanı olup kötülöklere emrettiğini söylemiştir.<sup>224</sup> Ebu Mansûr, kadınların ve mahremlerin kendi ashabına helal olduğunu söylemiştir. Ayrıca o ölü hayvan, kan, domuz eti, içki ve kumar gibi İslam dinine göre haram sayılan birçok hususları mubah olarak kabul etmiş ve sözünü güçlendirmek için " *iman edenler ve salih amel işleyenlere daha önce yediklerinden dolayı günaha yoktur*"<sup>225</sup> ayetini tevil ederek delil göstermiştir.<sup>226</sup> Ebu Mansûr, sergilediği aşırı görüşlerinden dolayı Kufe

---

<sup>220</sup> Tucker, William F, "Ebû Mansûr el-İclî ve Mansûriyye: (Avrupa) Ortaçağı Terörizmi Hakkında Bir Çalışma", Türkçeye çev. Ethem Ruhi Fıglalı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, , Ankara 1982, sy. 5, s. 223.

<sup>221</sup> Tevbe 9/5.

<sup>222</sup> Bkz. Kumî, *a.g.e.*, s. 47.

<sup>223</sup> Bkz. Eş'arî, *a.g.e.*, s. 9.

<sup>224</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 210.

<sup>225</sup> Mâide 5/93.

<sup>226</sup> Bkz. Eş'arî, *a.g.e.*, s. 10.

valisi Yusuf b. Ömer b. Muhammed es-Sakafî (ö. 127/744) tarafından tutuklanarak idam edilmiştir.<sup>227</sup>

Ebu Mansûr'un ölümünden sonra oğlu Hüseyin b. Ebu Mansûr etrafına taraftar toplayarak babasının ortaya koyduğu aşırı görüşleri sürdürmeye devam etmiştir. Ebu Mansûr'un bu aşırı düşüncelerine uyan kimselere "Mansûriyye" denilmiştir. Bu fırkanın aşırılık ifade eden diğer bir görüşü ise, Ehl-i Beyt'in gök, Şi'a'nın yer ve Ebu Mansûr'un ise yere inen göğün (kisef) bir parçası olduğunu söyleyerek "*Gökten düşmekte olan parçaları görseler, bunlar üst üste yığılmış bulutlardır derler.*"<sup>228</sup> ayetini okuyorlarmış.<sup>229</sup>

Mansûriyye fırkasını genel olarak Araplar ve Mevâlîler teşkil ediyordu. Sözü edilen Araplar daha çok İcl, Kinde ve Becîle kabilelerine mensuptu. Adını zikrettiğimiz kabileler eski Arap kabilelerinden olup her biri tarihi bir geçmişe sahiptir. Mansûriyye fırkasını takip eden mevâlîlere gelince onlar aslında Muhtâr es-Sakafî'nin hareketinden sonra Şiî gruplara katılmaya başlamışlardır. Daha sonra Muğire b. Sa'id'e katılmışlar onun ölümünden sonra da Mansûriyye fırkasına tabi oldukları kaydedilmiştir.<sup>230</sup> Mevâlîlerin Şiî hareketlerine katılmalarının en önemli sebeplerinden biri, Emevî hükümetinin onlara karşı sergilediği ayrımcı politikalarıdır.

### 1.3.6. Cenâhiyye

Hicri ikinci asrın ilk yarısında aşırı anlayışlarıyla ortaya çıkan diğer bir fırka da Cenâhiyye'dir. Bu fırkanın adı, Abdullah b. Muâviye b. Abdullah b. Cafer b. Ebi Talip Zü'l-Cenâheyin'e<sup>231</sup> (ö. 129/747) nispetle Cenâhiyye olmuştur.

<sup>227</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 47.

<sup>228</sup> Tür 52/44.

<sup>229</sup> Bkz. Furûşânî, *a.g.e.*, s. 102.

<sup>230</sup> Bkz. Tucker, "a.g.m.", s. 220.

<sup>231</sup> Peygamberimizin amcasının oğlu Ca'fer b. Ebi Tâlib, h. 8. yılında Müte savaşında Müslümanların komutanı olarak savaşırken iki eli kesilerek şehit olmuştur. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.), Allah katından cennette ona iki kanat verileceğini ve onunla uçacağını söyleyerek ona "Zü'l-Cenâbeyn" lakabını vermiştir. Bkz. Önkal, Ahmet, "Ca'fer b. Ebü Tâlib", *DİA*, İstanbul 1992, 6/549.

Abdullah b. Muâviye kendi döneminin en önde gelen hatip ve şairlerinden biriydi. Emevî halifelerinin tertip ettiği birçok şiir ve kutlama toplantılarına katılarak şiir söyler ve güzel konuşmalar yapıyordu.<sup>232</sup> Bununla birlikte o iyi bir süvari ve cesur biri olması ile birlikte kötü ahlaklı ve sert kalpliydi. Bir rivayete göre Abdullah b. Muâviye kölelerinden birini dövmüş o da yere düşünce elini bir şeye uzatarak tutunmaya çalışmış Abdullah b. Muâviye ise onun elini keserek öldürmüştür.<sup>233</sup>

Abdullah b. Muâviye hicri 127. yılında Zeydî Şiiler ve mevaliden bir grup taraftar toplayarak Kufe'de Emevîlere karşı isyan hareketini başlatmıştır. Ancak Kufe valisi onun isyanını bastırarak Abdullah b. Muâviye ile taraftarlarının şehri terk etmeleri şartıyla bağışlamıştır. Abdullah b. Muâviye ashabı ile birlikte İran'a giderek önce İsfahan daha sonra İstahr, Cibal, Kirman, Hûzistan ve Kumis beldelerini ele geçirmiştir.<sup>234</sup> Daha sonra Emevîler ile savaşarak mağlup olmuş ve Ebu Müslim el-Horasanî'den (ö. 138/755) yardım istemek için Horasan'a (Herat) gitmiştir. Ancak orada Ebu Müslim'in komutanı Ebu Nasr Mâlik b. Heysem Huzai tarafından tutuklanarak hicri 129 yılında Ebu Müslim'in emriyle öldürülmüştür.<sup>235</sup> Bazı rivayetlere göre Abdullah b. Muâviye'yi Ebu Müslim'in kendisi hapsederek öldürmüştür.<sup>236</sup>

Cenâhiyye fırkasının takipçilerinin daha çok Keysâniyye'nin Hâşimi (Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'yi imam olarak kabul edenler) kolundan geldiği söylenmektedir. Bu fırkanın ismi tarihî ve kelâmî eserlerde "Cenâhiyye", "Tayyâriyye" ve "Muâviye" adlarıyla anılmış ise de Cenâhiyye ismi daha çok yaygındır.<sup>237</sup> Kimileri bu ismi Abdullah b. Muâviye'nin taraftarları, helal ve haram konusunda kendi inanç ve anlayışlarını ortaya koymak için Mâide suresinin 93. Ayetini "*İman edip salih ameller işleyenlere; Allah'a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel işledikleri,*

<sup>232</sup> Bkz. Âkâcerî, Seyit Hâşim-Behrâmî, Ruhullah, "Ebu Hâşim, Cenâhiyye ve Cünbiş-i Abdullah b. Muâviye", *Faslname-i İlmî-Pejuheşi Ulum-i İnsani Dânişgâh-I ez-Zehra*, y.y. 2004, say. 46-47, s. 6.

<sup>233</sup> Bkz. İsfahanî, Ebu'l-Ferec, *Mukâtilu'l-Tâlibîn*, thk. Seyit Ahmet Sakar, Dâru'l-Marife, Beyrut tsz., s. 152.

<sup>234</sup> Bkz. Taberî, *Tarihü'l-Taberî*, 7/371; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, 4/333-336; Ethem Ruli Fığlalı, "Abdullah b. Muâviye", *DİA*, İstanbul 1988, 1/119.

<sup>235</sup> Bkz. Keçâî, "a.g.m.", s. 41.

<sup>236</sup> Bkz. İsfahanî, *Mukâtilu'l-Tâlibîn*, s. 158; Kummî, *a.g.e.*, s. 43.

<sup>237</sup> Bkz. Âkâcerî-Behrâmî, "a.g.m.", s. 12.

*sonra Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah, iyilik edenleri sever.*"<sup>238</sup> tevil ettiklerinden dolayı verildiğini söylemeler de<sup>239</sup> Cenâhiyye adının Hz. Muhammed'in amcaoğlu Cafer b. Ebi Tâlib (Zi'l-Cenâheyn)'e nisbetle verildiği daha isabetlidir.<sup>240</sup>

İslam âleminde zuhur eden tüm Gulât fırkalarının takipçileri bir takım hususlarda aşırı görüşler sergilediği gibi, Cenâhiyye fırkasını takip edenler de bazı hususlarda haddi aşarak gulûv ifade eden sözler söylemişlerdir. Rivayetlere göre firkanın kurucusu olarak bilinen Abdullah b. Muâviye ve taraftarları tenasüh anlayışına inanıyorlardı. Onlara göre Allah ruhunun zevali yoktur. Ruh ilk defa Hz. Âdem'e hulul etmiş daha sonra bir Peygamber'den diğer bir Peygamber'e hulul ederek devam etmiş ve en sonra Abdullah b. Muâviye'ye geçmiştir. Abdullah b. Muâviye kendisinin Hz. İsa gibi ölüleri diriltilebileceğini iddia etmiştir. Onun peşinden gidenler de söylediklerini kabul etmişlerdir.<sup>241</sup>

Cenâhiyye fırkasının mensuplarına göre dünya hayatı devam edip kıyamet gerçekleşmeyecektir. Onlara göre yer ve gök kıyamettir. Salih amel edenler göğe yükselir, kötü amel edenler ise yerde kalacaklar. Onlar, Mâide suresinin 93. ayetini tevil ederek kendilerine leş, akan kan, domuz eti ve içki gibi şeylerin helal olduğunu söylemişlerdir. Yine onların anlayışına göre kişi imamı tanıyınca oruç, namaz, hac gibi dini ibadetler kendisinden düşürülürdü. Zinâ gibi haram olan hususlar ise mubah olurdu.<sup>242</sup> Onlar Abdullah b. Muâviye'nin ilâh ve nebi olduğunu Şiilerin onun kulu olduğunu ve onun kalbinin ilmin kaynağı olup yer elması ve otların yerden çıktığı gibi ilimlerin de onun kalbinden çıktığını iddia etmişlerdir.<sup>243</sup>

<sup>238</sup> Mâide 5/93.

<sup>239</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 41.

<sup>240</sup> Bkz. Âkâcerî -Behrâmî, "a.g.m.", s. 13.

<sup>241</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 41.

<sup>242</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 43; Eş'arî, *a.g.e.*, s. 6.

<sup>243</sup> Bkz. Eş'arî, *a.g.e.*, s. 6.

Fırak eserleri, Abdullah b. Muâviye'nin vefatından sonra onun takipçilerinin farklı gruplara ayrıldıklarından bahsetmişlerdir. Onlardan bazıları Abdullah b. Muâviye'nin ölümünü kabul etmeyip onun İsfahan dağlarında canlı olarak yaşadığını iddia etmişler,<sup>244</sup> bazıları ise onun mehdî olduğunu ileri sürerek yer yüzüne tekrar döneceğine inanmışlardır. Bazıları ise Abdullah b. Muâviye'nin ölümünü kabul ederek Cenâhiyye fırkasında imametin devam edeceğini söylemişlerdir.<sup>245</sup> Kimileri de, Abdullah b. Muâviye'nin imameti üzerinde durarak ondan sonra bir imam gelmeyeceğini ve takipçilerinin ise Şii grupları içerisinde kararsız kalacaklarını söylemişlerdir.<sup>246</sup>

### 1.3.7. Hattâbiyye

Emevî hilâfetinin sonu ve Abbâsî hilâfetinin başlarına doğru Kûfe'de Şiiler içerisinde gulûv anlayışlarıyla ortaya çıkan diğer bir Gali fırka ise Hattâbiyye'dir. Bu fırka da yukarıda bahsi geçen fırkalar gibi adını, kurucusu olarak bilinen Ebu'l-Hattâb el-Esedî'den (ö. 138/755) almıştır.

Muhammed b. Ebi Zeynep Miklâs b. Ebi'l-Hattâb el-Bezzaz el-Berrad el-Ecda' el-Esedî ismiyle bilinen Ebu'l-Hattâb'ın künyesi, Ebu'z-Zabyân ve Ebu İsmail'dir. Ancak eserlerde daha çok Ebu'l-Hattâb künyesi ile bilinmektedir.<sup>247</sup> Kaynaklarda onun hayatı ile ilgili detaylı bilgiler verilmemekle birlikte Ebu'l-Hattâb'ın Kûfe'de yaşayan Esed oğullarının azatlı kölesi olup aslen mevâliden biri olduğu ve Kûfe'de elbise satmakla meşgul olduğu kaydedilmektedir.<sup>248</sup> Ebu'l-Hattâb, önceleri imam Ca'fer es-Sadık'a çok yakın olduğu hatta onun Kûfe'deki müritlerinin en önde gelenlerinden olduğu, imam Sadık ve Şia' mensupları tarafından güvenilir biri olarak kabul edildiği bildirilmektedir. Daha sonra Ebu'l-Hattâb ve onun taraftarlarının ileri bazı aşırı

<sup>244</sup> Bkz. Nevbahî, *a.g.e.*, s. 31.

<sup>245</sup> Bkz. Kumî, *a.g.e.*, s. 43; Nevbahî, *a.g.e.*, s. 31; Şehristânî, *a.g.e.*, s. 176.

<sup>246</sup> Bkz. Nevbahî, *a.g.e.*, s. 32.

<sup>247</sup> Bkz. Onat, Hasan, "Hattâbiyye" *DİA*, İstanbul 1997, 16/492; Şenzeybek, Aytekin, "Ebu'l-Hattâb el-Esedî ve Hattâbiyye Fırkası" *Ma'rife Dergisi*, Yaz 2015, 15/1, s. 88.

<sup>248</sup> Bkz. Berkî, Ahmed b. Muhammed, *Ricâlu'l-Berkî*, thk. Muhammed b. Hasan Tûsî-Hasan Mustafavi, Tahran Üniversitesi, Tahran 1964, s. 20; Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, s. 207.

düşünceler ve İmam Ca'fer'e isnad ettikleri yalanlardan dolayı imam Ca'fer onu lanetleyerek teberrî etmiş, taraftarlarını ondan uzak durmaları hususunda uyarmıştır.<sup>249</sup>

Ebu'l-Hattâb, Cenâhiyye'nin kurucusu Abdullah b. Muâviye'nin ölümünden sonra Horasan'dan Kûfe'ye dönen taraftarlarından bir kısmı ile Kûfe'de yaşayan kendi taraftarlarını etrafına toplayarak yeni bir hareket oluşturmuştur.<sup>250</sup> O önce kendisinin İmam Ca'fer'in vasisi olduğunu ve ondan ismi azamı öğrendiğini söylemiş daha sonra kendisinin melek olduğunu, insanlar üzerine Allah tarafından elçi ve hüccet olarak gönderildiğini iddia etmiştir.<sup>251</sup> O daha da ileri giderek imamların önce nebi daha sonra ilah olduğunu dolayısıyla imam Ca'fer'in de ilah olduğunu söylemiştir.<sup>252</sup> Ebu'l-Hattâb takipçileri ile birlikte Kûfe'de camilerde insanlara gulûv ifade eden inançlarını açık bir şekilde tebliğ ederek Kûfe ehlini kendilerine davet etmeye başlamıştır. Bir gün Ebu'l-Hattâb yaklaşık yetmiş kişi ashabı ile birlikte Kûfe camiinde otururken onların düşünce ve hareketlerinden rahatsız olan Kûfe valisi İsâ b. Musa (ö. 167/783) haberdar olmuş ve onları yakalamak için ordusundan bir grup askeri onların üzerlerine göndermiştir. Ebu'l-Hattâb ile ashabı askerlere teslim olmayıp onlara karşı taş ve sobalarla saldırmışlar. Ancak askerlere güç getiremeden bazıları öldürülmüş bazıları ise Ebu'l-Hattâb ile birlikte esir olmuştur. İsâ b. Musa Ebu'l-Hattâb'ı taraftarlarıyla birlikte hicri 138. yılında asarak öldürmüş, kafalarını Bağdat'taki Abbâsi halifesi Ebu Ca'fer el-Mansûr'e göndermiştir.<sup>253</sup>

Klasik eserlerde Hattâbiye mensuplarının aşırılık ifade eden farklı görüşleri yer almaktadır. Onlardan bazıları imam Ca'fer'in ilah olduğunu,<sup>254</sup> Ebu'l-Hattâb'ın imam Ca'fer tarafından Peygamber olarak gönderildiğini iddia etmişlerdir.<sup>255</sup> Hattâbiye'nin ileri sürdüğü iddiaya göre imamlar nebi ve Allah'ın hüccetidirler. Yine onlara göre Nâtık "konuşan" ve Sâmit "susan" olmak üzere iki türlü resul vardır. Konuşan resul Hz.

<sup>249</sup> Bkz. Onat, "Hattâbiyye", s. 492; Şentzeybek, "Ebu'l-Hattab el-Esedî", s. 91-94.

<sup>250</sup> Bkz. Onat, "Hattâbiyye", s. 492.

<sup>251</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 51.

<sup>252</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 210.

<sup>253</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 81, 82.

<sup>254</sup> Bkz. İsferyîni, *a.g.e.*, s. 106.

<sup>255</sup> Bkz. Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 38.

Muhammed, susan resul ise Hz. Ali'dir. Ancak daha sonra Hz. Ali de nâtk olmuştur.<sup>256</sup> Onların bu anlayışı İsmailiyye'nin temel prensipleri içerisinde yer aldığı için İsmailiyye'nin aslının hattâbiye olduğu söylenmektedir.<sup>257</sup> Hattâbiye'nin gâli düşüncelerinden biri de bedâ anlayışında olmalıdır. Kaynaklar, bu anlayışı, Ebu'l-Hattâb adamlarıyla birlikte Kûfe camiinde Abbâsî ordusu ile savaşırken ilk defa dile getirdiğinden bahseder.<sup>258</sup> Nitekim İsâ b. Musa'nın askerleri Ebu'l-Hattâb ile adamlarını kuşatınca, adamlarına askerlerle savaşmalarını emretmiş, onlara savaşı kazanacağını söylemiş daha sonra savaşı kaybedince kendisinin bir suçu olmadığını Allah'ın fikrini değiştirdiğini söylemiştir.<sup>259</sup> Hattâbiye fırkasının mensupları ibadetle ilgili hususlarda da gulûv yapmışlardır. Onlar zina, hırsızlık, içki içmek gibi haram olan hususları kendilerine helal olarak görmüş, namaz, zekât ve hac gibi ibadetleri de terk etmişlerdir. Yaptıklarını doğru olarak göstermek için "*Allah size hafifletmek istiyor*"<sup>260</sup> ayetini tevil etmişlerdir.<sup>261</sup>

Hattâbiye fırkası, zamanla çeşitli alt gruplara ayrılmıştır. Bu ayrılmaların bazıları Ebu'l-Hattâb hayattayken, bazıları da onun ölümünden sonra gerçekleşmiştir. Hattâbiye'den ayrılan fırkaların sayısı hakkında klasik kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Bu fırkaların sayısı kimine göre iki<sup>262</sup>, kimilerine göre dört<sup>263</sup>, kimilerine göre beş<sup>264</sup> hatta bazıları bu grupların sayısını elli kadar olduğunu söylemişlerdir.<sup>265</sup> Fırak eserlerinde geçen Hattâbiye alt kolları şunlardır: Bezîgiyye, Muammeriyye, Umeyriyye, Seriyye, Mufaddaliyye ve Muhammise. Bu son fırka hakkında sadece Kummî bilgi vererek Hattâbiye'den saymıştır. Bunların bazısını ayrı başlıklar altında anlatmaya çalışacağız.

<sup>256</sup> Bkz. Eş'arî, *a.g.e.*, s. 10; İsferyâni, *a.g.e.*, s. 106.

<sup>257</sup> Bkz. Onat, "Hattâbiyye", s. 493.

<sup>258</sup> Bkz. Şenzeybek, "Ebu'l-Hattâb el-Esedî", s. 104.

<sup>259</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 81, 81.

<sup>260</sup> Nisâ 4/28.

<sup>261</sup> Bkz. Nevbahî, *a.g.e.*, s. 38.

<sup>262</sup> Bkz. Râzî, Ebu Hatim Ahmed b. Hamdan b. Ahmed Leysi, *Kitâbu 'z-Zine fi 'l-Kelmâti 'l-İslâmiyyeti 'l-Arabîyye*, thk. Hüseyin b. Feyzullah el-Hamedânî, Merkezü dirâsât ve 'l-Buhusi 'l-Yemenî, 1994, s. 306.

<sup>263</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 51; Şchristânî, *a.g.e.*, s. 211,212.

<sup>264</sup> Bkz. Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *a.g.e.*, 10; İsferyâni, *a.g.e.*, s. 106.

<sup>265</sup> Bkz. Şenzeybek, "Ebu'l-Hattâb el-Esedî", s. 111.

### 1.3.8. Bezîğiyye

Kaynaklarda Hattâbiye'nin alt kollarından biri olarak nakledilen Bezîğiyye, Şii gâli fırkalarından biri olup Bezîğ b. Musa el-Haik'a (148/765) nisbetle Bezîğiyye olmuştur. Kûfe'de yaşayıp dokumacılıkla meşgul olan Bezîğ b. Musa, Hattâbiye fırkasının takipçilerinden biri olup Ebu'l-Hattâb'ın vefatından önce firkadan ayrılmıştır.<sup>266</sup> Mezhepler tarihi klasik kaynaklarının naklettiğine göre Hattâbiye takipçilerinden bir grubu Bezîğ'in peşinden giderek onun ortaya koyduğu gâli düşünceleri benimsemişlerdir. Onlar, nebilik hususunda Ebu'l-Hattâb ile Bezîğ'i Hz. Musa ile Hârûn gibi ortak olarak imam Ca'fer tarafından gönderildiğini iddia etmişler. Hattâbiyye fırkasının takipçileri bu sebepten dolayı onları reddetmişler.<sup>267</sup> Bezîğ b. Musa imamlar hakkında ileri sürdüğü aşırı düşüncelerinden dolayı imam Ca'fer ondan uzak durarak onu Beyân b. Sema'an, Muğire b. Sa'id gibi aşırı gâlilerden saymıştır.<sup>268</sup>

Bezîğiyye, imam Ca'fer'in ilah olduğu anlayışını ileri sürerek onun insanlara beşer kılığında gözüktüğünü iddia etmiştir. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve diğer fırak yazarlarının ifade ettiğine göre Bezîğ b. Musa ve taraftarları, nübüvvet müessesinin devamı, imamları ilahlaştırma ve bâblık gibi Şii gulât fırkalarının aşırı görüşlerine katılmalarıyla birlikte düşüncelerini doğrulamak için Kur'an'da geçen bazı ayetleri kendi kafalarına göre tevil etmeye çalışmışlardır.<sup>269</sup> Onlar kalplerine hâdis olan her şeyi vahiy olarak kabul edip, her mümine vahiy indirildiğini iddia etmişler, sözlerine delil olarak da "*Hiçbir kimse Allah'ın izni olmadan ölmez, ölüm belirli bir süreye göre yazılmıştır...*"<sup>270</sup> "*Rabbim bal arısına şöyle vahiy etti...*"<sup>271</sup> "*Hani bir de bana ve Peygamberlerime iman edin diye havarilere ilham etmişim...*"<sup>272</sup> ayetlerini tevil etmişlerdir. Yine onlar kendi fırkası içerisinde Allah'a yakınlık açısından Hz. Cibril, Hz. Mikâil ve hatta Hz. Muhammed'den daha üstün olan kimselerin bulunduğunu

<sup>266</sup> Bkz. Şenzeybek, "Ebu'l-Hattab el-Esedî", s. 108 .

<sup>267</sup> Bkz. Kumî, *a.g.e.*, s. 52; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 38.

<sup>268</sup> Bkz. Ensârî, Hasan, *Dâyretü'l-Meârif-i Bâzûrg-i İslâmî*, Bünyâd-ı Dâyetü'l-Meârif-i Bâzûrg , y.y. 2005, 12/99.

<sup>269</sup> Bkz. Ensârî, *a.g.e.*, s. 99.

<sup>270</sup> Âl-i İmrân 3/145.

<sup>271</sup> Nahl 16/68.

<sup>272</sup> Mâide 5/111.

vurgulamışlar. Aynı şekilde onlar, kendi fırkalarına mensup olanların hiç birinin ölmediğini, ibadetini tamamlayanların melekût âlemine yükseldiklerini, ölülerini sabah akşam gördüklerini iddia etmişlerdir.<sup>273</sup>

### 1.3.9. Muammeriyye

Eserlerde Hattâbiyye'nin alt kolu olarak zikredilen Şii gulât fırkalarından bir diğeri ise Muammeriyye'dir. Sadece Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, fırka ismini "Muammeriyye" ile birlikte "Yağmeriyye" olarak da zikretmiştir.<sup>274</sup> Birçok eserde fırka kurucusunun adı, lakap veya künye zikredilmeksizin sadece "Muammer" olarak geçmektedir.<sup>275</sup> Ancak Kummi *makâlât ve'l-Fırak* adlı eserinde onun ismini gıda satan "Muammer b. Ahmer" olarak zikretmiştir.<sup>276</sup> Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal* 'ni tahkik eden Emir Ali Mehnâ ve Ali Hasan Faur dipnotta onu "Muammer b. Heysem" olarak zikretmektedir.<sup>277</sup> Ancak bu fırkanın kurucusunun Muammer b. Heysem olması daha muhtemeldir. Zira Allâme Hillî, *Ricâl*'inde Keşşî'den naklettiği bir rivayette Muammer'in lanetlendiğini söyler ve onun da Muammer b. Heysem olduğunu açıklar.<sup>278</sup>

Muammeriyye fırkasının mensupları, Allah'ın vasiler bedenine giren bir nur olduğunu ileri sürerek bu nurun önce imam Ca'fer'in bedenine girerek, onun ilah olduğunu, daha sonra Ebu'l-Hattâb'a geçip imam Ca'fer'in melek olduğunu, Ebu'l-Hattâb'tan Muammer'in bedenine geçtiğini dolayısıyla onun ilahlık makama ulaştığını söylemişlerdir. Onlardan birinin, Muammer'i ilah kabul ederek onun için namaz kıldığı, onun adına oruç tuttuğu da rivayet edilmektedir.<sup>279</sup>

Bu fırkanın aşırı düşüncelerinden biri, her şeyi mubah olarak görmesidir. Onlar her şeyin insanlar için yaratıldığını söyleyerek helal veya haram diye bir şeyin olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla zina, içki içmek, hırsızlık, kan, domuz eti ve

<sup>273</sup> Bkz. Eş'arî, *a.g.e.*, s. 12.

<sup>274</sup> Bkz. Eş'arî, *a.g.e.*, s. 11.

<sup>275</sup> Bkz. Eş'arî, *a.g.e.*, s. 11; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 39, 40, 41; Şehristânî, *a.g.e.*, 211.

<sup>276</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 53.

<sup>277</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 211.

<sup>278</sup> Bkz. Allâme Hillî, *a.g.e.*, s. 261.

<sup>279</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 53, Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 39.

erkeklerle birlikte olmak gibi şeriatla haram olan hususların yapılmasında bir mani olmadığını,<sup>280</sup> namaz, oruç ve zekât gibi yerine getirilmesi farz olan hususların da terk edilmesinde bir sorun olmadığını düşünmüşlerdir.<sup>281</sup> Ayrıca onlar tenasüh düşüncesine inanarak dünyanın sonsuz olduğunu söylemişlerdir. Onların anlayışına göre cennet, insanlara yapılan iyiliklerden, cehennem ise insanlar üzerine gelen belâ ve musibetlerden ibarettir.<sup>282</sup>

### 1.3.10. Umeyriyye

Mezhepler tarihi eserlerinde Hattâbiyye'nin alt kolu olarak sayılan aşırı fırkalardan biri de Umeyriyye'dir. Bu fırkaya Umeyr b. Beyân el- İclî'ye nisbetle Umeyriyye denilmiştir.<sup>283</sup> Ancak el-İsferâyîni *et-Tebşir fi'd-Din*'inde fırka kurucusunu Amr b. Beyân el-İclî olarak zikredip fırkanın adını "Amreviyye" olduğunu söylemiştir.<sup>284</sup> Şehristânî ise fırka isminin Umeyriyye ile birlikte İclîyye diye kaydetmiştir.<sup>285</sup>

Diğer gulât gibi Kûfe'de yaşayan Umeyr b. Beyân el-İclî, Ebu'l-Hattâb'ın ölümünden sonra onun ilah, kendisinin ise onun nebisi olduğunu iddia ederek insanları kendisine davet etmeye başlamıştır. Bir gün o ashâbî ile birlikte Kûfe'nin Künâse denilen yerinde çadırını kurup insanları imam Ca'fer'e tapmaya davet ederken, durumdan haber olan Kûfe valisi Yezîd b. Ömer b. Ebi Hubeyra onu tutuklayarak öldürmüştür.<sup>286</sup>

Umeyriyye fırkasının inanç biçiminin yukarıda bahsi geçen Bezîgiyye fırkası ile çok yakın olduğu söylenmektedir. Ancak onlar Bezîgiyye düşüncesine ters olarak insanların ölmediği anlayışını reddederek her nefsin ölümü tadacağını söylemiştir.<sup>287</sup>

<sup>280</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 53; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 39.

<sup>281</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 211.

<sup>282</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 53; Eş'arî, *a.g.e.*, s. 11.

<sup>283</sup> Bkz. Eş'arî, *a.g.e.*, s. 12.

<sup>284</sup> Bkz. İsferâyîni, *a.g.e.*, s. 107.

<sup>285</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 212.

<sup>286</sup> Bkz. Girâvend, Muctabû-Mehdi Puransâri, Zehrâ, "Vucûh-i Siyasi İmamet ez Didgâh-i Fırak-i Hattâbiyye", *Tarih-i Nev Dergisi*, y.y, 2015/1394, sy. 10, s. 20.

<sup>287</sup> Bkz. Eş'arî, *a.g.e.*, s. 12; Şehristânî, *a.g.e.*, s. 212; Safadi, *a.g.e.*, 19/345.

Umeyriye bu görüşüyle insan ruhunun bir bedenden diğer bir bedene geçtiğini ileri süren Muammeriyye'nin tenasüh fikrini de reddetmiştir.<sup>288</sup> Ayrıca Umeyriyye kendilerinden sonra Peygamberlik ve imamlık müessesinin yeryüzünde devam edeceğini iddia etmişler.<sup>289</sup>

### 1.3.11. Mufaddaliyye

Mufaddaliyye, Hattâbiyye'nin alt kollarından biri olup imametini Ebu'l-Hattâb'tan Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi el-Kûfi'ye geçtiğini iddia edenlere denilmiştir. Mufaddal'ın sarraflıkla uğraştığı için bazı kaynaklarda lakabı Sayrafi olarak geçmektedir.<sup>290</sup> Onun, imam Ca'fer'in radikal öğrencilerinden biri olup, *Kitâbu'l-İman ve'l-İslâm, et-Tevhid, Kitabu'l-Yevm ve Leyle, Kitabu Fakkir fi Bedei'l-Halk ve'l-Hassa'le'l-İtibar, Vasiyyetü'l-Mufaddal, I'lelu's-Şeria'* adlarında kitaplar telif ettiği nakledilmektedir.<sup>291</sup> Ayrıca bir takım gnostik düşünceleri rivayet ettiği de bilinmektedir. Mufaddal, birkaç kere imam Ca'fer tarafından eleştirilmiş ise de bazı rivayetlere göre imam Ca'fer Kûfe'deki takipçilerine, özellikle de Ebu'l-Hattâb'ı teberrî etikten sonra, Ebu'l-Hattâb'a karşı imam Ca'fer'i savunan kimselere yol göstermesi için Mufaddal'ı Kûfe'ye göndermiştir.<sup>292</sup> Necâşi *Ricâl*'inde Mufaddal'ın Hattâbiyye'den olduğunu söyleyerek, onun mezhebi bozuk, rivayeti zayıf ve önemsiz biri olarak zikretmiştir.<sup>293</sup> Ancak İbn Şehr Âşûp, onun İmam Ca'fer'in önde gelen ashabından olduğunu ve Şii raviler içerisinde güvenilir biri olduğunu ifade etmiştir.<sup>294</sup> Dolayısıyla Şii ricâl eserlerinde Mufaddal ile ilgili tenakuz eden farklı bilgiler zikredilmiştir.<sup>295</sup>

<sup>288</sup> Bkz. Şenzeybek, "Ebu'l-Hattab el-Esedî", s. 110.

<sup>289</sup> Bkz. Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 236.

<sup>290</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 212; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 236.

<sup>291</sup> Bkz. Necâşi, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abbâs, *Ricâlu'n-Necâşî, Şirketü'l-A'lami li'l-Matbuât*, Beyrut 2010, s. 398; Tahranî, Şeyh Âkâ Buzurg, *ez-Zeria' ilâ Tassanifi's-Şia*, Dâru'l-Edvâ, Beyrut, tsz., 3/51, 4/482.

<sup>292</sup> Bkz. Muradî, Abulhamid, "Hattâbiyye", *DMBİ*, Bünyâd-ı Dâiretü'l-Meârif-i Büzürg y.y., tsz., 22/437.

<sup>293</sup> Bkz. Necâşi, *a.g.e.*, s. 398; Hillî, Hasan b. Ali b. Davud, *er-Ricâl (li-Ibn Davud)*, thk. Bahru'l-Ulum, Muhammed Sadık, Tahran Üniversitesi, Tahran 1964, s. 519.

<sup>294</sup> Bkz. İbn Şehrâşub, *a.g.e.*, 4/281.

<sup>295</sup> Bkz. Hoyî, Ebu'l-Kâsım el-Müsevi, *Mu'cemu Ricâli'l-Hadis ve Tafsilu Tabakâti'r-Ruvât*, Mektebetü Hoyî, Necef tsz., 4/317-330.

Şîî mezhebine mensup olan Kummî ve Nevbahtî gibi fırak yazarları Hattâbiye'den bahsederken Mufaddaliye hakkında herhangi bir şey söylememişler. Ancak son dönem Şîî âlimlerinden olan Tabâtabâî, Mufaddal'ın Mufavvîda fırkasının kurucusu olduğunu ifade etmiştir.<sup>296</sup> Diğer Hattâbiyye mensupları gibi Mufaddaliyye fırkasının taraftarları da İmam Ca'fer hakkında aşırı görüşler sergileyerek onun ilahlık makamına yükseltmişlerdir. İmam Ca'fer Ebu'l-Hattâb'ı açık bir şekilde teberri ettikten sonra onlar da Ebu'l-Hattâb'tan yüz çevirmişlerdir.<sup>297</sup> Şehristânî ise yukarıda da söylendiği gibi bu fırkanın, imameti Ebu'l-Hattâb'tan sonra Mufaddal'a geçtiğini iddia ettiklerini vurgulamıştır. Şehristânî'nin bu ifadesi belki de Mufaddal'ın Ebu'l-Hattâb ile birlikte hareket ettiği dönemler için geçerlidir. Ayrıca Mufaddaliyye'nin Ebu'l-Hattâb'tan teberri ettiği ifadesi, Ebu'l-Hattâb daha hayattayken ondan ayrıldıklarını göstermektedir.<sup>298</sup> İmam Ca'fer, yukarıda zikredilen Hattâbiye'nin diğer fırkalarıyla birlikte Mufaddaliyye'nin de imamlar hakkında aşırılığa kaçtıklarını ifade ederek reddetmiştir.<sup>299</sup>

### 1.3.12. Muhammise

Muhammise, Şîî gulât fırkalarından biri olup, ortaya çıkış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Diğer aşırı gruplar gibi bu fırka mensupları da bir takım gulûv içeren sözler sarf ederek kendi düşüncelerini ortaya koymaya çalışmışlardır.

Muhammise fırkasının mensupları, Selman el-Fârisî, Mikdâd b. Esved, Ammâr b. Yasir, Ebu Zer el-Gıfârî ve Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin, kâinat ve yeryüzündeki işleri yürütmeleri için Allah tarafından görevlendiklerini söylemişler, Selman'ın da onların lideri olduğunu ifade etmişlerdir.<sup>300</sup>

Fırak yazarlarından sadece Kummî, Muhammise isminden bahsederek, Hattâbiye fırkalarından saymıştır. Onun ifadesine göre Muhammise mensupları, Allah'ın beş farklı

<sup>296</sup> Bkz. Tabâtabâî, Hüseyin Mûderrisî, *Mektep der Ferâyend-i Tekâmül Nazar-i ber Tatavvur-i Mebâni Fikri Teşeyyu der Şeh Karn-i Nahûst*, Farsçaya çev. Hâşim, İzdîpanâhî, Dârvin, New Jersey 1995, s. 38.

<sup>297</sup> Bkz. Eş'arî, *a.g.e.*, s. 13; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 236.

<sup>298</sup> Bkz. Şenzeybek, "Ebu'l-Hattâb el-Esedî", s. 110.

<sup>299</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 212.

<sup>300</sup> Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 371.

hayal ve suretlerde zuhur ettiğini, bu suretlerin ise Hz. Muhammed, Hz. Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin olduğunu iddia etmişlerdir. Onlar bu suretlerin dördünün aslı olmadığını sadece Hz. Peygamber ve suretinin hakiki olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü onlara göre Hz. Muhammed, ortaya çıkan ve konuşan ilk şahıstır. Yine onlar, onun yarattıkları arasında istediği şekil ve suretlere girerek var olduğuna inanmışlar. Kendisini kadın, erkek, yaşlı, genç, büyük ve küçük şekillerinde gösterdiği gibi, kendisi doğurulmadığı halde bazen baba oğul, bazen de kan koca kılığında ortaya çıktığını söylemişler. Onların anlayışına göre Allah, insanlar kendisine alışsın ve rablerinden korkmasın diye, insan suretinde göstermiştir.<sup>301</sup>

Muhammese mensupları, Hz. Muhammed'in Hz. Âdem, Hz. Nüh, Hz. İbrâhim, Hz. Musa ve Hz. İsa olduğunu, Arap ve Acem toplumları arasında ortaya çıktığını, arap olmayanlara Kısra (kıral) suretinde zahir olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca onlar, Allah'ın mahlûkatını kendi birlik ve vahdaniyetine çağırarak için kendisini nurâni ve nübüvvet kılığında gösterdiğini, ancak onlar kabul etmeyince kendisini imamet göreviyle gösterdiğini ve bunun üzerine onu kabul ettiklerini vurgulamışlardır. Yine onlar, Allah'ın zahir (görünen) ve batın (görünmeyen) olmak üzere iki yönü olduğunu, görünen yönünün imamet, görünmeyen yönünün Hz. Muhammed olduğunu, görünen yönünü (imameti) herkesin göre bildiğini ancak görünmeyen yönünü sadece Allah'ın seçkin kullarının görebileceklerini iddia etmişler. Yine onlar bütün imamların Hz. Muhammed'in makamında olduklarını dolayısıyla Fatıma'nın da onun makamında olduğunu ve İhlâs süresinin onun hakkında indirildiğini ileri sürerek tevîl etmeye çalışmışlardır.<sup>302</sup>

Bu fırkanın aşırı anlayışlarından bir diğeri, Hz. Peygamber'in babları olduğunu ve bu babların her birinin peygamber olduğunu iddia etmeleridir. Onlar Ebu'l-Hattâb, Beyân b. Sema'n, Muğire b. Sa'id, Hamza b. Umâre, Bezîğ, Serî ve Muhammed b. Beşir gibi önde gelen gâîilerin bab ve nebi olduklarını söyleyerek, Peygamber ile birlikte

<sup>301</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 56.

<sup>302</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 56,57.

zuhur eden gerçek ve öz babın Selman olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca onlar yukarıda anlatılan hususları bilen herkesin Allah'ın imtihanından geçtiğini dolayısıyla herhangi bir teklifle yükümlü olmadıklarını ve haram kılınan her şeyin onlar için helal olduğunu iddia etmişlerdir. Yine onlar Allah'ın haram kıldığı şeylerin inkârcıların kadın ve erkeklerine benzetmiş, namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerin inkârcılara ceza olarak farz kılındığını ileri sürmüşlerdir. Aynı şekilde Allah'ın haram kıldığı zina, içki, livata gibi büyük günahları veya abdest gusül ve teyemmüm gibi hususları erkek ve kadınlardan uzak durmak veya onları dost edinmek anlamında olduğunu iddia etmişlerdir.<sup>303</sup>

### 1.3.13. Beşşâriyye

Bu fırka da Aşım Şîi fırkalarından biri olup kurucusu Ebu İsmail Beşşâr eş-Şairî'ye (ö. 180/796) nisbetle Beşşâriyye ismini almıştır. Beşşâr'ın hayatı hakkında detaylı bilgi olmamakla birlikte onun imam Ca'fer döneminde Kûfe'de yaşadığı ve arpa ticareti ile meşgul olduğu, bu sebepten dolayı kendisine Şairî lakabı verildiği söylenmektedir.<sup>304</sup> Muhammise mensupları, Beşşâr'ın Hz. Ali'ye ulûhiyet mertebesi atfedip Hz. Muhammed'in ilahlığını reddetmesi, daha da ileri giderek Hz. Muhammed'in Ali'nin kulu olduğunu iddia etmesi ve Selman'ın nebilik görevini inkâr etmesinden dolayı onun yüzünün Ulyâ adında bir çeşit deniz kuşu kılığına girdiğini söyleyerek bu fırkaya Ulyâiyye ismini vermişlerdir.<sup>305</sup>

Beşşâriyye fırkasının, Tenasüh, İbâha ve Allah'ın sıfatlarını inkâr etme gibi birçok hususta Muhammeise fırkasıyla aynı görüşte olup, Hz. Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'i ilahlaştırma konusunda ise Muhammise'den ayrıldığı görülmektedir. Beşşâriyye, yukarıda adını zikrettiğimiz kişilerden dördünü ilah olarak kabul edip, Hz. Muhammed'i o zümreden çıkartmıştır. Ayrıca onlar Hz. Peygamber'in Ali'nin kulu

<sup>303</sup> Bkz. *Kummî, a.g.e., s. 57.*

<sup>304</sup> Bkz. *el-Mevtî, Muhammed Muhammedî, "Beşşâr Şairî", DMBİ, Tahran 2005, 12/167.*

<sup>305</sup> Bkz. *Keşşî, e'r-Ricâl, s. 286; Kummî, a.g.e., s. 191.*

olduğunu söyleyerek Ali'nin gerçek ilah olarak kabul etmiştir. Aynı şekilde Muhammise'nin iddia ettiği Selman'ın nebilik görevini de reddetmiştir.<sup>306</sup>

Beşşâr'ın bu aşırı söz ve düşüncelerinden dolayı imam Ca'fer tarafından lanetlenip reddedildiği bilinmektedir. İmam Ca'fer es-Sadık'tan nakledilen bir rivayete göre İmam Ca'fer, Beşşâr'ı lanetledikten sonra onun müşrik olduğunu vurgulayarak tevbe etmesini istemiş ve onun inkârcı, fasık ve müşrik olduğunu söyleyerek ondan bıktığını izhar etmiştir. Diğer bir rivayette ise İmam Ca'fer, Beşşâr'ın kendi takipçilerini doğru yoldan çıkararak Şeytan oğlu şeytan olduğunu ifade etmiştir.<sup>307</sup>

#### 1.2.14. Beşîriyye

Beşîriyye, Şii gulât fırkalarından biri olup, Muhammed b. Beşîr el-Kûfi'ye nisbetle Beşîriyye denilmiştir. Nâşî el-Ekber ise bu fırkanın ismini Buşeyriyye olarak zikretmektedir.<sup>308</sup>

Kûfe halkı arasında göz bağlayıcılık ve el çabukluğu işleri ile bilinen Muhammed b. Beşîr, Esed oğulları kabilesinin azatlısı olup, Musa b. Ca'fer'in(ö. 183/799) ölümü ve hapsedilişini inkâr ederek onun gözlerden kaybolduğunu daha sonra tekrar dönüp imameti teslim alacağını iddia etmiştir. Bundan dolayı bu fırkanın Vakıfîyye'den olduğu söylenmektedir.<sup>309</sup> Ayrıca Muhammed b. Beşîr insanın dış görünüşünün adem,( sonradan ortaya çıkan) iç görünüşünün ise ezeli olduğunu söyleyerek düalist bir düşünceyi ortaya koymuştur.<sup>310</sup> Muhammed b. Beşîr, yaptığı göz bağlayıcılık ve ortaya koyduğu bu aşırı düşüncelerinden dolayı halife Harun Reşit tarafından öldürülmüştür.<sup>311</sup> Muhammed b. Beşîr, vefatından sonra oğlu Semi b. Muhammed'i yerine imam olarak vasiyet etmiş, ona itaatın vacip olduğunu söyleyerek İmam Mehdi (Musa b. Ca'fer) geri dönünceye kadar imamlık müessesinin böyle devam

<sup>306</sup> Bkz. Keşşî, *e'r-Ricâl*, s. 286; Kummî, *a.g.e.*, s. 191.

<sup>307</sup> Bkz. Keşşî, *e'r-Ricâl*, s. 285-287.

<sup>308</sup> Bkz. Nâşî el-Ekber, Abdullah b. Muhammed Ebu'l-Abbâs, *Mesâilü'l-İmâme ve Mukatafât mine'l-Kıtabi'l-Evsat fî'l-Makâlât*, thk. Yusuf Fân İs, Beyrut 1971, s. 41.

<sup>309</sup> Bkz. Keşşî, *e'r-Ricâl*, s. 341; Kummî, *a.g.e.*, s. 191.

<sup>310</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 191.

<sup>311</sup> Bkz. Ferheng, Mehrveş, "Beşîriyye", *DMBl*, Tahran 2005, 12/191.

edeceğini vurgulamıştır.<sup>312</sup> Muhammed b. Beşîr'in ileri sürdüğü bu sözlerinde bir çelişki bulunmaktadır. Zira o, önce imamlığın Musa b. Ca'fer ile son bulduğunu söylemiş daha sonra yerine oğlunu imam olarak vasiyet etmiştir. Muhtemelen, Musa b. Ca'fer'in uzun süre gaybette olması ve dönmesinin akıldan uzak olduğunu bildiği için son sözünü söylemiştir.

Kummi, Beşîriyye'nin hulûl inancını kabul ettiğini vurgulayarak Hz. Muhammed'in kendi yolundan gidenlere hulûl eden Rab olduğunu, onun doğmadığı ve doğurmadığını ileri sürerek örtüler içerisinde gizlendiğine inandıklarını ifade etmiştir.<sup>313</sup> Nevbahtî, Beşîriyye'yi aşın Müfavvîda'dan<sup>314</sup> sayarak, onların zekât verme, hacca gitme ve benzer farızaları inkâr edip sadece namaz ve orucun Allah tarafından farz kılındığına inandıklarını söylemiştir. Yine onların, mahremler ile birlikte olmanın caiz olduğunu ve tenasüh inancını kabul ettiklerini vurgulamıştır.<sup>315</sup>

---

<sup>312</sup> Bkz. Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 70.

<sup>313</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 60.

<sup>314</sup> Allah, Hz. Peygamber'i yarattıktan sonra kâinatta olan tüm işlerin ona bırakıp kendisinin bir kenara çekildiğini, daha sonra Hz. Peygamber bu işleri Ali'ye bıraktığını ileri süren gruba Mufevvîda denir. Mufevvîda'dan bazıları Allah'ın Ali ve oğullarının ruhunu yaratarak, kâinattaki tüm işlerin idaresini onlara bıraktığına inanmışlardır. Bkz. Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 70.

<sup>315</sup> Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 70.

## İKİNCİ BÖLÜM

### AŞIRI Şİİ FİRKALARIN İTİKÂDÎ ANLAYIŞLARI VE İMAMLARIN ONLARA KARŞI TAVIRLARI

#### 2.1. Aşırı Şii Firkalarının İtikadi Anlayışları

Aşırı Şii firkaların, ortaya koydukları bir takım aşırı düşüncelerden dolayı Şia mezhebinden ayrıldıkları bilinmektedir. Mezhepler tarihi kaynaklarına baktığımız zaman Aşırı Şii firkaların Ulûhiyet, Nübüvvet, Tenasüh, Hulûl, Teşbih ve Tefviz gibi On İki İmam Şia'sında olmayan, bunun yanında Vasilik, Mehdilik ve Bedâ gibi On İki İmam Şia'sında bulunan inançlara sahip oldukları görülmektedir. Araştırmamızın bu kısmında Gulâtın itikadi anlayışları olarak bilinen bu hususların her birini ayrı başlıklar altında açıklayacağız.

#### 2.1.1. Ulûhiyet (İmamlar veya herhangi birini İlahlaştırma Anlayışı)

Aşırı inançlardan biri ulûhiyet (imamlar veya herhangi birini ilahlaştırmak) inancıdır. Aşırı Şii firkalardan bazıları bu anlayışı ileri sürerek, imamların ya bizzat ilah olduklarını veya ilahi bir ruhun onlara hulûl ettiğini iddia etmişlerdir. Tarihte insanların, bir takım kral ve imparatorları ilahlaştırma eyleminde bulduklarını görmek mümkündür. Aynı şekilde bu anlayışın Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi vahiy temelli ilahi dinlere mensup olan kimseler tarafından da ileri sürüldüğü görülmektedir. Nitekim Yahudiler Üzeyr'i, Hıristiyanlar ise Hz. İsa'yı ilah olarak kabul etmişlerdir. İlahlaştırma düşüncesi İslam tarihinde ilk defa aşırı fırka olarak bilinen Sebeiyye'nin kurucusu Abdullah b. Sebe tarafından ortaya koyulduğu kaydedilmektedir. O, Hz. Ali hakkında aşırı sözler söyleyerek onun ilah olduğunu iddia etmiştir.<sup>316</sup> Bu konu ile ilgili Sebeiyye başlığı altında detaylı bilgi verilmiştir. Ayrıca Beyân b. Sema'n, Hz. Ali'ye ilahî bir cüzün hulul edip bedeniyle birleştiğini dolayısıyla ilah olduğunu söylemiştir.<sup>317</sup>

<sup>316</sup> Bkz. Furuşâni, *a.g.e.*, s. 176.

<sup>317</sup> Bkz. Şchristâni, *a.g.e.*, s. 176.

İmamları ve peygamberi ilahlaştırma anlayışı, hicri ikinci asırda özellikle Muhammed Bâkır ve imam Ca'fer döneminde bazı aşırı şii gruplar arasında çok yaygın olarak görülmektedir. Bu dönemde ulûhiyet anlayışını ileri süren fırkalardan biri Cenahiyye'dir. Bu fırka mensupları Abdullah b. Muâviye'yi ilahlaştırmış ve ona ilahi ruhun hulûl ettiğine inanmışlardır.<sup>318</sup> Hattâbiyye fırkasının kurucusu Ebu'l-Hattâb el-Esedî de taraftarlarını etrafına toplayarak imam Ca'fer'e ilahlık nisbet etmiştir. Daha sonra kendisini onun nebisi olduğunu açıklamıştır. Aynı şekilde Hattâbiyye'nin alt kollarından olan Beziğiyye, Muammeriyye ve Seriiyye fırkaları da Ebu'l-Hattâb'ın yolunu takip ederek imam Ca'fer ve bazı imamlara ilahlık mertebesi atfetmişlerdir.<sup>319</sup> İmamiyye'nin 11. İmamı olan Ebu'l-Hasan el-Askerî döneminde yaşayan Muhammed b. Nusayr Nümeyrî'nin de Ebu'l-Hasan'ı ilah kendisinin ise onun elçisi olduğunu iddia ettiği bilinmektedir.<sup>320</sup>

Aşırı şii fırkaların imamları ilah olarak kabul etmelerinin bir takım nedenleri olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan biri, fırka önderlerinin toplum içerisinde bir yere, makama sahip olabilmeleri için kendilerini insanlara peygamber olarak tanıtmak istekleridir. Çünkü bir toplumda birini ilah olarak kabul etmek, neticede o toplumun bir peygambere ihtiyacı olduğunu gösterir. İşte bazı gulât liderleri, böyle bir düşünceyi ileri sürerek kendilerini insanlara peygamber olarak gönderildiklerini iddia etmişlerdir. İmamları ilahlaştırmanın diğer bir nedeni olarak aşırı fırka mensuplarının onlara olan aşırı saygı ve sevgisini gösterebiliriz. Çünkü insan her hangi bir şeye veya şahısa karşı gereğinden fazla sevgi beslerse onu kutsayıp ilahlaştırması mümkündür. Zeyne'l-Âbidin'den nakledilen bir rivayete göre o Şia'nın bazı gruplarını, Peygamberlerini ilahlaştıran Yahudi ve Hıristiyanlara benzeterek onların imamları sevme konusunda daha aşırı olduklarını ifade etmiş ve onları kendi zümresi dışında saymıştır.<sup>321</sup>

<sup>318</sup> Bkz. Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 236.

<sup>319</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.* s. 51-55.

<sup>320</sup> Bkz. Nevbahî, *a.g.e.*, s. 78.

<sup>321</sup> Bkz. Meclisi, *Bihâru'l-Envâr*, 25/288.

### 2.1.2. Nübüvvet ( İmamlar veya herhangi birine Peygamber olarak kabul etmek)

Tarihi kaynaklara baktığımız zaman Hz. Peygamber'in vefatından sonra süreç içerisinde birçok kişinin ortaya çıkarak kendinin peygamber olduğunu iddia ettiğini veya bazı şahıslar ve cemaatler tarafından imamlara peygamberlik vasfı verildiğini görebiliyoruz. Bu anlayışa en fazla Aşırı Şii fırkaların sahip oldukları bilinmektedir. Onlar imamları veya bazı cemaat liderlerini kutsayarak onlara peygamberlik vasfı atfetmişlerdir.

Aşırı şii grupları içerisinde ilk defa peygamberlik iddiasında bulunan şahıs Muhtâr es-Sakafi'dir. O bir takım vezinli ve secili sözler söyleyerek kendisine vahiy indirildiğini iddia etmiştir.<sup>322</sup> Cenâhiyye fırkasının kurucusu Abdullah b. Muâviye'nin de kendisinin bazen ilah bazen Peygamber olduğunu iddia ettiği kaydedilmektedir.<sup>323</sup> Aynı şekilde Beyân b. Sema'n da Peygamberlik iddiasında bulunarak imam Ca'fer'i kendisine davet ettiği söylenmiştir.<sup>324</sup> Ayrıca Gurâbiyye ve Zemmiyye adlarındaki fırkalar, Peygamberliğin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu iddia ederek, Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'e bezemesinden dolayı Hz. Cibril'in yanlışlıkla Hz. Peygamber'e vahiy getirdiğini, Hz. Peygamberin ise Ali'yi razı etmek için kızı Fatıma'yı onunla evlendirdiğini söylemişlerdir.<sup>325</sup> Yukarıda bahsi geçen Hattâbiyye ve onun alt fırkaları olan Bezîgiyye, Muammeriyye ve Umeyriyye fırkaları da imamların ilah olduklarını iddia ederek kendi liderlerinin onlar tarafından gönderilen peygamber olarak kabul etmişlerdir. Bir önceki konuda değindiğimiz gibi Hasan el-Askerî döneminde yaşayan Muhammed b. Nusayr Nümeyrî de kendisinin peygamber olduğunu söylemiştir.<sup>326</sup>

Ulûhiyet bahsinde değinildiği gibi bu anlayışın da ortaya çıkması için bazı nedenlerin olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan biri, imamları veya kendisini peygamber

<sup>322</sup> Bkz. Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 33.

<sup>323</sup> Bkz. Eş'arî, *a.g.e.*, s. 6.

<sup>324</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 37; Eş'arî, *a.g.e.*, s. 6.

<sup>325</sup> Bkz. Makrizî, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdulkadir, *el-Mevâ'iz ve'l-I'tibâr bi Zikri'l-Hitet ve'l-Âsâr*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye Beyrut 1997, 4/183.

<sup>326</sup> Bkz. Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 78.

olarak tanıtan bazı şahıslar toplum içerisinde bir yer makam elde edebilmek için böyle bir iddiada bulduklarını söylemek mümkündür. Ayrıca bilgisizlik ve haddinden fazla sevgiyi de neden olarak gösterebiliriz. Çünkü aşın derecede sevdiği bir şey hakkında fazla bilgi sahibi olmayan bir kimse, kendisine o şeyi hakkında yanlış bilgi verilse de onu doğru olarak kabul eder.

### 2.1.3. Hulûl Anlayışı

Lügatte bir şeyin başka bir şeye yerleşmesi anlamına gelen hulûl, İslam mezhepleri tarihinde İllâhî zât veya sıfatların mahlûkattan biri veya bir kısmına intikal ederek onlarla birleşmesi anlamındadır.<sup>327</sup> Yukarıda gulât kavramından bahsederken Aşırı Şii fırkaların ileri sürdükleri düşüncelerinden birinin hulûl anlayışı olduğunu ifade etmiştik. Farklı dönemlerde ortaya çıkan bu gruplar Allah'ın bir parçasının veya ruhunun Hz. Peygamber, Ali, imamlar ya da kendi liderlerine hulûl ettiğini iddia ederek bu düşünceyi insanlar arasında yaymaya çalıştıkları bilinmektedir.

Bu anlayışın tarihi varlığı çok eskilere dayanmaktadır. Kaynaklara bakıldığında hulûl anlayışının İslam dininden önce de bazı ilâhi veya ilahi olmayan dinler ve toplumlar içerisinde var olduğunu görmek mümkündür. Nitekim bu inanç ilkel dinler, Hint dinleri, eski Mısır ve Yunan dinlerinde de görülmüştür. Hulûl anlayışının en belirgin örneği, Hıristiyanlıkta ortaya çıkmıştır. Onlar Allah'ın ruhunun Hz. İsa'ya hulûl ettiğini söyleyerek onun da ilah olduğunu iddia etmişlerdir. Dolayısıyla bazı âlimler, bu inancın aşırı fırkalara Hıristiyanlıktan geçtiğini ifade etmişlerdir.<sup>328</sup>

İslam düşünce tarihinde hulûl anlayışı ilk defa Sebeiyye kurucusu Abdullah b. Sebe tarafından ortaya konulduğu söylenmektedir. O Allah'ın bir parçasının Ali'ye hulûl ettiğini söyleyerek onun ilah olduğunu ileri sürmüştür.<sup>329</sup> Diğer gâli fırkaların da bu anlayışı ondan aldığı belirtilmektedir. Ancak Sebeiyye bahsinde de ifade ettiğimiz gibi bazı âlimler Abdullah b. Sebe'nin gerçek biri olmadığı kanaatindedirler.

<sup>327</sup> Öz, Mustafa, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 219.

<sup>328</sup> Bkz. Furûşânî, *a.g.e.*, s. 184.

<sup>329</sup> Bkz. Şchristânî, *a.g.e.*, s. 204.

Daha sonra bu anlayış Keysâniyye'nin alt fırkası olan Cenâhiyye fırkasında görülmüştür. Bu fırkanın kurucusu olan Abdullah b. Muâviye, ilahi ruhun ilk önce Hz. Âdem'e hulûl ettiğini söyleyerek bu ruhun tenasüh yoluyla diğer peygamberlere geçtiğini, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'ye ondan Muhammed b. Hanefiyye'ye ondan oğlu Ebu Hâşim'e en son da kendisine geçtiğini iddia etmiştir.<sup>330</sup> yine Keysâniyye'nin alt kolları olarak bilinen Râvendîyye ve Rizâmiyye fırkalarının da hulûl anlayışını benimsedikleri rivayet edilmektedir.<sup>331</sup> Ayrıca bu anlayış Hattâbiyye fırkalarında da görülmüştür. Onlar ilahi nurun imam Ca'fer'e hulûl ettiğini ileri sürerek onun ilah olduğunu vurgulamışlardır. Aynı şekilde Harbiyye, Beşîriyye ve Nusayriyye fırkalarının da hulûl inancına sahip oldukları söylenmektedir.<sup>332</sup>

Hulûl inancının İslam toplumları arasında nasıl ortaya çıktığı ile ilgili farklı görüşler sergilenmektedir. Bu inancın Müslümanlara eski Mısır'da yaygın olan hulûl anlayışından veya bu inanca sahip olan İran dinlerinin birinden intikal ettiği ileri sürülmüşse de daha çok İlahî ruhun Hz. İsa'ya hulûl ettiğini dolayısıyla onun da ilah olduğunu iddia eden Hıristiyanlıktan geçtiği fikri daha makul görünmektedir.<sup>333</sup>

Gulât fırkalarının bu inancı kabul etmeleri hususunda bazı nedenleri söylemek mümkündür. Bunlardan biri, ilahî ruhun Ali'ye intikal ettiğini iddia edenler, Ali'nin gaybtan haber verdiğini, kâfirlerle yaptığı savaşlarda zafer elde ettiğini ileri sürerek onun olağan üstü bir güce sahip olduğuna ve kendisine ilahi ruhun hulûl ettiğine inanmışlardır. Ayrıca Şîî mezhebinde kabul edilen ismet anlayışının da bazı cahil insanlar arasında hulûl inancının ortaya çıkmasına neden olduğu söylenmektedir. Bu insanlara göre Peygamber veya imamlar masum oldukları için ilahî ruh onlara hulûl etmiştir. Hulûl anlayışının aşırı fırkalar içerisinde zuhur edilmesine neden olan etkenlerden bir diğeri ise daha önce de zikrettiğimiz gibi fırka önderleri, toplum içerisinde bir konum veya dünyevî menfaat elde edebilmek için böyle bir düşüncüyü

<sup>330</sup> Bkz. Kummlî, *a.g.e.*, s. 42.

<sup>331</sup> Bkz. Eş'arî, *a.g.e.*, s. 22; Şchristâni, *a.g.e.*, s. 178.

<sup>332</sup> Bkz. Paketçi, Ahmed, "Hulûliyye", *DMBİ*, Tahran 2014, 21/309.

<sup>333</sup> Bkz. Öz, "Gâliyye", s. 335.

ortaya atmışlardır.<sup>334</sup> Zira onlar kendilerini insanlara peygamber olduğunu kabul ettirebilmek için imamları ilah olarak tanıtmışlar ve onlara da Allah'ın bir cüzü veya ruhunun hulûl ettiğini söylemişlerdir. Aşırı fırkaların hulûl inancını kabul etmeleri için bu son nedenin daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz.

#### 2.1.4. Tenâsüh Anlayışı

Arapça “تنسخ” kökünden türeyen tenasüh kelimesi, lügatte bir şeyin ortadan kaldırıp yerine başka bir şeyi yerleştirmek veya mutlak nakletmek anlamındadır.<sup>335</sup> İstilahta ise dünyada ölümden sonra ruhun tekâmüle erişmek için bir bedenden başka bir bedene intikal etmesine denir. Bu kelime Türkçede “tekrar doğuş”, ruh gücü” veya Latince kelimesiyle “reenkarnasyon” kavramları şeklinde kullanılmaktadır.<sup>336</sup>

İnsan ruhunun bir başka insanın bedenine yerleşmesine “ nesh”, bu ruhun normal veya yırtıcı hayvanlara yada kuşlara yerleşmesine “ mesh”, haşarat veya sürüngenlere yerleşmesine “resh” ve otlar veya ağaçlara yerleşmesine ise “ fesh” denilir. İnsan ruhunun bir hayvan veya otlara intikal etmesi ya da kral ruhunun bir fakirin bedenine dönmesi o ruhun alçaldığına, kâmil bir insanın bedenine dönmesi ise onun yükseldiğine işaret eder.<sup>337</sup>

Tenasüh inancının tarihi itibarıyla çok eskilere dayandığı bilinmektedir. Bu inancın ilk defa Hindular içerisinde zuhur ettiği ifade edilir. Onlar bu inancı, insan ruhunun arınma vasıtası olarak kullanmışlardır. Yani kemale ulaşmadan ölen insanın ruhu, başka bir bedene girerek tasfiye olacağına inanmışlardır. Ayrıca bu inancın Budizm ve kadim Yunan felsefesinde de görüldüğü söylenir. Yunan filozoflarından ilk defa Pisagor ve onun taraftarları Tenasüh inancını kabul etmiştir.<sup>338</sup> Aynı şekilde bu

<sup>334</sup> Bkz. Furûşânî, *a.g.e.*, s. 188.

<sup>335</sup> Bkz. İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sadır, Beyrut 1994/1414, 3/61.

<sup>336</sup> Bkz. Bulgen, Mehmet, “İslâm Dini Açısından Tenasüh ve Reenkarnasyon”, *MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2011, sy. 40, s. 65.

<sup>337</sup> Bkz. Furûşânî, *a.g.e.*, s. 193.

<sup>338</sup> Bkz. Musâhib, *Dâiretü'l-Maarifi Fârsi*, Emir Kebir, Tahran 2002, 2/672.

inancın eski Mısır toplumunda da görüldüğü kaydedilmiştir.<sup>339</sup> Eski İran dinlerinden olan Maniheizm'in kurucusu Manî'nin ve Sabîî dininin Harraniyye mezhebinin de tenasüh anlayışında olduğu söylenir. İlahî dinler arasında Yahudi ve Hıristiyanlığın bu inanca sahip oldukları nakledilmektedir.<sup>340</sup>

İslam tarihinde tenasüh anlayışına sahip olan ilk kişinin Abdullah b. Sebe olduğu zikredilmektedir. Abdullah b. Sebe'ye nisbet edilen Sebeiyye fırkasının da bu anlayışa sahip olduğu vurgulanmıştır. Onlar dünya hayatının kalıcı olduğunu söyleyerek kıyameti inkâr etmişlerdir. Onlara göre kıyamet, ruhun bir bedenden çıkıp diğer bir bedene yerleşmesi olarak tanımlanmıştır. Yine onlar iyi ruhun iyi insana kötü ruhun ise kötü insana yerleşeceğine inanmışlardır.<sup>341</sup> Ancak önceki konularda da bahsettiğimiz gibi Abdullah b. Sebe'nin varlığı ve ona nisbet edilen sözlerin doğru olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır.

Kaynaklarda Abdullah b. Muâviye'nin bazı takipçilerinin de tenasüh düşüncesine başvurdukları zikredilmiştir. Onlar kendilerini, Hz. Nuh'un gemisine binen ashabı, diğer Peygamberler'in zamanında yaşayan ashabı ve Hz. Muhammed'in sahabeleri olduklarını ileri sürerek onların ruhlarının kendilerine intikal ettiğini söylemişlerdir. Ayrıca onlardan bazılarının tenasühte devir düşüncesini kabul ettikleri bilinmektedir. Kummî ve Nevbahtî'nin naklettiğine göre Abdullah b. Muaviye taraftarlarından bir kısmı, tenâsüh ve ruhun insan bedenlerindeki dönüp dolaşmasının belli bir dönem ve süreden ibaret olduğuna inanmışlar. Onlara göre Her bir devir, bir insan bedeninde olduğu süreyi kapsar. Daha sonra başka insanın bedeninde intikal eder. Bu durum sadece müminler içindir. Böylece ruhlar nebilerine ve imamlarına iman ve itaatları nisbetince, kralların ve halifelerin atları, katırlar ve diğer eğlence ve gezinti hayvanlarına geçer. Kral ve halifeler, bu hayvanlara yemlerinde, koşumlarında iyi davranırlar. Aynı şekilde durum insanlar için de geçerlidir. Ruhların bu intikalı iman etmeleri ve inanmalarına göredir. Bu durum bin sene sürer daha sonra on bin senelik bir müddet için insan bedeninde

<sup>339</sup> Bkz. Bulgen, Mehmet, "a.g.m", s. 65.

<sup>340</sup> Bkz. Furûşânî, a.g.e., s. 196,197.

<sup>341</sup> Bkz. Kummî, a.g.e., s. 44,45.

dönüp dolaşır. Bu da onlara kendilerini beğenme hastalığına düşmemeleri için, Allah'ın imtihanıdır. Aksi takdirde itaatları yok olur.<sup>342</sup> Onlar ahireti inkar etmek için böyle bir anlayışa başvurmuşlardır.

Hulûl anlayışını kabul eden Beyâniyye, Muğiriyye, Mansûriyye Hattâbiyye, Gurâbiyye, Hişâmiyye, Müfavvîda gibi aşırı şii grupların tenasüh inancına sahip oldukları bilinmektedir.<sup>343</sup> Çünkü onlar tenasüh inancını kabul etmeden hulûl anlayışına başvuramazlardı. Dolayısıyla aşırı fırka liderleri, tenasüh vasıtasıyla ilahî ruhun peygamberler, imamlar ve kendilerine hulûl ettiğini iddia etmişlerdir.

Ayrıca farklı bölgelerde yaşayan bazı aşırı şii grupların da tenasüh inancını benimsedikleri söylenmektedir. Bunlardan Horasan bölgesinde Mukannaiyye, Mâverâünnehir bölgesinde Beyziyye veya Muhmerre, Azerbaycan'da Dukuliyye, Rey bölgesinde Mezdekiyye ve Senbâziyye Şam bölgesinde ise Nusayriyye'yi söylemek mümkündür.<sup>344</sup>

Tenasüh inancının İslam toplumunda özellikle de Aşırı Şii fırkaları arasında nasıl ve nereden geldiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimilerine göre bu inanç Müslüman toplumuna Hindulardan geçmiştir. Çünkü Hindu dinlerinde tenasüh inancı daha yaygındır. Ayrıca o dönemlerde İslam merkezlerinden sayılan Kûfe ve Basra şehirlerinde bazı Hindu grupların yaşadıkları görülmüştür.<sup>345</sup> Kimine göre ise bu tenasüh inancı İranlılardan geçmiştir. Çünkü Hattâbiyye gibi aşırı fırkaların tenasüh inancı ile eski İran dinlerinden olan Maniheizm'in tenasüh inancı bir birine benzemektedir. Her ikisine göre iyi insanların ruhları yukarıya yükselirken, kötü insanların ruhları temizlenmek için hayvanların bedenine intikal eder. Ayrıca bu fırkaların zuhur ettiği Kûfe şehrinde Mânilerin yaşadıkları bilinmektedir.<sup>346</sup> Tenasüh düşüncesinin İslam dünyasına girmesinde Yunan felsefesinin de büyük rolü olduğunu gözden kaçırmamak

<sup>342</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 48,49; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 32,33.

<sup>343</sup> Bkz. Tevekkülü, Tahire-Zehabi, Abbas, "Tenasüh", *DMBl, Tahran 2009*, 16/180.

<sup>344</sup> Bkz. Tevekkülü-Zehabi, "Tenasüh", s. 181.

<sup>345</sup> Bkz. Bedevî, *a.g.e.*, s. 811.

<sup>346</sup> Bkz. Bedevî, *a.g.e.*, s. 813,814.

gerekir. Zira tenasüh inancına sahip olan bu aşırı fırkaların ortaya çıktığı dönemlerde tercüme faaliyetlerinin de olduğu bilinmektedir.

Aşırı fırkaların tenasüh düşüncesini kabul etmeleri hususunda bazı nedenler bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki, ahreti inkâr etmektir. Çünkü onlar bu düşünceyi ileri sürerek kıyamet, hesap, cennet ve cehennemi reddetmişlerdir. İkincisi, Allah'ın birliğini reddetmektir. Bu inanca sahip olanlar ilâhi ruhun bazı insanlara tenasüh yoluyla intikal ettiğini söyleyerek onların da ilah olduğuna inanmışlardır. Üçüncüsü ise gulât liderlerin kendilerine kayıtsız şartsız itaat etmeleri için taraftarlarına, ruhlarının başka bedene girerek güzel hayat yaşayacaklarını vaat etme arzusudur.

#### 2.1.5. Teşbih Anlayışı

Lügatte, "benzetmek, benzeri ve dengi olduğunu söylemek anlamında olan "teşbih". Kalam ilminin ıstılahında ise Allah'ın zâtı, sıfatı veya fiili açısından herhangi bir yaratılına benzetilmesine teşbih denir. Teşbih düşüncesini ileri sürenler Allah'ın insana benzeterek O'nun için mekân ve uzuvlar tasavvur etmişlerdir. Teşbih inancına sahip olanlara "Müşebbihe" veya Allah'a cisim ilave ettikleri için "Mücessime" denilir.<sup>347</sup>

Fırak yazarlarına göre aşırı şii gruplar içerisinde teşbih düşüncesine sahip olan ilk fırka, Muğiriyye'dir. Bu fırka mensupları, Allah'ın nurdan olup başında tacı, insan gibi azası, hikmet fişkırın kalbi, abced harfleri kadar azası olduğunu, insanlar gibi terlediğini ve gölgesi olduğunu söyleyerek, insana benzetmeye çalışmışlardır.<sup>348</sup> Kaynaklarda Beyâniyye fırkasından da bir grubun teşbih düşüncesine sahip olduğu ifade edilmektedir. Rivayete göre onlar, "*O'nun zatından başka her şey yok olacaktır.*"<sup>349</sup> ayetini tevil ederek Allah'ın cismi olduğunu, onun vechi dışında her şeyin yok olacağını iddia etmişlerdir.<sup>350</sup> Gulât fırkalarından A'zâiyân adında aşırı bir grup Allah'ın eli, ayağı

<sup>347</sup> Yavuz, Yusuf Şevki, "Teşbih", *DİA*, İstanbul 2011, 40/558.

<sup>348</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 184; Eş'arî, *a.g.e.*, s. 6.7; Şchristâni, *a.g.e.*, s. 208.

<sup>349</sup> Kasas 28/88.

<sup>350</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 37,38; Şchristâni, *a.g.e.*, s. 177.

ve parmakları olduğunu söyleyerek teşbih düşüncesini benimsedikleri zikredilmektedir.<sup>351</sup>

Bu fırkaların Allah hakkında böyle aşırı bir iddiada bulunmaları, belki de kendilerini ilah olarak tanıtan kimselerin ilahlık iddiasını insanlara daha kolay kabul ettirebilmek içindir. Çünkü Allah'ın insanlar gibi cismi varsa, insanın da ilahlık mertebesine yükselmesi mümkündür. Ayrıca aşırı fırkaların liderleri kendilerine daha fazla taraftar toplamak için Allah'ı insanlara hissedilebilen bir varlık olarak göstermişlerdir. Zira kişiler için insani hislerle idraki mümkün olan şeyleri kavramak, insani hislerle idraki mümkün olmayı kavramaktan daha kolaydır.

#### 2.1.6. Tefvîz Anlayışı

Sözlükte “bir işin yapılmasını ve o işle ilgili tasarrufta bulunulmasını bir başkasına bırakma”<sup>352</sup> anlamına gelen tefvîz, kelim ilminde ise Allah'ın, kullanı yaratıktan sonra onların işlerine karışmayarak istedikleri her şeyi yapmaları hususunda onları serbest bırakmasına denir.<sup>353</sup> Fırak eserlerinde ise tefvîz Allah'ın, kâinatı yaratma, idare etme, ahrette ceza ve mükâfât verme işini Hz. Muhammed'e onun da Ali'ye onun ise imamlara havale etmesini ifade eden bir terimdir. Bu inanca sahip olanlar ise Müfevvida olarak isimlendirilmiştir.<sup>354</sup>

Kaynaklarda, tefvîz inancına sahip olanların müstakil bir fırka mı yoksa gulât sınıfından mı olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Şîî âlimlerinden Şeyh Müfid, Müfevvida'nın gulât fırkalarının bir sınıfı olduğunu ancak bazı görüşlerinde gulât fırkalarından ayrıldığını ifade etmiştir. O, Müfevvida'nın imamları sonradan yaratılan mahlûk varlıklar olduğunu kabul ederek kadimlik vasfını onlardan nefy etmesinden, onların yaratma ve rızık verme kudretine sahip olduklarını ileri

<sup>351</sup> Bkz. Meşkür, Muhammed Cevâd, *Ferheng-i Fırak-ı İslâmî*, Âstân-i Kuds-i Rızavî , Meşbet 1997, s. 64.

<sup>352</sup> Bkz. Öz, Mustafa, “Mufavvîda” *DİA*, İstanbul 2006, 31/500.

<sup>353</sup> Bkz. Furûşânî, *a.g.e.*, s. 224.

<sup>354</sup> Bkz. Öz, “Mufavvîda” *DİA*, İstanbul 2006, 31/500.

sürdüklerinden dolayı diğer gulât fırkalarından ayrıldığını vurgulamıştır.<sup>355</sup> Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-Fırak*'ında, Mufevvida'nın Râfıza'dan olduğunu söyleyerek, Mecusilik ve Hıristiyanlıktan daha kötü olduğunu belirtmiştir. Onun rivayetine göre Mufevvida, Allah'ın Hz. Muhammed'i yarattıktan sonra kâinatın yaratılması ve yönetilmesi işini ona verdiğini, daha sonra onun bu görevi Ali'ye teslim ettiğine inanmıştır.<sup>356</sup> Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, Aşırı Şiî fırkaları anlatırken isim belirtmeden on beşinci fırkanın tefvîz inancını benimsediğini vurgulamıştır. Bu fırkaya göre Allah, tüm işleri Hz. Muhammed'e havale ederek ona kâinatı yaratma gücü vermiş, o da yaratmış ve yönetmiştir. Daha sonra fırka mensupları yaratma ve idare etme gücünü Ali'ye nisbet etmişlerdir.<sup>357</sup>

Kummî Makâlât'ında Mufevvida'dan bahsetmeksizin sadece tefvîz inancına sahip olanların itikadı hakkında bilgi vermiştir. Onun anlattığına göre tefvîz anlayışını benimseyenler, Allah'ın bir ve ezeli olduğuna inanarak, âlemi yaratmak için kâmil birini yerine seçtiğini iddia etmiş, işleri kendisine bırakılan kişinin de Hz. Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin ve diğer imamlar olduğunu ve bunların ise mana itibari ile tek olduklarını söylemişlerdir. Ayrıca onlar ezeli olan Allah'ın marifetinin gerekli olmayıp, kendisinin yerine görevlendirdiği Hz. Muhammed'in tanınmanın yeterli olduğunu söylemişlerdir. Yine onlar, Vahid, Samed, Hâlik, Bâri ve Hay gibi sıfatların ezeli olan Allah'tan kaldırılıp Hz. Muhammed'e nisbet etmişlerdir.<sup>358</sup> Aşırı Şiî fırkalar içerisinde sadece Muhammed b. Beşîr'e nisbet edilen Beşîriyye fırkasının tefvîz inancına sahip olduğu söylenmektedir.<sup>359</sup>

Daha sonraki dönemlere ait bir rivayete göre tefvîz inancını kabul edenler Allah, Ali ve onun soyundan gelen imamların ruhunu yarattıktan sonra kâinatın yaratılması ve yönetilmesi işini onlara havale ettiğini, onların da yeryüzü ve gökleri yarattıklarını söylemişlerdir. Ayrıca onlar, rükû ve secdede okunan "Subhâne Rabbiye'l-Azim ve Subhâne Rabbiye'l-A'lâ" tesbihlerinin Ali ve onun soyundan gelen imamlara işaret

<sup>355</sup> Bkz. Meclisî, *Bihârü*, 25/345.

<sup>356</sup> Bkz. Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 237.

<sup>357</sup> Bkz. Eş'arî, *a.g.e.*, s. 16.

<sup>358</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 61.

<sup>359</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 92; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 71.

edildiğini iddia etmişlerdir.<sup>360</sup> Tefvîzle ilgili yukarıda zikredilen görüşlerden yola çıkarak aşırı şii grupların zuhur ettiği tarihlerde Mufevvîda adında aşırı bir fırkanın var olduğunu söyleyebiliriz.

Tefvîz anlayışını benimseyen Aşırı Şii fırkalar genellikle şii imamlar ve din adamları tarafından reddedilmiştir. İbn Bâbeveyh'in naklettiği bir rivayete göre, ashabından biri imam Ca'fer'e Abdullah b. Sebe'nin takipçilerinden birinin tefvîz inancını benimsediğini söyleyince imam Ca'fer, *Tefvîz nedir?* diye sormuş. O da onun "*Allah Peygamber'i yarattıktan sonra yaratma, rızık verme, diriltme ve öldürme gibi işleri ona havale etmesi*" anlamına geldiğini söyler. Bunun üzerine imam Ca'fer, *Allah'ın düşmanı yalan söylüyor* diyerek ona Rad suresinin 16. ayetini<sup>361</sup> okumasını istemiştir.<sup>362</sup> İmam Rıza, gulâtı kâfir, Mufevvîda'yı ise müşrik olarak tanımlayarak onlarla irtibata geçen, yardım eden, evlenen, birlikte yemek yiyen ve onlara emanet bırakan kimsenin Allah, Resul ve imamların velayeti çizgisinden çıktığını söylemişlerdir.<sup>363</sup> Yine ondan nakledilen bir diğer rivayette ise şöyle demiştir: *Allah'ın yaratma ve rızık verme işini hüccetine (Hz. Muhammed'e) teslim ettiğini düşünen kimse, tefvîz inancını kabul etmiş dolayısıyla müşrik olmuştur.*<sup>364</sup> Şia mezhebinin meşhur âlimi olan Şeyh Sadûk, Gulât ve Müfevvida fırkalarını itikadi yönünden, Yahudiler, Hıristiyanlar, Mecusiler, Kaderiyye, Harbiyye ve bidat ehlinde daha kötü olduğunu vurgulayarak onların Allah'ı inkâr ettiklerini söylemiştir.<sup>365</sup>

### 2.1.7. Vâsilik Anlayışı

Ehl-i sünnet ile Şia mezhebinin arasında olan en önemli ihtilaflardan biri Vâsilik (Hz. Muhammed'in kendisinden sonra birini halife olarak vasiyet edip etmediği)

<sup>360</sup> Bkz. Öz, "Mufavvîda", s. 501.

<sup>361</sup> De ki: "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" "Allah'tır." de. De ki: "O'nu bırakıp da kendilerine bir faydası ve zarar olmayan dostlar mı edindiniz?" De ki: "Kör ile gören bir olur mu? Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma ile Allah'ın yaratması onlara göre birbirine mi benzedi?" De ki: "Herşeyin yaratıcısı Allah'tır. O, birdir, mutlak hâkimiyet sahibidir." Rad 13/16.

<sup>362</sup> Bkz. Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali, İbn Bâbeveyh, *İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, Kengere-i Şeyh Müfid, Kum 1993, s. 100.

<sup>363</sup> Bkz. Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, s. 25/328.

<sup>364</sup> Bkz. Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, s. 25/329.

<sup>365</sup> Bkz. Şeyh Sadûk, *İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, s. 98.

meselesidir. Ehl-i sünnet'in inancına göre Hz. Peygamber herhangi birini kendisinden sonra halife olarak seçmemiş veya vasiyet de etmemiştir. O bu işi Müslümanlara bırakmıştır. Şia ise Hz. Peygamber'in kendisinden sonra Ali'yi vasisi olarak tayin ettiğini ileri sürerek bu konuyu birkaç defa sahabelerine bildirdiğini iddia etmişlerdir. Gulât fırkalarının mensupları da muhtemelen aşırı anlayışlara kapılmadan önce vasilik fikrini Kabul ediyorlardı. Örneğin: Ebu'l-Hattâb el-Esedî aşırılığa kaçmadan önce Ca'fer es-Sadık'ın topluluğundayken vasilik fikrine inanmış ancak sonraları onu ilahlaştırmıştır. Şehristânî, Ali'nin imameti ve vasilik düşüncesini ilk ortaya koyan kişinin Sebeiyye kurucusu Abdullah b. Sebe olduğunu zikir etmiş ise de<sup>366</sup> Bazı Şii âlimleri, vasilik düşüncesinin ilk defa İbn Sebe tarafından ileri sürüldüğü görüşünü reddetmişlerdir. Onlara göre Şia muhalifleri, Ali'nin vasiliği ve hilafeti konusunda Şia'ya karşı delil getiremeyince bu anlayışı kötü göstermek ve çürütmek için İbn Sebe'ye nisbet etmişlerdir.<sup>367</sup>

#### 2.1.8. Mehdilik Anlayışı

Sözlükte “doğru yolu bulmak; yol göstermek, rehberlik etmek” anlamında olan “hedy, hidayet” kökünden türeyen mehdî, “hidayete erdirilmiş, kendisine doğru yol gösterilmiş kişi” demektir. Dünyanın son zamanlarında ortaya çıkarak yeryüzünde doğru inanç ve adaleti hakim kılacağına inanılan inanca mehdilik denir.<sup>368</sup> Bu inancı hem Ehl-i Sünnet hem de Şia mezhebi mensupları kabul etmişlerdir. Aynı şekilde gulât fırkalarının da mehdilik anlayışını benimsedikleri görülmektedir. Şia'ya göre Mehdi, Hz. Ali-Hz. Hüseyin soyundan gelecektir. Yine onlar Mehdi'nin Ehl-i Beyt'in 9. nesilden olduğunu söyleyerek onun Hasan Askerî'nin oğlu olup şuan hayatta olduğunu, kıyamete yakın bir zamanda zuhur edeceğini iddia etmişlerdir.<sup>369</sup>

Aşırı Şii fırkalar içerisinde bu düşüncüyü ilk ortaya koyan kişinin Muhtâr es-Sakafî olduğu bildirilmektedir. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi o Muhammed b.

<sup>366</sup> Bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, s. 204; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 20.

<sup>367</sup> Bkz. Furuşânî, *a.g.e.*, s. 239.

<sup>368</sup> Sarıkçoğlu, Ekrem, “Mehdî”, *DLA*, İstanbul 2003, 28/369.

<sup>369</sup> Bkz. Furuşânî, *a.g.e.*, s. 240,241.

Hanefiyye'yi mehdi olarak kabul etmiştir.<sup>370</sup> Daha sonra Keysâniyye'nin alt grupları olarak bilinen Kerbiyye, Harbiyye fırkaları da Muhammed b. Hanefiyye'nin mehdi olduğu düşüncesini ileri sürmüşlerdir. Hâşimiyye'den bir grup ise Muhammed b. Hanefiyye'nin öldüğünü kabul ederek oğlu Ebu Hâşim olarak bilinen Abdullah'ın mehdi olduğunu iddia etmiştir.<sup>371</sup> Ayrıca Beyâniyye'den bir grubun da, Ebu Hâşim'in öldükten sonra tekrar döneceğini, yeryüzüne hâkim olacağını söyleyerek onun mehdi olduğunu vurgulamıştır.<sup>372</sup> Aynı şekilde Abdullah b. Muâviye taraftarlarından bir grubun onun ölümünü kabul etmeyip onun mehdi olduğunu iddia ettikleri bilinmektedir.<sup>373</sup> Yine Muğiriyye fırkasından bir grubun, Muhammed Bâkır'dan sonra imametin, Abbasilere karşı isyan eden Muhammed b. Abdullah b. Hasan Nefsüz-Zekiyye'ye (ö. 144/762) geçtiğini ileri sürerek onun mehdi olduğunu iddia etmişlerdir.<sup>374</sup> Musa el-Kazım döneminde ortaya çıkan Beşîriyye'nin de mehdilik inancında oldukları bilinmektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi onlar, Musa el-Kazım'ın ölümünü kabul etmeyip, onun diri olduğunu, ileride ortaya çıkacak mehdi olduğunu ileri sürmüşlerdir.<sup>375</sup>

### 2.1.9. Bedâ Anlayışı

Bedâ, Sözlükte, gizli olan bir şeyin daha sonra zahir olması veya kişinin birkaç konu içerisinden birini tercih etmesine denir. Terim olarak ise Allah'ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir hadisenin, farklı olarak gerçekleşmesine Bedâ denir.<sup>376</sup>

Bedâ düşüncesini hem On İki İmam Şiası hem de bazı gulât fırkalarının kabul ettikleri bilinmektedir. Ancak Şii âlimleri, kendilerinin itikat ettikleri bedâ düşüncesinin Aşırı fırkaların düşüncesinden farklı olduğunu ifade ederek bedânın, Allah'ın ilminde cehaletini veya pişman olduğunu gösteren bir değişiklikten ibaret olmadığını söylemişlerdir. Şia mezhebinin kabul ettiğine göre bedâ, Allah'ın kendi maslahatınca tekvini işlerde daha önce ortaya koyduğu bir meselenin - insanlar hâlâ o meselenin

<sup>370</sup> Bkz. Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 26.

<sup>371</sup> Bkz. Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 28.

<sup>372</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 37.

<sup>373</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 44.

<sup>374</sup> Bkz. Eş'arî, *a.g.e.*, s. 24.

<sup>375</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 191.

<sup>376</sup> Bkz. Avnî, "Bedâ", 5/290.

hükümünün devam ettiğini düşünürken - yerine yeni bir şeyi izhar etmesine denir. Meselâ: Hz. İbrahim'in İsmail'i kurban etme konusunda Allah, amacının İsmail'i kesmek olmadığını önceden biliyordu. Hz. İbrahim'i imtihan etmek için oğlunu kesmesini emretti. Ancak Hz. İbrahim ve başkaları Allah'ın asıl hükmünün İsmail'i kesmek olduğunu düşünüyorlardı. Daha sonra Allah, İbrahim'e İsmail'i kesmemesini açıklaması, ilmîni değiştirdiği değil, aslî hükmü beyan ettiği anlamına gelir.<sup>377</sup> Dolayısıyla On İki İmam Şia'sının din adamları kendilerine yöneltilen bedâ (Allah'ın ilminde değişiklik) meselesini reddederek bu düşüncenin gulât tarafından tahrif edildiğini ifade etmişlerdir.

Aşırı Şii fırkalar içerisinde bedâ fikrinin, ilk defa Muhtâr es-Sakafî tarafından ileri sürülüşü görülmektedir. Nitekim o, Basra valisi Musa b. Zübeyr ile savaşmak için Ahmed b. Şemî adında bir komutanı üç bin askerle birlikte gönderirken onlara "*zafer sizinledir.*" demiştir. Ancak onun ordusu mağlup olunca geri gelen askerlerinden, ona kendilerinin kazanacağını söylediğini hatırlatınca o "*sizin için zafer takdir edilmişti, ancak Allah'a bedâ hâsıl oldu.*" yani sözünden vazgeçtiğini söylemiştir.<sup>378</sup> On İki İmam Şia'sı ise Muhtâr'ı gulâttan olmadığını daha sonra ona nisbet edilen bazı keysâniyye fırkalarının gulâttan olduğunu söylemiştir.

Fırak eserlerinde bedâ düşüncesinin, Hattâbiyye'nin kurucusu Ebu'l-Hattâb el-Esedî tarafından da zikredildiği kaydedilmektedir. Ebu'l-Hattâb ve adamları Musa b. İsa'nın askerleri tarafından kuşatıldığında adamlarına askerlerin kılıç ve mızraklarının kendilerine isabet etmeyeceğini, onların sopalarının ise askerlere kılıç gibi isabet edeceğini dolayısıyla askerlere sopalarla saldırımlarını emretmiştir. Daha sonra adamlarından birçoğu öldürülünce ona sözünün neden gerçekleşmediğini sormuşlar, o da bu konuda kendisinin bir suçu olmadığını, Allah'ın fikrinden döndüğünü yani bedâ ettiğini söylemiştir.<sup>379</sup>

<sup>377</sup> Bkz. Furûşânî, *a.g.e.*, s. 265, 266.

<sup>378</sup> Bkz. Furûşânî, *a.g.e.*, s. 277.

<sup>379</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 81,82.

İsmailiyye'nin de bedâ anlayışını benimsedikleri zikredilmiştir. Onların, imam Ca'fer'e nisbet edilen bir rivayetten dolayı bedâyı kabul ettikleri ileri sürülmektedir. Rivayete göre imam Ca'fer şöyle demiştir: "*Allah için oğlum İsmail hakkında bedâ hasıl olduğu gibi daha önce hiç bedâ hasıl olmamıştır.*"<sup>380</sup> Kummi'nin anlattığına göre İsmail, İmam Ca'fer'in büyük oğluydu ve İmam Ca'fer'den sonra imametinin onun hakkı olduğu biliniyordu. Ancak o babasından önce vefat edince takipçilerinden bir grup, Allah için bedâ hâsıl olduğunu söyleyerek imametinin babadan oğula geçeceğini iddia etmişlerdir. Dolayısıyla Muhammed b. İsmail'i imam olarak kabul etmişlerdir.<sup>381</sup>

Yukarıda bahsettiğimiz gulâtın bedâ anlayışından şöyle bir netice çıkarmak mümkündür. Bu anlayışı ileri süren gulât liderler, insanlara kendilerinin her şeyi bilecek kadar güce sahip olduklarını iddia etmişlerdir. Gerçekleşeceğini söyledikleri bir hadise vuku bulmadığı zaman, takipçilerine karşı kendilerini küçük düşürmemek ve onları kaybetmemek için böyle bir anlayışa başvurmuşlardır.

## **2.2. On İki İmamın Aşırı Şiîlere Tavrıları**

Tarihi kaynakların naklettiğine göre Aşırı Şiî düşünceler ilk olarak Müslümanların dördüncü halifesi Hz. Ali döneminde ortaya çıkmıştır. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu düşünceleri ileri süren ilk kişinin Abdullah b. Sebe olduğu nakledilmektedir. O, Hz. Ali hakkında vasilik, ilahlık, recat gibi bir takım aşırı sözler ileri sürmüştür. Daha sonra İmamiyye Şia'sının kabul ettiği diğer imamlar özellikle de İmam Ca'fer es-Sadık döneminde Hz. Ali ve imamlar hakkında aşırı görüşler beyan eden birçok Aşırı Şiî fırkaların zuhur ettiği kaydedilmektedir. Şiî eserlerde, imamların aşırı şii gruplara muhalefet ederek takipçilerinin onlardan uzak durmalarını yönünde uyarıda buldukları ifade edilmektedir. Çalışmamızın bu kısmında özet bir biçimde On İki İmamın hayatı ve aşırı şii'lere karşı sergiledikleri tutum ve davranışlarını incelemeye çalışacağız.

<sup>380</sup> Şeyh Sadık, Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh, *et-Tevhîd*, thk. Hâşim Hüseyinî, Camia-yı Mûderrisin , Kum 1977, s. 336.

<sup>381</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 80, 81.

## 2.2.1. Hz. Ali

### 2.2.1.1. Hayatı

Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve damadı olan Ali b. Ebi Tâlib, miladi 600 yılında Mekke'de doğmuştur. Babasının ismi Ebu Tâlib, Annesinin ismi ise Fatıma bint Esed b. Hâşim'dir. Hz. Peygamber onu beş yaşından itibaren himayesine almıştır. O, Hz. Muhammed'in Peygamberliğine ilk iman edenlerdendir. Hz. Peygamber Mekke müşriklerinin eziyetinden ve kendisine düzenledikleri suikast girişiminden Medine'ye hicret ederken, kendisini öldürmek için gelen müşrikleri oyalamak için Hz. Ali'yi Mekke'de bırakmıştır. O da Peygamber'in yatağında yatarak müşriklerin gözünde Peygamber'in evde olduğu kanaatini sağlamıştır. Daha sonra Peygamber'in kızı Fatıma ve ailesi ile birlikte hicret etmiştir. Hz. Ali hicri ikinci yılda Peygamber'in kızı Fatıma ile evlenmiş ve bu evliliklerinden Hasan, Hüseyin ölü olarak doğan Mühsin, Zeynep ve Ümmü Külsüm adlarında beş çocukları olmuştur. Fatıma vefat ettikten sonra birkaç evlilik yapmış bu evliliklerinden birçok çocuğu olmuştur.<sup>382</sup> Hz. Ali, Peygamber'in hayatında gerçekleştirdiği hemen hemen bütün gazve ve seriyelere katılmıştır. Menakıp kitaplarında onun savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar yâd edilmektedir. Ayrıca Peygamber'e (s.a.v.) vahi katipliği de yapmıştır. Hz. Peygamber vefat ettiğinde onun vasiyeti üzerinde Peygamber'in cenaze merasiminin tüm işleri ile ilgilenmiştir. Üç Raşit halifeler döneminde herhangi bir idari görev almamış daha çok dini ilimlerin tahsili ile uğraşmıştır. İslam'ın üçüncü halifesi Hz. Osman'ın (35/656) şehit edilışinden sonra Müminlerin dördüncü halifesi olarak seçilmiş ve hilafet merkezini Medine'den Kûfe'ye intikal ettirmiştir. Hz. Ali 5 yıllık hilafetten sonra hicri 661 yılında Abdurrahman b. Mülcem adlı bir hârici tarafından şehit edilmiş, naşı bugünkü Necef'te defnedilmiştir.<sup>383</sup>

### 2.2.1.2. Aşırı Şürelere Karşı Tutumu

Yine de fırak eserlerinde Abdullah b. Sebe'nin Hz. Ali hakkında vasilik, ilahlık ve Allah'ın bir parçasının ona hulûl ettiği sözü gibi bir takım aşırı anlayışları ileri sürdüğü ve Ali'nin de ona karşı sert bir tavır sergilediği hatta bazı rivayetlerde onu

<sup>382</sup> Bkz. Öz, Mustafa, "Ali Evlâdi", *DİA*, İstanbul 1989, 2/392.

<sup>383</sup> Bkz. Fırlalı, Ethem Ruhi, "Ali", *DİA*, İstanbul 1989, 2/371,374.

yakarak öldürdüğü zikredilmektedir.<sup>384</sup> Ancak birçok kaynakta yukarıda zikrettiğimiz gibi onu öldürmeyip Medâin'e sürgün ettiği rivayet edilmektedir. Hz. Ali döneminde Abdullah b. Sebe dışında özellikle İslam'ı yeni kabul eden bazı kimselerin de Hz. Ali hakkında aşırı sözler ileri sürdükleri söylenmektedir.<sup>385</sup>

Şeyh Sadûk'un naklettiğine göre Cemel hadisesinden sonra yaklaşık yetmiş kişilik bir grup Hz. Ali'nin yanına gelerek onun hakkında gulûv ifade eden sözler söylemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ali onların tövbe etmesini istemiş, onlar tövbe etmeyince hepsini bir kuyuya atarak yakmıştır.<sup>386</sup> Meclisi'nin naklettiği bir rivayette ise Hz. Ali'nin hizmetçisi Kanber, yanına gelerek kapıda onun ilah olduğunu iddia eden on kişinin olduğunu haber vermiş. Hz. Ali, Kanber'e onların içeri almasını istemiş. Onlar içeri girince Hz. Ali onlara: *Benim hakkımda ne diyorsunuz?* diye sormuş. Onlar ise *"sen bize rızık veren ilahsın"* demiş. Daha sonra Hz. Ali onları tövbe etmeye çağırmış. Onlar tövbe etmeyince hepsini kanala atarak üzerlerine ateş yakmıştır.<sup>387</sup>

İmamiye Şia'sına ait bazı eserlerde Hz. Ali'nin aşırı görüşlere karşı sergilediği sözleri nakledilmektedir. Nitekim Hz. Ali bir rivayette şöyle söylemiştir: *Benimle alakalı iki grup insan helak olacaktır. Onlardan birincisi beni sevmede aşırılığa kaçan, ikincisi ise benimle düşmanlıkta aşırılığa kaçandır.*<sup>388</sup> Hz. Ali'den nakledilen bir diğer rivayette ise Hz. İsa'nın Hıristiyanlardan beraat ettiği gibi o da gulâttan beraat etmiş ve onları rezil etmesi için Allah'a dua etmiştir.<sup>389</sup>

<sup>384</sup> Bkz. Keşşî, *Ricâlu Keşşî*, s. 84.

<sup>385</sup> Bkz. Furişânî, *a.g.e.*, s. 83.

<sup>386</sup> Bkz. Şeyh Sadûk, *Menâ Yahduruhu'l-Fakih*, 4/195,196.

<sup>387</sup> Bkz. Meclisi, *Bihâru'l-Envâr*, 25/299.

<sup>388</sup> Bkz. Sakafî, İbrahim b. Muhammed b. Saîd b. Hilal, *el-Ğarât*, thk. Celâluddin Muhaddis, Encümen-i Âsâr-i Millî, Tahran 2016, 2/587; Şerif Rıza, *a.g.e.*, s. 489; Leysi Vâstî, Ali b. Muhammed, *Uyûnu'l-Hikem ve'l-Mevâiz*, thk. Hüseyin Hasanî Bircendî, Dâru'l-Hadis, Kum 1997, s. 511.

<sup>389</sup> Bkz. Meclisi, *Bihâru'l-Envâr*, 25/ 266.

## 2.2.2. Hz. Hasan

### 2.2.2.1. Hayatı

Ebu Muhammed el-Hasan b. Ali b. Ebi Tâlib (ö. 49/669) Hicri üçüncü yılın Şaban, Ramazan veya Safer ayında Medine’de doğmuştur. Ayrıca onun Bedir senesi yani hicri ikinci yılında da doğduğu rivayet edilmektedir.<sup>390</sup> Annesi Hz. Peygamber’in (s.a.v.) kızı Fatıma’dır. Hz. Ali, Hasan’ın adını Harb koymak istemişse de Hz. Peygamber adını Hasan olarak koymuştur. Künyesini Ebu Muhammed’dır. Hasan’ın doğumunun yedinci gününde Hz. Peygamber akika kurbanı kesmiş, Fatıma’ya saçının ağırlığı ölçüsünde fakirlere gümüş dağıtmasını istemiştir.<sup>391</sup>

Kaynaklarda Hz. Hasan’ın huy ve davranış açısından Hz. Peygamber’e çok benzediği nakledilmektedir. Küleynî’nin naklettiği bir rivayette Peygamber (s.a.v.) hastayken kızı Fatıma Hasan ve Hüseyin’i Peygamber’in yanına götürerek *Ey Allah’ın Rasulü! Bunlar senin iki çocuğundur bunlara miras olarak bir şeyler ver.* demiş, Hz. Peygamber ise *“Hasan’a büyüklük azamet ve liderliğimi, Hüseyin’e ise cömertlik ve cesaretimi verdim.”*<sup>392</sup> buyurmuştur.

Hz. Hasan, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer döneminde herhangi bir olaya karışmamıştır. Hicri 30. yılında Saîd b. Âs’ın Horasan seferine katılmıştır. Ayrıca kardeşi ile birlikte Müslümanların üçüncü halifesi Hz. Osman’ı isyancılar tarafından korumak için görevlendirilmiştir. Hz. Ali halife olduğunda Kûfelileri babasına biat etmek için Ammâr b. Yâsir ile birlikte Kûfe’ye sefer etmiştir. O, Cemel ve Siffin savaşında babasının yanında yer almıştır.<sup>393</sup>

Hz. Ali şehit edildikten sonra Kûfeliler Hasan’ı halife olarak seçmiştir. Ancak İmamiyye Şi’asına göre Hasan Hz. Ali’nin vasiyeti ile onun yerine geçmiştir.<sup>394</sup> Şeyh

<sup>390</sup> Bkz. Küleynî, *el-Kâfî*, I/ 461.

<sup>391</sup> Bkz. Müfid, Muhammed b. Muhammed (Şeyh Müfid), *el-İrşâd li’l-Müfid*, Farsçaya çev. Seyyit Hâşim Rasulî Mahallî, İslâmiyye, Tahran tsz., 2/3.

<sup>392</sup> Küleynî, *el-Kâfî*, 2/3.

<sup>393</sup> Bkz. Fıglalı, Ethem Ruhî, “Hasan”, *DİA*, İstanbul 1997, 16/282.

<sup>394</sup> Bkz. Ca’feriyân, Rasul, *Hayât-ı Fikrî ve Siyasî İmâmân-ı Şia*, Ansâriyân, Kum 2002, s. 127-128.

Müfid, *el-İrşâd*'ında Hz. Ali şehit edildikten sonra Hasan'ın insanlara hutbe okuduğunu ardından Abdullah b. Abbâs'ın Kûfelilere hitap ederek Hasan'ın Peygamber'in torunu ve Ali'nin vasisi olduğunu söyleyerek ona biat etmelerini istediğini zikretmiştir.<sup>395</sup>

Hz. Hasan halife tayin edildikten sonra Muaviye b. Ebu Sufyan'a biat etmesi için mektup göndermiştir. Ancak bir neticeye ulaşamamıştır. Bunun üzerine Muaviye savaşmak için Kûfe'ye doğru, Hasan ise onu karşılamak üzere yola çıkmıştır. Hasan'ın ordusu, Medâin'nin yakınlarında, Muaviye ile barışacağını düşünerek onu terk etmiş bazıları da onun çadırına girerek yağmalamıştır. Ayrıca kendisi de yaralanmıştır. Muaviye'ye doğru gönderdiği öncü birlikleri de Muaviyeye'ye teslim olmuştur. Dolayısıyla Hasan, Muaviye'ye karşı kazanamayacağını anlayınca ona bir takım şartları içeren bir mektup göndererek onunla sulh yapacağını belirtmiştir. Muaviyede onun şartlarını kabul ederek sulh etmişlerdir.<sup>396</sup> Daha sonra Hasan ailesi ile birlikte Medine'ye giderek kendisini siyasetten uzak tutmuştur. Hicri 49. yılında hanımlarından biri tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Mesudi ise Hasan b. Ali'nin hicri 50/670 yılında öldüğünü kaydetmiştir.<sup>397</sup>

### **2.2.3. Hz. Hüseyin**

#### **2.2.3.1. Hayatı**

Ebu Abdillah el-Hüseyin b. Ali b. Ebi Tâlib (ö. 61/680) Hicri dördüncü yılı şaban ayında Medine'de doğmuştur. Küleyni ve Tûsi ise onun hicri 3. yılında doğduğunu kaydetmiştir.<sup>398</sup> eş-Şehit lakabıyla meşhur olan Hüseyin'in de Hz. Peygamber'e benzediği zikredilmektedir. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in yukarıda

<sup>395</sup> Bkz. Şeyh Müfid, *el-İrşâd li'l-Müfid*, 2/ 4.

<sup>396</sup> Bkz. Şeyh Müfid, *el-İrşâd li'l-Müfid*, 2/ 5-12.

<sup>397</sup> Bkz. Mesudi el-Hezeli, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *İsbâtü'l-Vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebi Tâlib*, Dâru'l-Advâ , Beyrut 1988, 172.

<sup>398</sup> Bkz. Küleyni, *el-Kâfi*, 1/463;Tûsi, Muhammed b. el-Hasan, *Tehzibu'l-Ahkam*, Hasan Musevi Horasanî, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye , Talran 1987, 6/ 41.

zikrettiğimiz Hasan'a yaptığı şeylerin aynısının Hüseyin için de yaptığı rivayet edilmektedir.<sup>399</sup>

Hız. Hüseyin abisi Hız. Hasan gibi Hız. Ebu Bekir ve Ömer döneminde herhangi bir siyasi faaliyete katılmamıştır. Hız. Osman döneminde ise abisi ile birlikte Saîd b. Âs'ın Horasan'a yaptığı yolculuğa katılmıştır. Ayrıca Hız. Osman'ı isyancılardan korumak için babası tarafından görevlendirilmiştir. Hız. Ali'nin hilafeti döneminde yaptığı tüm seferlerine katılmıştır. Hız. Ali şehit olduktan sonra babasının vasiyeti üzerine Hız. Hasan'a itaat etmiştir. Hız. Hasan'ın Muaviye ile yaptığı anlaşmaya karşı olsa da abisine karşı isyan etmeyerek onunla birlikte Medine'ye gitmiştir.<sup>400</sup>

Sünnî ve Şiî kaynaklarda Hız. Hasan ve Hüseyin ile ilgili Peygamber'den birçok hadis nakledilmiştir. Tirmizî'nin Ebu Saîd el-Hüdrî'den naklettiği hadiste Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Hasan ve Hüseyin Cennet ehli gençlerinin efendileridir.*"<sup>401</sup> Yine Hız. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde Hız. Hasan ve Hüseyin'e işaret ederek "*Kim beni seviyorsa bu ikisini de sevsin.*"<sup>402</sup> buyurmuştur. Allah rasulü Hasan ve Hüseyin ile ilgili bir başka hadiste şöyle buyurmuştur: "*Kim Hasan ve Hüseyin'i severse ben de onu severim. Ben kimi seversem Allah da onu sever. Allah kimi seviyorsa onu Cennete girdirir. Kim de Hasan ve Hüseyin'e buğz ederse ben de ona buğz ederim. Ben kime buğz edersem Allah da ona buğz eder. Allah kime buğz ederse onu Cehenneme atar ve sürekli azab edilir.*"<sup>403</sup>

Muaviye b. Ebu Sufyan vefat ettikten sonra oğlu Yezid Emevî halifesi olmuştur. Yezid, Hız. Hüseyin'i kendisine biat etmesi için Medine'ye bir heyet göndermiş ancak Hız. Hüseyin Yezid'e biat etmeyerek ailesi ile birlikte Mekke'ye gitmiştir.<sup>404</sup> Hız.

<sup>399</sup> Bkz. Fırlah, Ethem Ruhi, "el-Hüseyin", *DİA*, İstanbul 1998, 18/518.

<sup>400</sup> Bkz. Fırlah, "el-Hüseyin", s. 518,519.

<sup>401</sup> Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahâk, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Şirketü Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bânî el-Halebî, Mısır 1975, 5/656.

<sup>402</sup> İbn Asâkir, Ali İbnü'l-Hasan b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfî, *Tercemetü Reyhâneti Rasulillah el-İmâm eş-Şehit el-Hüseyin b. Ali b. Ebi Tâlib min Tarihi Medineti Dimaşk*, thk. Muhammed Bâkir Mahmutî, Mecme'u İhyâi's-Sakâfeti'l-İslâmiyye, Kum 1994, s. 133.

<sup>403</sup> İbn Asâkir, *a.g.e.*, s. 139.

<sup>404</sup> İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.4, s. 16.

Hüseyin'in Yezid'e biat etmeyip Mekke'ye gittiğini haber alan Kûfeliler, ona birkaç defa mektup göndererek Kûfe'ye gelmesini ve ona biat edeceklerini bildirmişlerdir. Hz. Hüseyin Kûfelilerin durumunu öğrenmek için önce Müslim b. Ukeyl'i Kûfe'ye göndermiştir. Müslim Kûfe'ye varınca halkın çoğunluğu Hz. Hüseyin'e biat etmiştir. Daha sonra Müslim Hz. Hüseyin'e bir mektup göndererek Kûfe'ye gelmesi için hiçbir tehlike bulunmadığını söylemiştir. Yezid'in valisi Ubeydullah b. Ziyad, Müslim'i tutuklamak için Kûfe'ye geldiğinde, Müslim'e biat eden Kûfeliler Müslim'den yüz çevirmişlerdi. İbn Ziyad, Müslim'i yakalayarak öldürmüştür.<sup>405</sup>

Hz. Hüseyin Ailesi ve yakınları ile birlikte Kûfe'ye doğru yola çıkmıştır. Zebâle denilen yere geldiğinde Müslim'in şehit olurken gönderdiği mektubu kendisine ulaşır. Hemen ardından Hz. Hüseyin'nin yakınlarından birkaç kişinin öldürülme haberi de ulaşır. Hz. Hüseyin beraberinde olanları toplayarak Kûfe'deki taraftarlarının kendisini yalnız bıraktıklarını eğer isterlerse onların da gidebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine bazı kimseler ondan ayrılmışlardır. Hz. Hüseyin ise ashabı ile birlikte yoluna devam etmiş. Irak'ın Kerbelâ çölüne vardığında Yezid'in ordusuyla karşılaşmıştır. Hz. Hüseyin hicri 61. yıl Muharrem ayında Yezid'in ordusuyla savaşarak yetmişten fazla ashabı ve aile fertleriyle birlikte Kerbelâ'da şehit olmuştur.<sup>406</sup>

### 2.2.3.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu

Kaynaklarda İmam Hasan'ın Aşırı düşüncelere karşı tavrı ile ilgili herhangi bir rivayet nakledilmemiştir. Ancak Keşşî'nin naklettiği bir rivayette Hz. Hüseyin, babasına ilahlık vasfı iddia eden İbn Sebe'yi lanetlemiştir.<sup>407</sup> Ayrıca bu iki imamın yaşadığı dönemde aşırı görüşler ortaya koyan bir fırkanın çıktığından da bahsedilmemiştir. Bunun sebebi ise daha önce de değindiğimiz gibi Hz. Ali hayattayken kendisine ilahlık iddia eden bazı kişi ve gruplar çıkmış ve bunun üzerine onları kuyuya atarak veya yakarak öldürmüştür. Bu olaydan sonra hiç kimse cüret ederek böyle bir girişimde

<sup>405</sup> Bkz. Ca'feriyân, a.g.e., s. 182-189.

<sup>406</sup> Bkz. el-Kûfî, Ebu Muhammed Ahmed b. A'sam, *Kitâbu'l-Futuh*, thk. Ali Şiirî, Dâru'l-Advâ , Beyrut 1993, 5/83-120.

<sup>407</sup> Bkz., *Ricâlu'l-Keşşî*, s. 84, 85.

bulunamamıştır. Veya o dönemde böyle bir aşırı düşünceli hareketin ortaya çıkması için siyasi ortam müsait değildir.

#### 2.2.4. Zeynelâbidin

##### 2.2.4.1. Hayatı

Zeynelâbidin ve Seccâd lakapları ile meşhur olan Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Tâlib (ö. 94/712), İmamiyye Şia'sının dördüncü imamı olarak kabul edilmektedir. Onun doğum tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler verilmiş ise de hicri 38 yılında Medine'de doğduğu genel olarak kabul edilmektedir.<sup>408</sup> Annesi Sâsâni hükümetinin son kralı Yazdicerd'in kızı Hevle veya Şehrbânu bnt. Yazdicert'tir. Annesinin ismi Berre bnt. Nuşecân olarak da zikredilmiştir. Zeynelâbidin ona Şahzenân diye hitap ediyordu.<sup>409</sup> Tûsî ise isminin Şahzenân bnt. Şireveyh b. Kistrâ Perviz olarak kaydetmiştir.<sup>410</sup>

Zeynelâbidin hasta olduğundan dolayı Kerbelâ hadisesine fiilen katılamamıştır. Bunun sonucunda da Hz. Hüseyin evlatlarından sağ olarak kurtulan tek kişidir. Emevi ordusu onu sağ kalan diğer kişilerle beraber Yezid b. Muaviye'nin yanına Dımaşk'a götürmüştür. Zeynelâbidin daha sonra Medine'ye dönmüş, kendisini siyasetten uzaklaştırarak ilim ve ibadetle meşgul olmuştur. İmamiyye Şia'sının dördüncü imamı olan Zeynelâbidin hicri 94<sup>411</sup> yılında Medine'de vefat etmiştir.<sup>412</sup> Bazı kaynaklar onun vefatının hicri 95 yılında olduğunu kaydetmiştir.<sup>413</sup>

##### 2.2.4.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu

Kaynaklarda Zeynelâbidin'in Aşırı Şiilere karşı tutumunu gösteren tek bir rivayet nakledilmiştir. Bir rivayete göre o, gulüvvün daha önceki dinlerde de olduğunu

<sup>408</sup> Bkz. Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, 2/138; Tûsî, *Tehzibu'l-Ahkam*, 6/77; Erbilî, Ali b. İsa, *Keşfu'l-Gumme fi Marifeti'l-Emme*, thk. Hâşim Rasûlî Mahallâfî, Benî Hâşimî, Tebriz 2002, 2/105; İbn Şehrâşub, *a.g.e.*, 4/175.

<sup>409</sup> Bkz. Erbilî, *Keşfu'l-Gumme fi Marifeti'l-Emme*, 2/105.

<sup>410</sup> Bkz. Tûsî, *Tehzibu'l-Ahkam*, 6/77.

<sup>411</sup> Bkz. Erbilî, *Keşfu'l-Gumme fi Marifeti'l-Emme*, 2/105.

<sup>412</sup> Bkz. Mesudî, *a.g.e.*, s.180-186; Ca'feriyân, *a.g.e.*, s. 256-258; Kılavuz, Ahmet Sayım, "Zeynelâbidin", *DİA*, İstanbul 2013, 44/365.

<sup>413</sup> Bkz. Şeyh Müfid, *el-İrşâd li'l-Müfid*, 2/139; Tûsî, *Tehzibu'l-Ahkam*, 6/77.

açıklayarak Müslümanların imamlara karşı aşırı düşüncelerden uzak durmalarını istemiştir. “Yahudiler Uzeyr’i seviyorlardı. Onun hakkında aşırı sözler söylediler. Ne Uzeyr onlardandır, ne de onlar Uzeyr’den. Hıristiyanlar ise Meryem oğlu İsa’yı seviyorlardı. Onun hakkında aşırılığa kaçtılar. Ancak ne İsa onlardandır, ne de onlar İsa’dan. Taraftarlarımızdan (Şii) bir grup bizi seviyorlar. Ancak onlar da Yahudi ve Hıristiyanlar gibi bizim (Ehl-i Beyt) hakkımızda gülüp yapıyorlar. Fakat ne biz onlardamız, ne de onlar bizdendirler.”<sup>414</sup> Zeynelâbidin’e nisbet edilen bu rivayetten şu anlamı çıkarmak mümkündür. O, aşırı sevgiden dolayı Ehl-i Beyt hakkında gülüvde bulunan kişilerin hal ve davranışlarının doğru olmadığını, böyle bir davranışta bulunan kimselerin aşırılık yapan Yahudi ve Hıristiyanlara benzeterek onların İslam dairesinden çıkacağını vurgulamıştır.

## 2.2.5. Muhammed el-Bakır

### 2.2.5.1. Hayatı

Ebu Ca’fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin (ö. 114/733). Hicri 57. yılında Medine’de doğmuştur. Annesi Fatıma bnt. Hasan b. Ali b. Ebi Tâlb’dır. Ebu Ca’fer künyesi ile meşhur olan Muhammed’in, el-Bâkır, eş-Şâkir, el-Hâdi diye üç lakabı bulunmaktadır.<sup>415</sup>

İmamiyye Şia’sına göre Muhammed el-Bâkır babasının kendisine vasiyet etmesi sebebiyle beşinci imam olmuştur. Muhammed el-Bâkır kendi döneminde insanlar arasında fazilet, ilim ve zühd ile meşhur olmuştur. Birçok kişi ondan ilim tahsil etmiştir.<sup>416</sup> Şii kaynaklarında ondan çokça rivayet nakledilmektedir.

İmamiyye’nin beşinci imam olan Muhammed el-Bâkır, 57 yaşında hicri 114 yılında Medin’ede vefat etmiş, Baki kabristanında defnedilmiştir.<sup>417</sup>

<sup>414</sup> Keşşî, *Ricâtu’l-Keşşî*, s. 112,113; Hoyî, Seyit Ebu’l-Kasım, *a.g.e.*, 15/134; Meclisî, *Bihâru’l-Envâr*, 25/288.

<sup>415</sup> Bkz. Erbilî, *Keşfu’l-Gumme fi Marifeti’l-Eimme*, 2/117.

<sup>416</sup> Bkz. Şeyh Müfid, *el-İrşâd li’l-Müfid*, 2/155.

<sup>417</sup> Bkz. Müfid, *el-İrşâd li’l-Müfid*, 2/156.

### 2.2.5.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu

Muhammed Bâkır döneminden itibaren Şia' mezhebi içerisinde imamlara karşı aşırı görüşler ortaya çıkarak çoğalmaya başlamıştır. Bu dönemin aşırı görüşleri ile bilinen en meşhur gâlileri, Muğire b. Saïd ve Beyân b. Sem'an'dır. Bunların, kendi hedeflerine ulaşma doğrultusunda Irak'taki Şii mensuplarını etraflarına toplamak için imam Bâkır'ın rivayetlerini değiştirerek onun hakkında uydurma rivayetler nakletmeye çalıştıkları söylenmektedir.<sup>418</sup>

İmam Bâkır'dan nakledilen bir rivayette o ashabından biri ile konuşurken Muğire b. Saïd'in durumunu şöyle açıklar: İmam Bakır, *Muğire b. Saïd'in kime benzediğini biliyor musun?* diye sormuş. O kişi, hayır bilmiyorum deyince. *O, kendisine Allah tarafından ismi azam verilen Bel'am'a<sup>419</sup> benziyor.*<sup>420</sup> diyerek şu ayeti okumuş: *"onlara, kendisine ayetlerimizi verdiğimiz halde onlardan sıyrılıp da şeytanın kendisini peşine taktığı bu yüzden de azgınlardan olduğu kimsenin haberini anlat"*<sup>421</sup> Muhammed Bâkır'dan nakledilen diğer bir rivayette ise Muğire b. Saïd İmam Bakır'ın yanına gelerek, insanlara kendisinin (Muğire'nin) gaybı bildiğini söylemesini istemiş ve buna karşılık olarak Irak halkının kendisine tabi edeceğini söylemiştir. Ancak imam Bâkır, Muğire'ye ağır sözler söyleyerek teklifini reddetmiştir.<sup>422</sup> İmam Bâkır döneminde yaşayan gâlilerden Hamza b. Umâre el-Berberî, kendisinin nebi, Muhammed b. Hanefiyye'nin ise ilah olduğunu iddia etmiş yine o kendisine gökyüzünden sebepler ineceğini dolayısıyla yeryüzüne hâkim olacağını ileri sürmüşlerdir. Medine ve Kûfe ehlinde ona uyanlar da olmuştur. İmam Bâkır ise onu lanetleyerek ondan uzaklaşmış ve onu yalanlamıştır.<sup>423</sup> Diğer bir rivayette ise nübüvvet iddiasında bulunan Beyâniyye fırkasının kurucusu Beyân b. Sema'n, İmam Bâkır'a bir mektup göndererek kendisine itaat etmesini ve nebiliğini kabul etmesini istemiştir. İmam ise mektubu getiren elçiye

<sup>418</sup> Bkz. Ca'feriyân, *a.g.e.*, s. 308.

<sup>419</sup> Tevrat ve İslami kaynakların anlattığına göre Bel'am b. Bäurâ, önceleri iyi bir mümin iken daha sonra Hz. Musa ve kavmine karşı kurduğu tuzaktan dolayı cezalandırılmıştır. bkz. Harman, Ömer Faruk, "Bel'am b. Bäurâ, *DİA*, İstanbul 1992, 5/389.

<sup>420</sup> Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 13/379.

<sup>421</sup> *Araf* 7/175.

<sup>422</sup> Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, *a.g.e.*, 8/121.

<sup>423</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 32,33; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 25.

mektubu yemesini emretmiştir.<sup>424</sup> Yine nakledilen bir diğer rivayette İmam Bâkır, Beyân b. Sem'an'ın babası Zeynelâbiddin hakkında yalan uydurduğunu söyleyerek onu lanetlemiştir.<sup>425</sup>

Muhammed Bâkır'dan nakledilen bir başka rivayette ise o, ashabına şöyle seslenmiştir: *“Ey Şia' toplumu (Âli Muhammed Şia'sı)! Kendisine yaslanacak orta yastık gibi olunuz ki aşırılığa giden size dönsün ve geride kalan da size ulaşsın. O sırada Ensarlı bir şahıs ona gâli kimdir? diye sormuş. İmam Bâkır ise biz kendimize söylemediğimiz şeyleri bizim hakkımızda söyleyen kimselerdir. Onlar bizden değildir. Biz de onlardan değiliz.”*<sup>426</sup>

İmamiyye kaynaklarında İmam Bâkır'ın kendi döneminde Şia içerisinde zuhur eden aşırı inanç ve hareketlere karşı bu şekilde tavır ortaya koyduğu bildirilmektedir.

## 2.2.6. Cafer es-Sadık

### 2.2.6.1. Hayatı

Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin (ö. 148/765). Bazı kaynaklara göre hicri 80<sup>427</sup> yılında bazısında ise hicri 83 yılında Medine'de doğmuştur. Onun lakabı es-Sadık, künyesi ise Ebu Abdullah'tır. Annesi Fervete bnt. Kâsım b. Muhammed b. Ebi Bekir'dir.<sup>428</sup>

İmam Ca'fer, inanç ve düşünce açısından İmamiyye Şia'sının en önemli dayanağı olarak bilinmektedir. Şii kaynaklarında yer alan hadisler ve Ehl-i Beyt'e ait sözlerin birçoğu Ca'fer es-Sadık tarafından rivayet edilmiştir. Aşırı Şii fırkaların birçoğu Ca'fer es-Sadık döneminde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Şii âlimlerinin ifadelerine göre

<sup>424</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 37; Nevbahti, *a.g.e.*, s. 30.

<sup>425</sup> Bkz. Keşî, *Ricâlu'l-Keşî*, s. 214.

<sup>426</sup> Küleynî, *el-Kâfi*, 2/75; Erbilî, *Keşfu'l-Gumme fi Ma'rifeti'l-Eimme*, 2/149; Feyz-i Kâşânî, Muhammed b. Şah Murtaza, *el-Vâfi*, İsfahan 1986, 4/302.

<sup>427</sup> Bkz. Erbilî, *Keşfu'l-Gumme fi Marifeti'l-Eimme*, 2/161.

<sup>428</sup> Bkz. Küleynî, *el-Kâfi*, 1/472; Nevbahti, *a.g.e.*, s. 78.; Tûsî, *Tehzibu'l-Ahkam*, 6/77.

imam Ca'fer, Şia içerisinde çıkan aşırı görüşlere karşı mücadele ederek Şia mezhebini bu aşırı fırkalara karşı korumuştur.<sup>429</sup>

İmamiyye Şia'sına göre Ca'fer es-Sadık'ın imamet de nas ile sabit olmuştur. Dolayısıyla o İmamiyye'nin 6. İmamı olarak bilinmektedir. İmam Ca'fer hicri 148 yılında Medine'de vefat etmiştir.<sup>430</sup> Kimileri onun Abbâsi halifesi Mansur tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü ileri sürmüşlerdir.<sup>431</sup>

#### 2.2.6.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu

Şiî toplumu içerisinde aşırı inanç ve hareketlerin en çok ortaya çıkıp geliştiği dönem, İmamiyye Şia'sının 6. İmamı olan Ca'fer es-Sadık dönemidir. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi Emevî ve Abbasiler arasında meydana gelen siyasi çekişmeler, Şiîleri Ehl-i Bey'ti sevmeleri ve onlara bağlı kalmaları hususunda serbest bırakmış, dolayısıyla bazı insanlar bu durumdan istifade ederek imamlar hakkında aşırı sözler sarf etmeye başlamışlardır. Şiî kaynaklarında İmam Ca'fer'in, aşırı fırka mensuplarını birçok kez lanetlediği ve ashabını onlardan uzak durmaları için uyardığı nakledilmektedir.

Kaynaklarda Aşırı Şiî fırka mensuplarının imamlar hakkında peygamberlik gibi aşırı görüşler ileri sürdüğü, İmamların onlara karşı sert bir biçimde davrandıkları kadedilmektedir. İmam Cafer'in takipçilerinden Sedîr es-Sayrafi<sup>432</sup> adında biri ona: Şiîlerden kendisi (imam) hakkında ihtilafa düştüğünü yani bazı kimselerin, imamın kulağına gaybtan ses geldiğini, bazılarının ona vahiy indiğini, bazılarının onun kalbine ilham olunduğunu, kimileri ise rüyada gördüğünü, kimileri de onun atalarının kitabı doğrultusunda fetva verdiğini iddia ettiklerini söyleyerek, hangi sözün alınması doğru olduğunu sormuştur. Buna karşı İmam Ca'fer : *"Sen onların dediklerinin hiç birini alma! Biz yaratılanlar üzerine Allah'ın hücceti ve güvenilir kişileriyiz. Helal ve*

<sup>429</sup> Bkz. Ca'feriyyân, a.g.e., s. 325.

<sup>430</sup> Bkz. Şeyh Müfid, *el-İrşâd li'l-Müfid*, 2/175.

<sup>431</sup> Bkz. Ca'feriyyân, a.g.e., s. 326.

<sup>432</sup> Künyesi Ebu'l-Fazl olan Sadr b. Hükeyim b. Suheyb es-Sayrafi Kûfî, İmam Zeynelâbidin, İmam Bâkır ve İmam Sadık'ın güvenilir ashabındanmış. Bkz. Nîlî Necefî, Bahaüddin Ali b. Abdulkerim, *Serverü Ehl-i İman fi Alâmâtî'z-Zuhuri Sahibi'z-Zaman*, thk. Kays Attâr, Delil-i Mâ , Kum 2005, s. 130.

*haramımız Allah'ın kitabına göredir.*"<sup>433</sup> demiştir. Bir diğer rivayette Feyz b. Muhtâr adında biri, İmam Ca'fer'in yanına gelerek fırkalar içerisinde olan ihtilaflardan şikayet edince, İmam Ca'fer şöyle demiştir: *"Evet! İnsanlar sürekli bizim hakkımızda yalan uydurmaya çalışmaktadırlar. Sanki bu işi Allah onlara farz kılmış gibi. Bunun dışında başka bir şey istemiyorlar. Ben onların birine bir söz söylüyorum ancak yanımdan uzaklaşınca, sözümü hakiki anlamından çıkartarak tevil ediyor."*<sup>434</sup>

Bazı Şii kaynaklarında İmam Ca'fer'in, kendisi ve diğer İmamlar hakkında ilahlık ve nübüvvet gibi iddialar ileri süren aşırı anlayışları reddederek böyle anlayışları ortaya koyanları lanetlediği zikredilmektedir. İsa el-Curcânî adında biri İmam Sadık'ın yanına gelerek bazı kavimlerin kendisine ibadet ettiğini, onun Allah'ın bir parçası olduğunu ileri sürdüklerini, bazı kavminlerin ise onu nübüvvet makamına çıkardığını söylediğinde İmam Ca'fer üzülmüş ve onları öldüreceğine yemin etmiştir.<sup>435</sup> Bir başka rivayette İmam Ca'fer: *"Kim ki kendine ben nebiyim derse veya kim ki bu konuda şüphe ederse Allah'm laneti üzerine olsun."*<sup>436</sup> demiştir.

Ayrıca İmam Ca'fer'in gençlere de gâli düşüncelere kapılmamaları için uyanılarda bulunduğu görülmektedir. Nitekim ondan nakledilen bir rivayette şöyle der: *Gulât'ın sizin gençlerinizi bozmasından korkunuz. Gulât, Allah'ın en kötü düşmanıdır. Çünkü onlar Allah'ın azametini küçülterek kulları hakkında ilahlık iddiasında bulunmuşlardır. Yemin ederim ki gulât Yahudi, Hristiyan, Mecûsi ve Müşrikten daha kötüdür.*<sup>437</sup>

İmam Ca'fer'den nakledilen rivayetlerde Kûfe'de aşırı şiiiler arasında ilk defa hulûl ve tenasüh anlayışını ortaya koymakla bilinen ve kendisinin nebi olduğunu iddia eden Beyân b. Sem'an'ın görüşlerini reddedip lanetlediği kaydedilmektedir. İmam

<sup>433</sup> İbn Hayyun, *a.g.e.*, 1/51.

<sup>434</sup> İbn Hayyun, *a.g.e.*, 1/5.1.

<sup>435</sup> Bkz. Bahrânî İsfahânî, Abdullah b. Nurullah, *Avâlimu'l-Ulûm ve'l-Maarif ve'l-Ahvâl mine'l-Âyât ve'l-Akvâl*, thk. Muhammed Muvahhid İbtî İsfahânî, *Müessesât-İmam Mehdi*, Kum 1992, 20/192.

<sup>436</sup> Tûsî, *İhtiyâru Marifeti'r-Ricâl*, s. 252; Şeyh Hur el-Âmilî, Muhammed b. Hasan, *İsbâtü'l-Hudâ bi'n-Nusûs ve'l-Mu'cizât*, A'lemî, Beyrut 2004, 5/402.

<sup>437</sup> Tûsî, Ebu Ca'fer Muhammed İbnü'l-Hasan, *el-Enâlî*, Dâru's-Sakâfe, Kum 1994, s. 650; Meclisî, *a.g.e.*, 25/265.

Ca'fer'e Beyân'ın zuhruf suresinin 84. ayetini<sup>438</sup> tevil ederek yer ve gökte iki ayrı ilah olduğunu iddia ettiğini söyleyince, İmam Ca'fer, yer ve gökte tek ilah olduğunu söyleyerek Beyân'ı lanetlemiş ve onun yalan söylediğini vurgulamıştır.<sup>439</sup>

İmam Ca'fer döneminin aşırılarından olan Muğire b. Saîd'in, imamlar hakkında aşırı sözler söylediği ve onlar adında uydurma rivayetler ortaya çıkarttığı söylenmektedir. Muğire b. Saîd, istinsah etmek amacıyla İmam Bâkır'ın sözlerini içeren kitapları arkadaşlarından yardım isteyerek topluyor, daha sonra gülûv ifade eden kendi sözlerini, o kitaplarda yazılan senedler arasında yerleştirerek onun asıl olduğunu söylüyor ve şiî toplumu içerisinde dağıtıyormuş. Bu durumdan rahatsız olan İmam Ca'fer, Muğire'yi lanetleyerek ahabını bu tehlikeden uzak durmaları ve imamlardan nakledilen sözleri Kur'an ve katî sünnete arz etmeleri, Kur'an ve Sünnet'e uygun olanları kabul edip, muhalif olanlarını reddetmelerini istemiştir.<sup>440</sup> Bir diğer rivayette de İmam Ca'fer, Muğire b. Saîd'in, babası (Muhammed Bâkır) hakkında yalan sözler uydurduğunu söyleyerek onu lanetlemiştir.<sup>441</sup>

İmam Ca'fer döneminin önde gelen aşırılarından biri de Ebu'l-Hattâb el-Esedî'dir. Ebu'l-Hattâb'ın da Muğire b. Saîd gibi imamlar adına senetle hadis (imamların sözleri) uydurarak insanlar arasında yaydığı rivayet edilmektedir.<sup>442</sup> İmamî kaynaklarında İmam Ca'fer'in aşırı görüşlerinden dolayı Ebu'l-Hattâb'ı kınayan ve lanetleyen pek çok rivayet nakledilmektedir. İmam Ca'fer bir rivayetinde: Allah'ın, Ebu'l-Hattâb'ı, onunla birlikte öldürülenleri, onlardan baki kalanları ve onlar için acıyanları lanetlediğini vurgulamıştır.<sup>443</sup> Diğer bir rivayette İmam Ca'fer ellerini kaldırarak : "Allah'ın, Meleklerin, tüm insanların laneti Ebu'l-Hattâb ve ahabı üzerine olsun! diyerek, Allah'a şahitlik ederim ki Ebu'l-Hattâb kâfir, fâsık ve müşriktir. O

<sup>438</sup> "O, Gökte de ilâh olandır, yerde de ilâh olandır. O, hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir." Zuhuf 43/84.

<sup>439</sup> Tûsî, *İhtiyâru Marifeti'r-Ricâl*, s. 252; Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 25/295.

<sup>440</sup> Tûsî, *İhtiyâru Marifeti'r-Ricâl*, s. 195.

<sup>441</sup> Bkz. Tûsî, *İhtiyâru Marifeti'r-Ricâl*, s. 194.

<sup>442</sup> Bkz. Tûsî, *İhtiyâru Marifeti'r-Ricâl*, s. 195.

<sup>443</sup> Bkz. Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, s. 210; Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 25/279.

Firavunla beraber sabah akşam en şiddetli azapla cezalandırılacaktır.”<sup>444</sup> demiştir. Yine Ebu’l-Hattâb ve takipçilerinin Yahudi, Hristiyan, Mecûsî ve Müşriklerden daha kötü olduklarını, Allah’ın büyüklük ve azemetini küçük gösterdiklerini vurgulamıştır.<sup>445</sup>

Ayrıca İmam Ca’fer’i ashabını Ebu’l-Hattâb ve onun ashabından uzak durmaları için de uyarıda bulunmuştur. Nitekim bu konuda o şöyle demiştir: *Ey Mufaddal! Aşırılığa kaçanlarla oturup kalkmayın. Onlarla aynı sofrada yiyip içmeyin ve onlarla arkadaşlık yapmayın.*<sup>446</sup> Yine ondan nakledilen bir diğer rivayette ise Ebu’l-Hattâb ve ashabının melu’n olduklarını söyleyerek, kendisi ve babasının onlardan beri olduklarını dolayısıyla ashabına onlarla arkadaşlık etmemelerini emretmiştir.<sup>447</sup>

Aynı şekilde İmam Ca’fer’in, kendi dönemindeki gâli fikirleri ileri süren diğer şahıs ve grupları de lanetleyerek reddettiği bilinmektedir. Keşşî’nin naklettiğine göre İmam Ca’fer, “*Şeytanların kime inceceğini size haber vereyim mi?. Onlar, her günahkar ve yalancıya inerler.*”<sup>448</sup> ayetlerinin tefsirinde, kendilerine şeytanın indiği kişilerin yedi olduğunu söyleyerek Muğire b. Saïd, Benân(Beyân) b. Sem’an, Sâid en-Nehdî, Hamza b. Umâre, Hâris eş-Şâmî, Abdullah b. Amr b. Hâris ve Ebu’l-Hattâb el-Esedî’nin isimlerini zikretmiştir.<sup>449</sup> Keşşî’nin naklettiğine göre biri, İmam Ca’fer’e Ebu Mansûr el-İclî’nin Rabbinin huzuruna çıktığını, Rabbin de kendisinin başını okşayarak *Ey oğul!* dediği iddiasını söyleyince, İmam Ca’fer, Ebu Mansûr’un şeytanın peygamberi olduğunu söyleyerek onu lanetlemiştir.<sup>450</sup> İmam Ca’fer Kûfe gâlilerinden olan Beşşâr eş-Şairî’yi ise kâfir, fasık, müşrik, olduğunu söyleyerek kendisinin ondan yüz çevirdiğini

<sup>444</sup> Keşşî, *Ricâlu’l-Keşşî*, s. 211; Meclisî, *a.g.e.*, 25/280.

<sup>445</sup> Bkz. Keşşî, *Ricâlu’l-Keşşî*, s. 213.

<sup>446</sup> Meclisî, *Bihâru’l-Envâr*, 25/296.

<sup>447</sup> Bkz. Tûsî, Ebu Ca’fer Muhammed İbnü’l-Hasan, *Kitabu’l-Gaybet*, thk. İbâdullah Tahrani-Ali Ahmet Nâsih, Dâru’l-Maarifi İslâmî, Kum 1991, s. 292; Râvendî, Ebu’l-Hasan Kutbuddin Saïd b. Hibetullah Kutbuddin, *el-Harâic ve’l-Cerâih*, Müessesetü İmam Mehdî, Kum 1989, 3/114; Şeyh Hur Âmilî, Muhammed b. Hasan, *İsbâtu’l-Hüdâ bi’n-Nusus ve’l-Mu’cizât*, 5/386; Meclisî, *Bihâru’l-Envâr*, 37/334.

<sup>448</sup> Şuarâ 26/221, 222.

<sup>449</sup> Bkz. Keşşî, *Ricâlu’l-Keşşî*, s. 214.

<sup>450</sup> Bkz. Keşşî, *Ricâlu’l-Keşşî*, s. 215.

vurgulamıştır.<sup>451</sup> Meclisî'nin naklettiği bir rivayette İmam Ca'fer, Müfavvida'nin kâfir, müşrik ve sapık olduğunu söyleyerek lanetlemiştir.<sup>452</sup>

## 2.2.7. Musa el-Kâzım

### 2.2.7.1. Hayatı

İmamiyye Şia'sının yedinci imamı olan Musa b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Tâlib (ö. 183/799), hicri 128 yılında Mekke ve Medine arasında bulunan Ebvâ'da doğmuştur. O Ebu'l-Hasan, Ebu İbrahim ve Ebu Ali künyeleriyle bilinmektedir.<sup>453</sup> Onun yumuşak huyluluğu ve düşmanlara karşı olan öfkesine hâkim olması sebebiyle Müslümanlar özellikle de Şiiler, ona "Kâzım" lakabını vermiştir.<sup>454</sup> Annesinin adı Hamide-i Berberiyye'dir.

Şiî âlimleri Musa Kâzım'ın ilim, ahlak, cömertlik ve takva sahibi bir kişi olarak vasıflandırmışlardır. Şeyh Müfid *el-İrşâd* adlı eserinde onun kendi döneminde en âbid, en cömert, en fakih ve en faziletli biri olduğunu ifade ederek, gece nafilelerini sabah namazına kadar devam ettirdiğini, sabah namazından sonra da güneş çıkıncaya kadar ibadetle meşgul olduğunu, güneş çıktıktan sonra da öğlene kadar şükür ederek dua ettiğini rivayet etmektedir.<sup>455</sup> Tabersî ise *İ'lâmu'l-Verâ bi-'Alâmi'l-Hüdâ* adlı eserinde Musa Kâzım'ın, insanlar arasında Kur'anı en iyi ezberleyen ve en güzel sese sahip olan biri olarak belirtmiş ve Kur'anı tilavet ederken sesinin etkisinden dolayı dinleyicilerin ağladıklarını vurgulamıştır.<sup>456</sup> İbn Ebi'l-Hadîd, Musa Kâzım'ı kendisinde fikh, inanç, dindarlık, hoşgörülük ve sabırın toplandığı bir kimse olarak tarif etmiştir.<sup>457</sup>

Ca'fer es-Sadık vefat ettiğinde onun yerine imam olacak kişi ile ilgili Şiiler arasında ihtilaflar meydana gelmiştir. Kimileri, Ca'fer'den sonra imamet'in kendisinden

<sup>451</sup> Bkz. Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, s. 286; Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 25/304.

<sup>452</sup> Bkz. Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 44/270.

<sup>453</sup> Tûsî, *Tehzîbu'l-Ahkâm*, c.6, s. 81.

<sup>454</sup> Bkz. Ca'feriyân, *a.g.e.*, s. 375.

<sup>455</sup> Bkz. Şeyh Müfid, *el-İrşâd li'l-Müfid*, 2/223.

<sup>456</sup> Bkz. Tabersî, Ebu Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl, *İ'lâmu'l-Verâ bi-'Alâmi'l-Hüdâ*, İslâmiyye, Tahran 2011, s. 309.

<sup>457</sup> Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Neci'l-Belâga*, 15/291.

önce vefat eden İsmail'in hakkı olduğunu ileri sürerken( İsmailiyye), kimileri ise Ca'fer es-Sadık'ın, imameti oğlu Musa Kâzım'a vasiyet ettiğini söyleyerek onun imam olduğunu iddia etmişlerdir. Bu hususta delil olarak birçok rivayet nakletmişlerdir.<sup>458</sup>

Abbâsî halifesi Hârûn Reşit hicri 179/796 yılında hacca geldiğinde Musa Kâzım'ı kendisi ile birlikte Bağdad'a götürerek orada hapsetmiştir. Musa Kâzım hapisteyken hicri 183. yılında vefat etmiş, cenazesi Bağdad Kureyş mezarlığına defnedilmiştir.<sup>459</sup>

#### 2.2.7.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu

İmamiyye'nin yedinci İmamı Musâ el-Kâzım b. Ca'fer es-Sadık (ö. 183/799) döneminde Esed oğullarının azatlısı ve Musâ el-Kâzım'ın ashabı Muhammed b. Beşîr'in kurduğu Beşiriyye fırkası ortaya çıkmıştır. Muhammed b. Beşîr'in Musa el-Kâzım'ın hayatında ve ölümünden sonra onun hakkında birçok yalan uydurduğu bildirilmektedir. Hatta İmam Kâzım'ın ölümünü inkâr etmiştir. Onun takipçileri de Musâ el-Kâzım'ın ölümünü kabul etmeyip onun mehdî olduğunu sadece gözlerden kaybolup ileride tekrar döneceğine inanmışlar ve bu süre zarfında kendi yerine Muhammed b. Beşîr'i naib olarak tayin ettiğini iddia etmişlerdir.<sup>460</sup>

Şii kaynaklarında Musa el-Kâzım'ın birkaç defa onu lanetleyip ondan yüz çevirdiği zikredilmektedir. Keşşî, İmam Kâzım'ın Muhammed b. Beşîr'i üç kere lanetleyip ona demirin sıcaklığını tattırması için Allah'a duada bulunduğunu nakletmiştir. Diğer bir rivayette ise İmam Kâzım, Muhammed b. Beşîr'i lanetleyerek onu beddua ettikten sonra Beyân'ın Ali b. Hüseyin hakkında, Muğire b. Saîd'in Muhammed Bâkır hakkında, Ebu'l-Hattâb'ın babası Ca'fer es-Sadık hakkında yalan söylediği gibi Muhammed b. Beşîr'in de kendisi hakkında yalan uydurduğunu

<sup>458</sup> Bkz. Küleynî, *el-Kâfî*, 1/307-308.

<sup>459</sup> Bkz. Küleynî, *el-Kâfî*, 1/476; Tûsî, *Tehzibu'l-Ahkam*, 6/81.

<sup>460</sup> Bkz. Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, s. 342; Kummî, *a.g.e.*, s. 191.

söylemiştir. Ve onun şerrinden Allah'a sığınmış, ondan rahatlatmasını ve onun şerrinden kurtarmasını niyaz etmiştir.<sup>461</sup>

Keşşî'nin naklettiği bir başka rivayette İmam Kâzım, Muhammed b. Beşîr'in öldürülmesinin caiz olduğunu söylemiştir. Nitekim Musa el-Kâzım'la Muhammed b. Beşîr hakkında konuşan kimse, ondan gülüp ifade eden sözleri duyduğunu söyleyerek öldürülmesinin caiz olup olmadığını sorar. Musa el-Kâzım ise onun öldürülmesini caiz olduğunu söyler. Sözünün devamında Muhammed b. Beşîr'in, Allah'a, atalarına ve kendisine karşı uygunsuz şeyler söylediğini ifade eder. Yine soran kişi, "*onu öldürmeye gücüm yetip de öldürmezsem, bana günah yazılacak mı?*" der. Musa el-Kâzım ise "*gücüm yetip de öldürmezsen onun günahının iki katı sana yazılır.*" der.<sup>462</sup>

İmam Kâzım'ın kelâm konusunda özellikle Allah'ın sıfatları hakkında açıklamalarda bulunduğu ve teşbih inancını reddettiği nakledilmektedir. Kendisinden nakledilen bir rivayette, Allah'ın hiçbir şeye benzemediğini ifade ettikten sonra Allah'a karşı hiçbir sövmenin, onu cisim ve suretle vasıflandırarak mahlûkata benzetmekten daha büyük olmadığını vurgulamıştır.<sup>463</sup> Yine başka bir rivayette de Allah'ın akılla tasavvur edilebilecek hiçbir cisme benzemediğini ifade etmiştir.<sup>464</sup>

## 2.2.8. Ali er-Rıza

### 2.2.8.1. Hayatı

Şii tarihçilerinin çoğunluğuna göre İmamiyye Şia'sının 8. imamı olan Ali b. Musa(ö. 203/819), hicri 148. yılında Medine'de doğmuştur.<sup>465</sup> Ancak İbn Bâbeveyh onun doğum tarihini 11 Rebiü'l-Evvel hicri 153 olarak zikretmiştir.<sup>466</sup> Ali b. Musa el-

<sup>461</sup> Bkz. Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, s. 343, 344; Hoyî, *Seyit Ebu'l-Kâsım, a.g.e.*, 16/140, 141.

<sup>462</sup> Bkz. Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, s. 343, 344; Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 25/313; Şeyh Hur Âmilî, Muhammed b. Hasan, *Vesâilü's-Sa, Müessesetü Âli Beyt*, Kum 1989, 28/217.

<sup>463</sup> Bkz. Küleyni, *a.g.e.*, 1/105; Şeyh Sadûk, *et-Tevhid*, s. 99.

<sup>464</sup> Bkz. Şeyh Sadûk, *et-Tevhid*, s. 106.

<sup>465</sup> Bkz. Küleyni, *el-Kâfi*, 1/486; Şeyh Müfid, *el-İrsâd li'l-Müfid*, 2/240; Tûsî, *Tehzibu'l-Ahkam*, 6/83.

<sup>466</sup> Bkz. Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh, *Uyânu Ahbâri'r-Rıza*, Farsçaya çev. Hamid Rıza Müstefid-Ali Ekber Gaffârî, Neşr-i Sadûk, Tahran 1993, 1/34.

Kazım'ın künyesi Ebu'l-Hasan'dır. Babasının da künyesi Ebu'l-Hasan olduğu için ona Ebu'l-Hasan es-Sâni denilmiştir. Ayrıca o Ebu Bekir künyesiyle de anılmıştır. Onun Sâbir, Râzi ve Vefî gibi lakapları olsa da er-Rıza lakabıyla meşhur olmuştur. Ali er-Rıza ilim, ibadet ve takva gibi hususlarda hassas olduğundan dolayı bu lakabı ona Abbâsî halifesi Memun tarafından verildiği ileri sürülmektedir.<sup>467</sup> İbn Bâbeveyh, Ali er-Rıza'nın oğlu Muhammed et-Takî'den bir rivayet naklederek Ali b. Musa'ya er-Rıza lakabını Allah tarafından verildiğini söylemektedir.<sup>468</sup> Kaynaklarda annesi Ümmü'l-Benîn, Tektem, Necme, Necye, Sükeyne ve Semâne gibi farklı isimlerle zikredilmiştir.<sup>469</sup> O aslen Musa el-Kazım'ın annesinin cariyesiymiş. Edepli ve temiz biri olduğu için onu oğluna bağışlamıştır. Ali er-Rıza'yı doğurduktan sonra Musa el-Kazım onu Tahire olarak isimlendirmiştir.<sup>470</sup>

Ali er-Rıza Medine'deyken siyasetten uzak durarak daha çok ilim tahsili ile meşgul olmuştur. Miladi 816 yılında Abbâsî halifesi Memun'un daveti üzerine Merve gitmiştir. Ali er-Rıza Merv'e vardığında Memun onu Veli'ahd olarak ilan etmiş ve kız kardeşi Ümmü Habibe'yi onunla evlendirmiştir. Memun'un bu kararından rahatsız olan Bağdat'taki Abbâsîler onu azlederek yerine amcası İbrahim b. Mehdi'yi halife olarak tayin etmişlerdir. Bu durumdan haberdar olan Mem'un Ali er-Rıza ile birlikte Bağdad'a doğru yola çıkmış, Horasan'ın Tûs bölgesine geldiğinde Ali er-Rıza hicri 29 safer 203, miladi 5 eylül 818 yılında vefat etmiştir. Cenaze namazını Memun'un kendisi kıldırarak Senâbâd denilen yere Hârûn Reşîd'in mezarının yanına defnetmiştir. Ali er-Rıza'nın hatırasını canlandırmak için o bölgenin ismini Meşhet olarak değiştirmiştir.<sup>471</sup> İmamiye Şia'sına göre Ali er-Rıza, Memun tarafından zehirlendirilerek öldürülmüştür.<sup>472</sup>

<sup>467</sup> Bkz. Kılavuz, Ahmet Saim, "Ali er-Rızâ", *DİA*, İstanbul 1989, 2/436.

<sup>468</sup> Bkz. Şeyh Sadûk, *Uyûn-u Ahbâri'r-Rıza*, 1/25.

<sup>469</sup> Bkz. Şeyh Sadûk, *Uyûn-u Ahbâri'r-Rıza*, 1/31.

<sup>470</sup> Bkz. Şeyh Sadûk, *Uyûn-u Ahbâri'r-Rıza*, 1/26.

<sup>471</sup> Bkz. Kılavuz, "Ali er-Rızâ", s. 436,437.

<sup>472</sup> Bkz. Şeyh Müfid, *el-İrşâd li'l-Müfid*, 2/261,262.

### 2.2.8.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu

Ali er-Rıza döneminde de Peygamber ve imamlar hakkında aşırı düşünceler sergileyen bir takım şahıs ve firkaların ortaya çıktığı bilinmektedir. İmam Rıza'nın da diğer imamlar gibi gulûv anlayışına karşı mücadele ettiği rivayet edilmiştir. Ali er-Rıza'ya Ebu'l-Hattâb'ın takipçilerinden Yunus b. Zıbyân adında birin ona ilahlık iddia ettiği haberi ulaşınca, İmam Rıza çok öfkelenerek onu lanetlemiştir.<sup>473</sup>

Şeyh Sadûk'un naklettiğine göre Abbâsî halifesi Memun bazı âlimleri huzuruna toplayarak ilmi münazara yapıyordu. İmam Rıza'nın katıldığı bir münazarada Memun, ona bir grup insanın kendileri hakkında aşırı sözler söylediğini beyan eder. İmam Rıza ise Hz. Peygamber'in "*Benim haddim ve hakkımdan daha fazla yükseltmeyin! Çünkü Allah beni elçisi olarak göndermeden önce kulu olarak yaratmıştır.*" buyurduğunu söyleyerek, Âl-i İmrân suresinin 79 ve 80. ayetlerini okumuş, yine Ali'nin: "*Benim günahım olmaksızın benim hakkımda iki şahıs helak olacaktır. Onlardan biri aşırı bir şekilde beni seven, diğeri ise aşırı bir şekilde bana buğz edendir. Hz. İsâ'nın Hıristiyanlardan beri olduğu gibi biz de bizim hakkımızda gulûv edenlerden beriyiz.*" dediğini söyleyerek Mâide 116, 117, Nisa 172. ayetlerini okumuştur. Daha sonra "*Kim ki Peygamberlere ilahlık, imamlara ilahlık ve peygamberlik veya imam olmayanlara imamlık iddiasında bulunursa biz dünya ve ahrette ondan uzağız.*"<sup>474</sup> demiştir. Münazaranın devamında Memun Ali er-Rıza'ya bazı aşırı firkaların ileri sürdükleri tenasüh konusunda sormuştur. O da tenasüh anlayışına inanan kimsenin Allah'ı inkar edip cennet ve cehennemi yalanladığını söylemiştir.<sup>475</sup>

Kaynaklarda İmam Rıza'nın Aşırı Şiileri Yahudi, Hıristiyan, Mecûsî ve diğer inançlarda daha kötü olduğunu vurgulayarak takipçilerinin bunlardan uzak durmalarını istemiştir.<sup>476</sup> Yine başka bir rivayette İmam Rıza'ya Aşırı Şiiler ve Müfavvıda hakkında görüşünü sormuşlar, o da gulâtın kâfir, Müfavvıda'nın da müşrik olduğunu ifade ederek

<sup>473</sup> Bkz. Tûsî, *İhtiyârü Marifeti'r-Ricâl* s. 305.

<sup>474</sup> Şeyh Sadûk, *Uyûnu Ahbâri'r-Rıza*, 2/480-484; Meclisi, *Bihârü'l-Envâr*, 25/270,271.

<sup>475</sup> Bkz. Şeyh Sadûk, *Uyûnu Ahbâri'r-Rıza*, 2/484.

<sup>476</sup> Bkz. Şeyh Sadûk, *Uyûnu Ahbâri'r-Rıza*, 2/486,487.

onlarla oturan kimsenin, Allah ve Peygamberi'nin hariminden dışarı kaldığını ve Ehl-i Beyt dairesi dışına çıktığını vurgulamıştır.<sup>477</sup> Bir başka rivayette de Ali Rıza'ya Gulât ve Müfavvîda hakkında sorulduğunda yine Gulât'ın kâfir Müfavvîda'nın müşrik olduğunu ifade ederek, onlarla oturup kalkan, arkadaşlık eden, onlarla birlikte yiyip içen, onlarla irtibat kuran, onları evlendiren veya onlarla evlenen, onlara emin olan veya emanetini onlara bırakan, onların sözlerini tasdik eden veya onlara yardım eden kimseyi Allah'ın, Peygamber'in ve İmamların koruması altından çıktığını beyan etmiştir.<sup>478</sup>

İmamiyye kaynaklarında İmam Rıza'nın, İmamların ölümünü inkâr eden kimselere karşı da sert bir biçimde davrandığı nakledilmektedir. Nitekim ondan nakledilen bir rivayette Ebu Sallet Hirevî adında biri Ali er-Rıza'ya, Kûfe etrafında bazı insanların Hüseyin'in ölmediğini, Allah'ın, Hanzele b. Es'ad Şebâmî'yi<sup>479</sup> onun şekline soktuğunu dolayısıyla Hüseyin'i Hz. İsa gibi göğe yükselttiğini düşündüklerini söyleyince, Ali er-Rıza: *"Allah'ın gazabı ve laneti onların üzerine olsun onlar yalan söylüyorlar. Peygamber'in sözünü yalanladıklarından dolayı onlar kâfir olmuşlardır. Zira Peygamber Hüseyin'in şehit olacağını haber vermişti o da şehit oldu. Faziletçe Hüseyin'den daha üstün olan Hz. Ali ve Hasan da ölmüşlerdir. Ben de zehirlenerek öleceğim..."*<sup>480</sup>

## 2.2.9. Muhammed el-Cevâd

### 2.2.9.1. Hayatı

İsnâ'aşeriyye Şia'sının dokuzuncu imamı Muhammed el-Cevâd b. Ali er-Rıza b. Musa el-Kazım(ö. 220/835), hicri 195 yılı Ramazan ayında Medine'de doğmuştur.<sup>481</sup> Muhammed b. Ali'nin el-Cevâd dışında et-Takî, Zekî, Murtaza, Kânî, Radî, Muhtâr ve

<sup>477</sup> Bkz. Şeyh Sadûk, *Uyûnu Ahbârî'r-Rıza*, 2/490.

<sup>478</sup> Bkz. Şeyh Sadûk, *Uyûnu Ahbârî'r-Rıza*, 2/89,490; Meclisî, *Bihâru'l-Ervâr*, 25/273.

<sup>479</sup> Hanzele b. Es'ad eş-Şibâmî, Hüseyin b. Ali'nin ashabından olup, Kûfe'deki Şillerin önde gelenlerindenmiş. Kendisi Kur'an muallimi, konuşması güzel ve cesur biriymiş. Hz. Hüseyin ile birlikte Kerbelâ hadisesine katılarak öldürülmüştür. Bkz. Muhaddisî, *Cevad, Ferheng-i Âşûrâ*, Neşr-i Marûf, Kum 2012, s. 166,167.

<sup>480</sup> Şeyh Sadûk, *Uyûnu Ahbârî'r-Rıza*, 2/491; Meclisî, *Bihâru'l-Ervâr*, 44/271.

<sup>481</sup> Bkz. Küleynî, *el-Kâfî*, 1/491; Tûsî, *Tehzibu'l-Ahkam*, 6/90.

Mütevekkil gibi lakaplarının olduğu da zikredilmektedir.<sup>482</sup> Künyesi Ebu Ca'ferdir. Şiiler Muhammed Bâkır ile karıştırılmaması için ona Ebu Ca'fer es-Sâni demişlerdir. Annesinin ismi Sebike, Nübiyye veya Heyzurân olup, Peygamber'in (s.a.v.) zevcesi Mâriye'nin kavminden olduğu rivayet edilmektedir.<sup>483</sup> Nevbahtî'nin ifadesine göre onun adı aslen Dürre olup daha sonra Heyzurân olarak isimlendirilmiştir.<sup>484</sup>

Muhammed el-Cevâd daha yedi veya sekiz yaşlarındayken babası vefat etmiştir. Dolayısıyla onun imameti ile ilgili Şiiler arasından ihtilaf ortaya çıkmıştır. Bazıları Muhammed el-Cevâd'ın buluş çağına erişemediği için imam olamayacağını ileri sürerek Ali er-Rıza'nın kardeşi Ahmed b. Musa'yı imam olarak kabul etmişlerdir. Bazıları imametini Musa Kazım ile son bulduğunu ileri sürerek onu Mehdi olduğuna inanan Vakıfiyye'ye katılmışlardır. Bazıları ise küçük olsa da Muhammed el-Cevâd'ı imam olarak kabul etmişlerdir. Muhammed el-Cevâd'ı imam olarak kabul edenler ise onun babasından zahiri ve batini ilmi nasıl öğrendiği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.<sup>485</sup> Muhammed el-Cevâd'ın babasından sonra imam olduğunu kabul edenler günümüzdeki İmamiyye Şia'sının öncülleridir.

Abbâsi halifesi Memûn, Muhammed el-Cevâd'ı Bağdat'a getirterek kızı Ümmü'l-Fazl ile evlendirmiştir. Onlardan Ali el-Hâdi, Musa, Fatıma ve Ümâme adlarında dört çocuk dünyaya gelmiştir.<sup>486</sup> Muhammed el-Cevâd yirmi beş yaşındayken hicri 220 yılında Bağdat'ta vefat etmiş, Kureyş mezarlığında Musa el-Kazım'ın yanına defnedilmiştir.<sup>487</sup>

### 2.2.9.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu

Muhammed el-Cevâd döneminde Aşırı Şii fırkalarından "Vâkıfa" fırkası zuhur etmiştir. İmam Kâzım'ın ölümünden sonra ona tevakkuf ederek ondan sonra herhangi birini imam olarak kabul etmeyip onun ilah olduğunu ileri süren Muhammed b. Beşir bu

<sup>482</sup> Bkz. Ca'feriyân, *a.g.e.*, s. 472.

<sup>483</sup> Bkz. Küleynî, *el-Kâfi*, 1/491.

<sup>484</sup> Bkz. Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 77.

<sup>485</sup> Bkz. Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 73, 77.

<sup>486</sup> Bkz. Öz, Mustafa, "Muhammed el-Cevâd", *DİA*, İstanbul 2005, 30/515.

<sup>487</sup> Küleynî, *el-Kâfi*, 1/491.

fırkanın kurucusu olarak bilinmektedir.<sup>488</sup> Şeyh Sadük'un (İbn Bâbeveyh) naklettiğine göre Ebu Abdullah el-Berkî adında biri, Muhammed el-Cevâd'a Vâkıfa fırkasına mensup olan birinin arkasından namaz kılmanın caiz olup olmadığını sorduğunda, Muhammed el-Cevâd, böyle birinin arkasında namaz kılmanın caiz olmadığını söylemiştir.<sup>489</sup> Keşşî'nin naklettiği bir rivayette Muhammed el-Cevâd, Gâşiye suresinde geçen "O gün bir takım yüzler vardır ki zillete bürünmüşlerdir. Çalışmış (boşca) yorulmuştur."<sup>490</sup> ayetinin Zeydiyye ve Vâkıfa için indirildiğini söylemiştir.<sup>491</sup>

Yine Keşşî'nin zikrettiğine göre Muhammed el-Cevâd'ın yanında Ebu'l-Hattâb el-Esedî'nin adı zikredilince o, Ebu'l-Hattâb ve arkadaşlarını lanetlemiş, onu lanet etme hususunda şüphe eden veya susan kimseleri de lanet etmiştir. Devamında Ebu'l-Amr, Ca'fer b. Vakid ve Hâşim b. Ebi Hâşim'in isimlerini anarak, onlar itibarımızla insanların mallarını yiyorlar ancak insanları Ebu'l-Hattâb'ın yoluna çağıyorlar diyerek onları lanet etmiştir.<sup>492</sup> Muhammed el-Cevâd'dan nakledilen başka bir rivayette o, İshâk Enbârî isminde olan birine, kendilerini imamların sözcüleri olarak tanıtan Ebu's-Semehri ve İbn Ebi ez-Zerkâ adında iki şahsın imamlar hakkında yalan söylediklerini, kendisinin o ikisinden beri olduğunu, o iki şahsın da melun olduklarını söyleyerek, İshâk'a kendisini onlardan rahatlatmasını (onları öldürmesini) istemiştir. Ancak bu haber onların kulağına gidince öldürülmeden kaçmışlardır.<sup>493</sup>

## 2.2.10. Ali el-Hâdî

### 2.2.10.1 Hayatı

Ali el-Hâdî b. Muhammed el-Cevâd b. Ali er-Rıza (ö. 254/ 868) İmamiyye Şia'sının onuncu imamı olarak kabul edilmektedir. Onun doğum tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler nakledilmektedir. Kimileri onun hicri 212 yılında Medine'nin

<sup>488</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 62, 94.

<sup>489</sup> Bkz. Şeyh Sadük, *Man'â Yahduruhu'l-Fakih*, 1/379; Tûsî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Hasan, *Tehzibu'l-Ahkam*, thk. Hasan el-Musevî, Horasanî, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Tahran 1987, 3/28.

<sup>490</sup> Gâşiye 88/2, 3.

<sup>491</sup> Tûsî, *İhtiyâru Marifeti'r-Ricâl*, s. 198.

<sup>492</sup> Bkz. Tûsî, *İhtiyâru Marifeti'r-Ricâl*, s. 438, 439; Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 25/319.

<sup>493</sup> Bkz. Tûsî, *İhtiyâru Marifeti'r-Ricâl*, s. 439.

yakınında Süreyyâ denilen bir köyde doğduğunu söylerken<sup>494</sup> kimileri de hicri 214 yılında doğduğunu nakletmiştir.<sup>495</sup> Babası Muhammed el-Cevad'dır. Annesi ise Mağribli bir cariye olup ismi Semâne, Sümâne<sup>496</sup> veya Süsen'dir.<sup>497</sup> Annesinin Memûn'un kızı Ümmü'l-Fadl olduğu da söylenmektedir.<sup>498</sup> Ali el-Hâdî, Nâsih, Fettâh, Mütevekkil, en-Nakî ve el-Murtaza lakaplarıyla bilinmektedir.<sup>499</sup> Künyesi Ebu'l-Hasan'dır. Ali el-Hâdî, 233/848 yılında Abbâsî halifesi Mütevekkil tarafından Samerra'ya (Asker) getirilerek hayatının sonuna kadar orada kaldığı için Askerî nisbesini almıştır.<sup>500</sup>

Babası Muhammed el-Cevâd vefat ettiğinde Ali el-Hâdî altı yaşındaydı. Yaşının küçük olmasına rağmen İsnâaşeriyye Şia'sı onu imam olarak kabul etmiştir. Ancak küçük bir topluluk kardeşi Musa b. Muhammed'i imam kabul etmiştir. Daha sonra onlar da geri dönerek Ali el-Hâdî'nin imametini kabul etmişlerdir.<sup>501</sup>

Ali el-Hâdî Samerra'ya götürülmeden önce Medine'de zühd ve tekvâ hayatı içerisinde yaşayarak ilim tahsili ve talebelere ders vermekle meşgul olduğu bilinmektedir.<sup>502</sup> Ali el-Hâdî'nin Hasan, Hüseyin, Muhammed ve Ca'fer adında dört oğlu ve Ayşe adında bir kızı vardı. Ali el-Hâdî hicri 254 yılı recep ayında Samerra'da vefat etmiş ve kendi evinde defnedilmiştir.<sup>503</sup> İmamiyye Şi'asına göre Ali el-Hâdî zehirlenerek öldürülmüştür.<sup>504</sup>

### 2.2.10.2. Aşırı Şiilere Karşı Tutumu

Şii kaynaklarında onun da diğer imamlar gibi kendi döneminde yaşayan aşırı şii düşüncelere karşı muhalefet ettiği zikredilmektedir. Nitekim Keşşî'nin naklettiği bir

<sup>494</sup> Bkz. Küleynî, *el-Kâfî*, 1/497; Şeyh Müfid, *el-İrşâd li'l-Müfid*, 2/285; İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fi'l-Tarih*, 7/189.

<sup>495</sup> Bkz. Mesudî, *a.g.e.*, s. 228; Erbilî, *a.g.e.*, 2/374.

<sup>496</sup> Bkz. Küleynî, *el-Kâfî*, 1/497; Tûsî, *Tehzîbu'l-Ahkâm*, 6/92; Şeyh Müfid, *el-İrşâd li'l-Müfid*, 2/285; Erbilî, *a.g.e.*, 2/374.

<sup>497</sup> Bkz. Nevbahî, *a.g.e.*, s. 77.

<sup>498</sup> Bkz. Kılavuz, Ahmet Saim, "Ali el-Hâdî", *DİA*, İstanbul 1989, 2/394.

<sup>499</sup> Bkz. Erbilî, *a.g.e.*, 2/374.

<sup>500</sup> Ca'feryân, *a.g.e.*, s. 500.

<sup>501</sup> Bkz. Kummî, *a.g.e.*, s. 99.

<sup>502</sup> Bkz. Kılavuz, Ahmet Saim, "Ali el-Hâdî", s. 394.

<sup>503</sup> Bkz. Şeyh Müfid, *el-İrşâd li'l-Müfid*, 2/299.

<sup>504</sup> Bkz. Ca'feryân, *a.g.e.*, s. 500.

rivayette Ahmed b. Muhammed b. İsa adında biri Ali en-Nakî'ye bir mektup yazarak: bir kavim sana ve atalarına nispet ederek öyle hadisleri rivayet ediyorlar ki yürekler onu dinlemekten rahatsız olur. Ancak bu rivayetler ataların tarafından nakledildiği için reddedemiyorum demiştir. Sözünün devamında Ali b. Haske ve Kâsım b. Yaktîni adında iki şahsın kendilerini imamlara nispet ederek namaz, zekât, ferâiz, sünnet ve günahlarla ilgili bazı ayetleri yanlış tevil ettiğini söylemiş ve bu konu hakkında kendilerini bilgilendirmesini istemiştir. Ali en-Nakî ise mektuba cevaben böyle bir tevilin dinde yeri olmadığını söyleyerek onların böyle şeylerden uzak durmalarını istemiştir.<sup>505</sup> Yine Keşşî'nin naklettiği benzer bir rivayette Ali en-Nakî'nin ashabından bazıları ona bir mektup yazarak şöyle demiştir: *"Ali b. Haske kendisinin senin dostlarından olduğumu, senin de kadim olduğumu, yine kendisinin senin babın ve peygamberin olduğumu ve bu göreve senin görevlendirdiğini söylüyor. Yine o namaz, zekat, hac, oruç gibi ibadetleri senin ve Ali b. Haske gibi kimselerin marifetinden ibaret olduğumu, böyle bir marifete sahip olan kimsenin tam mümin olup ondan ibadetlerin düştüğünü söylediklerini ve etrafına bir grup insanın topladığını"* söylemiştir. Ali en-Nakî mektubun cevabında: *"Allah lanet etsin! İbn Haske yalan söylemiştir. O benim takipçim değildir. Yemin ederim ki Allah, Peygamber'i ve ondan önce gelen Peygamberleri sadece insanları Allah'ın birliğine davet etmek, namaz, oruç, zekat, hac gibi ibadetleri yerine getirmek için göndermiştir. Peygamber, insanları sadece Allah'ın birliğine davet etmiştir. Biz ise Allah'ın kulu ve onların halefleriyiz. Allah'a ortak koşmayız. Allah'a itaat edersek bize marhemet eder. İsyan edersek de azabına uğratır. Ben böyle aşırı sözler söyleyen kimseden uzaklaşarak Allah'a sığınırım. Siz de onlardan uzak durun ve onların başına darlık getirin. Eğer onlardan birini uygun bir yerde bulursanız kafasına taşla vurunuz."* demiştir.<sup>506</sup>

<sup>505</sup> Bkz. Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, s. 367.

<sup>506</sup> Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, s. 368, 369; Meclisî, *Bihâru'l-Ervâr*, 25/316.

Yine bir rivayette Ali en-Nakî döneminin gâlilerinden Nümeiryiye fırkasının<sup>507</sup> kurucusu olan Muhammed b. Nusayr en-Nümeyrî, el-Hasan b. Muhammed (İbn Bâbâ) ve Fâris b. Hâtem el-Kazvîni'yi de lanetlediği zikredilmektedir.<sup>508</sup> Bir diğer rivayette Ali en-Nakî, aşırı davranışlarından dolayı Ebu'l-Fâris b. Hâtem el-Kazvîni'nin ölüm emrini vermiştir. Ve onu öldüren kişiye cennet garantisi vermiştir. Daha sonra Cüneyd adında biri onu öldürmüştür.<sup>509</sup>

## 2.2.11. Hasan el-Askerî

### 2.2.11.1. Hayatı

İmamiyye Şi'asının on birinci imam olarak kabul ettikleri Ebu Muhammed el-Hasan b. Ali el-Hâdî b. Muhammed el-Cevâd (ö. 260/874) hicri 232 veya 231<sup>510</sup> yılı, Ramazan, Rebiülevvel veya Rebiüssânî<sup>511</sup> aylarından birinde Medine'de doğmuştur.<sup>512</sup> Hasan el-Askerî'nin künyesi Ebu Muhammed olup, kendisine es-Sâmit, er-Refîk, ez-Zekî, en-Nakî, el-Hâlis ve el-Askerî lakapları verilmiştir.<sup>513</sup> Annesi bir cariye olup adının Hadis, Süsen<sup>514</sup> veya Asfa olduğu zikredilmektedir.<sup>515</sup>

Hasan el-Askerî küçük yaşta Abbâsî halifesi Mütevekkil tarafından babası ile birlikte Medine'den Samerra'ya götürülmüş, ömrünün sonuna kadar orada kalmıştır. İmamiyye mensuplarına göre Hasan el-Askerî Samerra'da normal bir vatandaş gibi yaşamış ise de sürekli devletin gözetimi altında tutulmuştur.<sup>516</sup>

İsnâaşeriyye'ye göre Ali el-Hâdî vefat ettikten sonra (h.254) oğlu Hasan b. Ali babasının vasiyeti ile İmamiyye'nin onbirinci imamı olmuştur. Konuyla ilgili Şii

<sup>507</sup> Nümeiryiye fırkası, Ali en-Nakî hakkında ilahlık mertebesi iddia eden, Muhammed b. Nusayr en-Nümeyrî'yi onun tarafından nebi olarak gönderildiğini söyleyen, tenasüh, ibahalk ve erkeklerin birbirine nikahını caiz olarak gören Aşırı Şii fırkalarındandır. Bkz. Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, s. 370.

<sup>508</sup> Bkz. Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, s. 369.

<sup>509</sup> Bkz. Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, s. 372.

<sup>510</sup> Bkz. Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 79.

<sup>511</sup> Erbilli, *a.g.e.*, 2/402.

<sup>512</sup> Küleyni, *el-Kâfi*, 1/503.

<sup>513</sup> Ca'feryân, *a.g.e.*, s. 536.

<sup>514</sup> Bkz. Küleyni, *el-Kâfi*, 1/503.

<sup>515</sup> Bkz. Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 79.

<sup>516</sup> Ca'feryân, *a.g.e.*, s. 538.

kaynaklarında birçok rivayet nakledilmektedir.<sup>517</sup> Az bir grup hariç şiiilerin tamamı onun imametini kabul etmişlerdir. Kummi'nin naklettiğine göre şiiilerden az bir kısmı babasından önce vefat eden Muhammed b. Ali'yi imamları olarak kabul etmişler. Bir kısmı da Ca'fer b. Ali'yi imam olarak kabul etmişlerdir.<sup>518</sup>

Hasan el-Askerî yirmi yedi yaşındayken hicri 260 yılı Rebiulevvel ayında Samerra'da vefat etmiştir. Kendi evinde babasının yanına defnedilmiştir.<sup>519</sup>

### 2.2.11.2. Aşırı Şiiilere Karşı Tutumu

Kaynaklar'da Hasan el-Askerî'nin Aşırı Şiiilere karşı sergilediği davranışı açık bir şekilde geçmemiştir. Ancak bazı şii yazarlar, babası Ali el-Hâdi'nin taraftarlarına kendi döneminde yaşayan Ali b. Haske, Kâsım b. Yaktîni, Fâris b. Hâtem gibi aşırı Şiiilerden uzak durmaları için yazdığı mektupları onun yazdığını söylemektedir.<sup>520</sup> Keşşî'nin naklettiği bu rivayetlerde "el-Askerî" lakabı geçtiği için Hasan el-Askerî olduğu düşünülmüştür. Ancak Keşşî rivayetlerinde "el-Askerî" değil de "Ali b. Muhammed el-Askerî veya Ebu'l-Hasan el-Askerî"<sup>521</sup> olarak nakletmektedir.

Keşşî bir rivayetinde sadece el-Askerî diye zikretmiştir. Ancak bunun Ali b. Muhammed el-Askerî mi yoksa oğlu Hasan el-Askerî mi olduğunu kaydetmemiştir. Rivayet şöyledir: el-Askerî, Muhammed el-Ubeydî adında birine bir mektup yazarak şöyle der: "*Fihri (Muhammed b. Nusayr en-Nümeiri) ve Hasan b. Muhammed b. Bâbâ el-Kummi'den Allah'a sığınırım. İkisinden yüz çevirdim. Sizi ve tüm dostlarınızı onlardan uzak durmanız için uyarıyorum. Allah onlara lanet etsin bizim adımızı kullanarak insanlardan faydalanyorlar. O ikisi bozguncu ve eziyet edicidirler. İbn Bâbâ, kendisini benim nebi olarak gönderdiğimi düşünüyor ve bâb olduğumu iddia ediyor. Allah lanet etsin! Ona şeytan musallat olmuştur. Ey Muhammed! Gücün yeterse taşla kafasına vur.*

<sup>517</sup> Bkz. Erbilî, *a.g.e.*, 2/404-407; Şeyh Müfid, *el-İrşâd li'l-Müfid*, 2/301-306.

<sup>518</sup> Bkz. Kummi, *a.g.e.*, s. 101.

<sup>519</sup> Bkz. Küleyni, *el-Kâfi*, 1/503.

<sup>520</sup> Bkz. Ahmedî Kecâyi-Mecit Turâbi-Ruhullah, "Göne Şirâsi Fırka hâyi Uluhiyet Engâr der Devre-i İmam Sadık ve Çigönegi Ruyârüyü İmam bâ İşân", s. 31,33.

<sup>521</sup> Bkz. Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, s. 368-372.

*Zira o bana eziyet etmiştir. Allah da ona dünya ve ahrette eziyet edecektir.*<sup>522</sup> Ancak Keşşî ve Meclisî bir sonraki rivayette bir grup kimsenin Muhammed b. Nusayr el-Fihri en-Nümeyrî'nin nebi olduğuna inandıklarını, Muhammed b. Nusayr'ın de kendisinin nebi ve rasul olduğunu, Ali b. Muhammed et-Takî tarafından gönderildiğini iddia ettiğini, Ebu'l-Hasan el-Askerî'yi ilahlaştırarak onunla ilgili gulüve saptığını zikretmiştir.<sup>523</sup> Dolayısıyla bu rivayetin İmamiyye'nin onbirinci imamı Hasan el-Askerî'ye değil de babası Ali b. Muhammed el-Askerî'ye ait olması doğuruya daha yakındır.

### 2.2.12. Muhammed el-Mehdî

İmamiyye Şi'asının, on ikinci imam olarak kabul ettikleri Muhammed b. Hasan b. Muhammed el-Mehdî el-Muntazar'ın (Gaybeti. 260/874) doğum tarihinin h. 255<sup>524</sup>, h. 256, h. 258<sup>525</sup>, h. 261 yılları olduğu nakledilmektedir. Ancak onun h. 255/869 yılında Samerra'da doğduğu İmamiyye'nin çocuğunluğuca benimsenmiştir.<sup>526</sup> Muhammed Mehdi'nin doğumunun h. 255 olduğunu kabul edenler Ali er-Rıza'nın kızı Hekime'nin rivayetine dayanmışlardır. Hekime'nin anlattığına göre Hasan el-Askerî onu iftara davet ederek, Allah'ın, onu velisi, mahlûkuna olan hücceti ve kendisinden sonra gelecek olan imam ile sevindireceğini söylemiştir. Hekime o akşam Askerî'nin evine gitmiş, çocuk dünyaya gelinceye kadar orada kalmıştır.<sup>527</sup> Ondak nakledilen bir başka rivayette, Hekime ertesi gün tekrar Hasan el-Askerî'nin evine gittiğini ancak çocuğu bulamadığını, el-Askerî'den çocuğun nerede olduğunu sorunca, Musa'nın annesi Musa'yı teslim ettiği zata teslim ettiğini söylemiştir. Hekime yedi gün sonra yine el-Askerî'nin evine varınca çocuğu el-Askerî'nin kucagında konuşurken görmüştür.<sup>528</sup>

<sup>522</sup> Bkz. Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, s. 369, 370; Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 25/317, 318; Tabersî, Mirza Hüseyin Nuri, *Mustedrekü'l-Vesâil ve Mustahittü'l-Mesâil*, Müessesesi-âli Beyt, Kum 1988, 4/141.

<sup>523</sup> Bkz. Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, s. 370; Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 25/318.

<sup>524</sup> Bkz. Küleynî, *el-Kâfi*, 1/514; Şeyh Müfid, *el-İrşâd li'l-Müfid*, 2/323.

<sup>525</sup> Bkz. Erbilî, *Keşfu'l-Gumme fi Marifeti'l-Eimme*, 2/437.

<sup>526</sup> Bkz. Öz, Mustafa, "Mehdî el-Muntazar", *DİA*, İstanbul 2003, 28/376.

<sup>527</sup> Bkz. Tüsi, Muhammed b. Hasan, *el-Gaybet*, thk. İbadullah Tahranî, Ali Ahmet Nâsîh, Dâru'l-Maârif İslâmiyye, Kum 1991, s. 234, 235.

<sup>528</sup> Bkz. Tüsi, *el-Gaybet*, s. 235,236.

Muhammed Mehdi'nin annesinin ismi ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler verilmiştir. Tüsi'nin Hekime b. Ali er-Rıza'dan naklettiği bir rivayette onun adı Sevsen olarak geçmektedir.<sup>529</sup> Hekime'den nakledilen bir başka rivayette ise adı Nercis olarak zikredilmiştir.<sup>530</sup> Ayrıca kaynaklarda onun ismi Reyhana, Meryem, Sekil ve Saykal olarak da anılmıştır.<sup>531</sup> Ancak o Bizanslı bir cariye olup asıl adı Nercis'tir.<sup>532</sup>

Mehdi Muntazar'ı birkaç kişi dışında kimse görmeyip insanlardan gizli tutulduğu söylenmektedir. Bunun sebebi olarak ise Abbâsi hükümetinin baskısı ve imamet yolunu kapatmak istediği gösterilmektedir.<sup>533</sup>

İmamiyye Şia'sı Muhammed Mehdi'nin, babasının ölümünden itibaren (h. 260) gaybette olduğunu Kıyamette tekrar ortaya çıkıp dünyayı ıslah edeceğine inanmaktadırlar. Bu düşüncelerinin doğru olduğunu ispat edebilmek için Kur'an, Sünnet ve İmamları'nın sözlerinden birçok delil ileri sürmektedirler.<sup>534</sup>

Yukarıda bahsettiğimiz gibi İmamiyye'nin on ikinci imamı olan Mehdi el-Muntazar, küçük yaşlarında kaybolduğu için kaynaklarda ondan Aşırı Şiilere karşı sergilediği herhangi bir davranışı zikredilmemiştir.

<sup>529</sup> Bkz. Tüsi, *el-Gaybet*, s. 235.

<sup>530</sup> Bkz. Tüsi, *el-Gaybet*, s. 238.

<sup>531</sup> Bkz. Ca'feriyân, *a.g.e.*, s. 567.

<sup>532</sup> Bkz. Mesudî, *a.g.e.*, s. 272; Öz, "Mehdi el-Muntazar", s. 376.

<sup>533</sup> Bkz. Ca'feriyân, *a.g.e.*, s. 568; Öz, "Mehdi el-Muntazar", s. 376.

<sup>534</sup> Bkz. Küleynî, *el-Kâfi*, 1/525-534; Şeyh Müfid, *el-İrşâd Li'l-Müfid*, 2/344-355.

## SONUÇ

İslâm toplumu içerisinde siyasi, itikadi, kabilevî vs. sebeplerden dolayı ortaya çıkan ihtilaflar ilk dönemlerden itibaren Müslümanların farklı gruplara ayrılmasının temelini teşkil etmiştir. Bu ihtilaflardan ortaya çıkan fırkaların bir kısmı Hz. Ali ve Ehl-i Beyt taraftarları olarak bilinen ve süreç içerisinde Şia olarak isimlendirilen siyasi ve itikadi oluşumlardır. Klasik kaynakların verdiği bilgilere göre bu fırkaların birçoğu itikadi ve ameli açıdan İslâm'ın ana kaynaklarının vurguladığı itidal çizgisini aşarak ifrat ve tefride sapsmışlardır. Bu aşırı gruplarının ortaya çıkış tarihi Hz. Ali dönemine kadar ulaşmaktadır.

Ehl-i Beyt'e karşı aşırı görüşler sergileyen şahıs ve fırkalar yaşadıkları dönemin sosyo-politik ortamına göre azlık ve çokluk arz etmektedir. Hz. Ali döneminde aşırı görüşler ileri süren kişiler olarak sadece Abdullah b. Sebe ve onun takipçilerinden bahsedilirken, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin dönemlerinde ise bu görüşte olan hiçbir kimseden bahsedilmemiştir. Bu fırkaların ve şahısların çoğu, İmamiyye'nin beşinci ve altıncı imamları olarak kabul edilen Muhammed el-Bakır ve Ca'fer es-Sadık dönemlerinde ortaya çıkmıştır.

İmamlar, Aşırı Şîî fırkalara karşı farklı tutum ve davranışlar sergilemişlerdir. Bazı imamların, gulât görüşler sergileyen zümreleri ve şahısları öldürmek istedikleri iddia edilirken bazılarının da onları tekfir ettikleri nakledilmektedir. İmamların büyük çoğunluğu ise onları reddederek Ehl-i Beyt takipçilerinin bu şahıslardan uzak durmalarını istemiştir. Rivayetlere göre Hz. Ali kendisi hakkında aşırı iddialarda bulunan şahısları çukura gömerek yaktırtmak istemiş veya bulunduğu şehirden sürgün etmiştir. Zeynelâbidin kendi taraftarlarını, haddi aşmalarına sebep olacak aşırı Ehl-i Beyt sevgisinden sakındırmıştır. Muhammed Bakır kendi döneminde aşırı iddiaları ile bilinen Muğiriyye fırkasının lideri Muğire b. Saîd'in iddialarını reddederek tekfir etmiş, ayrıca peygamberlik iddiasında bulunan Beyâniyye kurucusu Beyan b. Sem'an'ı da

lanetlemiştir. Ca'fer es-Sadık ise aşırı görüş sahiplerini lanetleyerek kendisinin onlardan beri olduğunu vurgulamış ve taraftarlarını onlardan uzak durmaları hususunda sert dille uyarmıştır. Ayrıca kendi döneminde ileri sürdüğü aşırı görüşlerle tanınan Beyân b. Sem'an, Muğire b. Saîd, Ebu'l-Hattâb el-Esedî, Hamza b. Umâre, Haris-i Şâmi, Saîd en-Nehdî, Abdullah b. Amr b. Haris ve Ebu Mansûr el-İclî'yi lanetleyerek kendisi ve Ehl-i Beyt hakkında iddia ettikleri aşırı sözlerini reddetmiştir. İmamiyye'nin bir diğer imamı olan Musa Kazım da kendi döneminde olan gâli fırkaları lanetleyerek onların aşırı düşüncelerini reddetmiştir. Özellikle kendi döneminde ortaya çıkan Beşiriyye fırkasının lideri Muhammed b. Beşir'in aşırı görüşlerine tepki göstermiştir. Aynı şekilde diğer imamlar da gulâtın ortaya koyduğu aşırı inançları kabul etmeyerek onlar hakkında sert eleştirilerde bulunmuşlardır.

Temel itikadi esaslarını On İki İmam'ın sözlerine dayandıran İmamiyye fırkasının klasik ve modern dönem alimleri de gulat fırkalara karşı İmamların sergiledikleri tavırları aynen devam ettirmişlerdir. Şii ulemaya göre aşırı görüşler, ortaya çıktıkları dönemin sosyo-politik ortamına bağlı olarak bu dönemdeki siyasi baskılardan dolayı gelecekle ilgili ümitsizliğe kapılan Ehl-i Beyt taraftarlarından bazılarının İmamlar hakkında aşırı görüşler ileri sürmesine sebep olmuştur. Buna ek olarak dönemin idarecileri İmalara bağlı zümreler üzerinde baskı oluşturmak için aşırı görüşler ileri süren şahıs ve zümreleri vasıta olarak kullanmışlardır.

## KAYNAKÇA

AHMEDÎ KECÂYÎ, Mecit-Turâbî, Ruhullah, " Göne Şinâsî Fırkahâyi Uluhiyet Engâr der Devre-i İmam Sadık ve Çigönegi Ruyârüyî İmam bâ İşân", *Tarih-i İslâm Dergisi*, y.y. 2014, 5. bsk., sy. 3, ss. 33-60.

AHMET SABRÎ, es-Seyyit Ali, "Keysâniyye ve Menşe-i Peydâyiş-i Ân", Farsçaya çev. Macid Minhâcî, *Tarihçe-i Hârezmî İlmî Dergisi*, y.y. 2013, yıl 1, sy. 2, ss. 129-148.

ÂKÂ NÜRÎ, Ali, *Hastgâh-i Teşeyyu ve Peydâyiş-i Fırkaha-i Şia' der Asr-ı İmaman*, Defter-i Tebliğât-i İslâmî Havza-i İlimiyye-i Kum , Kum 2008.

ÂKÂ CERÎ, Seyit Hâşim-Behrâmi, Ruhullah, "Ebu Hâşim, Cenâhiyye ve Cünbiş-i Abdullah b. Muâviye", *Faşnâme-i İlmî-Pejuhişi Ulum-i İnsani Dânişgâh-ı ez-Zehrâ*, y.y. 2004, sy. 46-47, ss. 1-28

ALİZADE BIRCENDÎ, Zehra, "Ber-Resi Rîşehâ-i Fikrî ve İlel-i İctimâi-Siyasi Zuhûr-i Gâliyân", *Dânişgâh-i Bircend Dânişkede-i Edebiyât ve Ulum-i İnsani Dergisi*, Bircend 2004, sy. 4ss. 97-112, ss.

ALTUNTAŞ, Hayrânî, "Dehriyye", *DİA*, İstanbul 1994, 9/107-109.

ÂLÛSÎ, Ebu'-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdullah b. Mahmûd, *Ruhu'l-Meânî fi Tefsîr-i'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'ul-Mesânî*, Daru'l-İhya'it-Turasi'l-Arabî , Beyrût tsz.

ASKALÂNÎ, Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Metbuât , Beyrut 1971.

ASKERÎ, Murtaza, *Abdullah b. Sebe ve Esâtîrun Uhrâ*, el-Mu'cemu'l-İlmî İslâmî , Tahran 1997.

ATAY, Hüseyin, *Ehl-i Sünnet ve Şia*, AÜİF no: 159, Ankara tsz.

AVNÎ, İlhan, "Bedâ", *DİA*, İstanbul 1992, 5/290-291.

BAHAUDDIN NİLÎ NECEFÎ, Ali b. Abdülkerim, *Serverü Ehli'l-İman fi Alâmâti Zuhuri Sahibi'z-Zaman*, thk. Kays Attâr, Delil-i Mâ , Kum 2005.

BAĞDÂDÎ, Ebu Mansûr Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed et-Temîmî, *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânu'l-Fırkati'n-Naciyeti Minhüm*, Dâru'l-Âfaki'l-Cedîde , Beyrut, 1982.

- BEDEVÎ, *Mezâhibu'l-İslâmiyyin*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn , Beyrut 1997.
- BERKÎ, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Halid, *Ricâli'l-Berkî*, thk. Tûsî, Muhammed b. Hasan ve Hasan Mustafevî, Tahran Üniversitesi , Tahran 1964.
- BEYHAKÎ, Ebu Bekr Ahmed İbnü'l-Hüsseyin b. Ali, *el-B'as ve'n-Nuşûr li'l-Beyhaki*, thk. eş-Şeyh Âmir Ahmed Haydar, Merkezu'l-Hidemât ve'l-Ebhâsi'l-Sakâfiyye, Beyrut 1986.
- BİNÂÎ, Ali Ekber Kareşî, *Kâmûs-i Kur'an*, Dâru'l-Kütübü'l-İslamiye, Tahran 1991.
- BUHÂRÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim Cu'fi, *Sahihu'l-Buhari*, thk. Muhammed Zühayr b. Nasır, Dâru't-Tavkun-Necât , y.y. 2001.
- BAHRÂNÎ İSFEHANÎ, Abdullah b. Nurullah, *Avâlimu'l-Ulûm ve'l-Maarif ve'l-Ahval mine'l-Âyât ve'l-Akvâl*, thk. Muhammed Muvahhid İbtî İsfehani, Müessesetü'l-İmam Mehdî , Kum 1992.
- BULGEN, Mehmet, "İslâm Dini Açısından Tenasüh ve Reenkarnasyon", *MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2011, sy. 40, ss. 63-92.
- CA'FERİYÂN, Rasul, *Hayât-ı Fikri ve Siyasî İmâmân-ı Şîa'*, Ansâriyân , Kum 2002.
- CÂSİM, Hüseyin, *Tarih-i Siyasî Gaybet-i İmam-ı Duazdahum*, Farsçaya çev. Âyetullahî, Seyit Muhammed Muttakî, Emir Kebir , Tahran 1999.
- DÎNEVERÎ, Ebu Hanife Ahmed b. Davut b. Venend, *el-Ahbârü't-Tvâl*, thk. Ebu'l-Munim Âmir, Dâru İhyâ-i Kütübü'l-Arabî , Kahire 1960.
- EMİN, Ahmed, *Fecru'l-İslâm*, Müessesetü Hindâvî li't-Talim ve's-Sakâfe , Mısır 2012.
- ENSÂRÎ, Hasan, "Bezîgiyye", *DMBİ*, Bünyâd-ı Dâyetü'l-Meârif-i Büzürg-i İslâmî , Tahran 2005, 12/99.
- ERBİLÎ, Ali b. İsa, *Keşfu'l-Gumme fi Ma'rifet-i Eimme*, thk. Hâşim Rasulî Mahallâtî, Benî Hâşimî , Tebriz 2002.
- EŞ'ARÎ, Ebul-Hasan Ali b. İsmail b. Ebi Bişr İshak b. Sâlim, *Kitâbu Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfi'l-Musallin*, tsh. Helmut Ritter, Franz Steiner Verlag GmbH , Wiesbaden 1980.
- FAYYÂD, Abdullah, *Târihu'l-İmamiyye ve Eslâfihim mine 'ş-Şi'a'*, Müessesetü'l-Alami li'l-Mebuât , Beyrut 1986.

FEYZ-İ KÂŞÂNÎ, Muhammed Muhsin b. Şah Murtaza, *Tefsiru's-Sâfi*, thk. Hüseyin A'lemî, Mektebetu's-Sadr , Tahran 1994.

\_\_\_\_\_, *el-Vâfi*, Emiru'l-Müminin Kütüphanesi , Kum 1985.

FERHENG, Mehrveş, " Beşîriyye" *DMBİ*, Tahran 2005, 12/191-192.

FERMÂNIYÂN, Mehdî, *Âşnâ-i bâ Fırak-ı Teşey'u*, Merkez-i Müdiriyyet-i Havza-i İlmiyye-i Kum , Kum 2008.

FESEVÎ, Ebu Yusuf Yakup b. Süfyân el-Fârisî, *el-Marifetü ve't-Tarih*, thk. Ekrem Diyâ el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle , Beyrut 1981.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Abdullah b. Muâviye", *DİA*, İstanbul 1988, 1/118-119.

\_\_\_\_\_, "Ebû Mansûr el-İclî", *DİA*, İstanbul 1994, 10/181.

\_\_\_\_\_, "Hasan", *DİA*, İstanbul 1997, 16/282-285.

\_\_\_\_\_, "Abdullah b. Sebe" *DİA*, İstanbul 1988, 1/133-136.

\_\_\_\_\_, "el-Hüseyin", *DİA*, İstanbul 1998, 18/518-521.

el-GAFFÂR, Abdurrasul, *Şüphetü'l-Gulûv İndeş-Şi'a*, Daru'l-Hücceti'l-Beyza , Beyrut 1995.

GÖLCÜK, Şerafettin, "Beyân b. Sem'an et-Temîmî", *DİA*, İstanbul 1992, 6/28-29.

GİRÂVEND, Muctabâ- Mehdî Puransârî, Zehrâ, "Vucûh-i Siyasi İmamet ez Didgâh-i Fırak-i Hattâbiyye", *Tarih-i Nev Dergisi*, y.y. 1394, sy. 10, ss. 11-36.

HAS, Kenan, "Mezdekiyye", *DİA*, İstanbul 2004, 29/ 523-524.

HACIZADE, Yedullah vd., "Rîşehâ ve İlel-i Peydâiş-i Gulûv der Asr-ı Eimme", *Fasılname-i Pejuhişi Tarih-i Ferheng ve Temeddün-i İslâmî*, y.y. 2013, yıl 4, sy. 12, ss. 109-136.

\_\_\_\_\_, "Ciryân-i Gulûv der Asr-ı İmam Kâzım bâ Tekye ber Akâid-i Galiyâne-i Muhammed b. Beşir", *Fasıl-Name-i İlmi- Pejuhişi Tarih-i İslâmî*, y.y. 2013, yıl 4, sy. 53, ss. 105-125.

HAMEVÎ, Şihâbuddin er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru's-Sadr , Beyrut 1995.

HARMAN, Ömer Faruk, "Bel'am b. Bâûrâ", *DİA*, İstanbul 1992, 5/389-390.

HILLÎ, Hasan b. Ali b. Davud, *er-Ricâl (li-Ibn Davud)*, thk. Bahru'l-Ulum, Muhammed Sadık, Tahran Üniversitesi , Tahran 1964 .

HILLÎ, Cemâluddîn el-Hasan(el-Hüseyn) b. Yusuf b. Ali İbnü'l-Mutahhar, *Ricâlu'l-A'llâmetu'l-Hillî*, Dâru'z-Zehâir , Necef 1990 .

el-HASAN, Abdullatif Abdurrahman, *Eseru'l-Fikri'l-Yahudî alâ Gulât-ı Şia'*, Mektebetü'l-Abikân , Rıyad 2013.

HÂŞİMÎ HOYÎ, Mirza Habibullah vd., *Minhâcu'l-Berâ'a fi Şerhi Nehcîl-Belâğa (Hoyî)*, thk. İbrahim Miyancı, Mektebetü'l-İslâmiyye , Tahran 1979.

HOYÎ, Seyyid Ebu'l-Kâsım el-Müsevî, *Mu'cemü Ricâli'l-Hadis ve Tafsil-ü Tabakâti'r-Rivât*, Mektebetü İmam Hoyî , Necef tsz.

HÜSEYİN, Tâhâ, *el-Fitnetü'l-Kübra Ali ve Benühu*, Dâru'l-Meârif , Kahire tsz.

İBN ASÂKİR, Ali b. el-Hasan b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfiî, *Tercemetü Reyhâneti Rasuli'l-Lah el-İmâm eş-Şehîd el-Hüseyn b. Ali b. Ebi Tâlib min Tarihi Medinet-i Dimaşk*, thk. Muhammed Bâkır Mahmudî, Mecme'u İhyâ-i es-Sakâfeti'l-İslâmiyye , Kum 1994.

\_\_\_\_\_, *Tarihu Medinet-i Dimeşk*, Dâru'l-Fikr , Beyrut 1994.

İBN EBİ'L-HADÎD, Ebu Hamid İzzuddin Abdulhamid b. Hibetullah b. Muhammed el-Medâini, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mektebetü Âyetullah el-Mera'sî en-Necefî , Kum 1983.

İBN HALDÛN, *Kitâbu'l-Iber ve Divânü'l-Mubtede ve'l-Haber fi Tarihi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsâruhum min Zevi's-Şani'l-Ekber*, thk. Halil Şahâde, Dâru'l-Fikr , Beyrut 1988.

İBN HAYYUN, Numan b. Muhammed el-Mağribî, *Deâimü'l-Islâm*, thk. Âsif Feyzî, Müessesetü Âli Beyt , Kum 1965.

İBN MÂCE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fevad Abdalbâki, Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye-Faysal İsa el-Bâbî el-Halebî , y.y. tsz.

İBN MANZUR, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisâmü'l-Arab*, Dâru Sadır, Beyrut 1994/1414.

İBN ŞEHRÂŞUB MÂZENDERÂNÎ, Muhammed b. Ali, *Menâkıbu Âl-i Ali b. Tâlib*, Allâme , Kum 2000.

İBNÜ'L-ESİR, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ömer Abdus-Selam Tedmurî, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî , Beyrut 1997.

İSFERÂYİNÎ, Ebu'l-Muzaffer Tahir b. Muhammed, *et-Tabsîr fi'd-Din, ve Temîzi'l-Fırkati'n-Nâciyeti ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, thk, Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, el-Mektebetü'l-Ezheriyyeli't-Turâs , Mısır 2010.

İZİDÎ, Hüseyin, “Keysâniyye Evvelin İnşi'ab der Tarih-i Teşeyyu” *Tarih Nâme-i İnan ba'dez İslam Dergisi*, y.y. 2012, yıl 2, ss. 1-25.

KÂTİP ÇELEBÎ, *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakati'l-fühûl*, thk. Mahmut Abdulkadir Arnavut, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi , İstanbul 2010.

KECÂYÎ, Mecid-Turâbî, Ruhullah, “Raftâr Şinâsî İmam Hâdî ve İmam Askerî der Tekâbul bâ Ciryânâ-yı İnhirâfî tâ Devre-i Gaybet”, *Pujihîshâ-yı Mehdevî Dergisi*, y.y. 2014, say. 11, ss. 27-48.

KEŞŞÎ, Ebu Amr Muhammed b. Ömer b. Abdulaziz, *Ricâlü'l-Keşşî*, thk. Seyit Ahmet el-Hüseyinî, Müessesetü'l-A'lemî lilmatbuât , Beyrut 2009.

KILAVUZ, Ahmet Saim, “Ali er-Rızâ”, *DİA*, İstanbul 1989, 2/436-438.

\_\_\_\_\_, “ Ali el-Hâdî”, *DİA*, İstanbul 1989, 2/394-395.

KOCADAĞ, Yaşar, *Keysâniyye'nin Doğuşu Gelişimi ve Düşünceleri*, MÜSBE İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

KORKMAZ, Sıddık, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Araştırma , Ankara 2012.

KUBÂDÎ, Meryem, “Baz Şinâsî Endişe-i Gulûv”, *Mutâlaât-ı İslamî Dergisi*, y.y., 2007, sy. 78, ss. 110-146.

KUMMÎ, Ali b. İbrahim, *Tefsîru'l-Kummi*, thk., Tayyib Musa Cezâirî, Dâru'l-Kitap , Kum 1983.

KUMMÎ, Sa'd b. Abdullah el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak*, tsh. Muhammed Cevâd Meşkur, Mekrez-i İntişârât-i İlmî ve Ferhengî , y.y. 1982.

KUTLU, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Değerler Eğitim Merkezi , İstanbul 2013.

el-KÛFÎ, Ebu Muhammed Ahmed b. Âsım, *Kitâbu'l-Futuh*, thk. Ali Şiirî, Dâru'l-Advâ , Beyrut 1993.

KÛLEYNÎ, Muhammed b. Yakup b. İshak, *el-Kâfî*, thk. Ali Ekber Gaffârî ve Muhammed Âhundî, Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye , Tahran 1987.

LEYSÎ VÂSITÎ, Ali b. Muhammed, *Uyûnu'l-Hikem ve'l-Mevâiz*, thk. Hüseyin Hasanî Bircendî, Dâru'l-Hadis , Kum 1997.

MAKRİZÎ, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdulkadir, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitet ve'l-Âsâr*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye Beyrut 1997.

MALATÎ, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman, *et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'a*, thk. Muhammed Zâhid İbnü'l-Hasan el-Kevserî, y.y. 1968.

MECLİSÎ, Muhammed Bakır b. Muhammed et-Takî, *Bihâru'l-Envâr*, Dâru İhyâi't-Terâsi'l-Arabî , Beyrut 1983.

\_\_\_\_\_, *İhticâcât (Tecüme-i Bihâru'l-Envâr)*, İslamiyye , Tahran 2000.

MESUDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *İsbâtü'l-Vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebi Tâlib*, Dâru'l-Advâ , Beyrut 1988.

MEŞKÛR, Muhammed Cevat, *Ferheng-i Firak-ı İslâmi*, Âstân-i Kuds-i Rıdavî , Meşhet 1997.

MUHADDISÎ, Cevad, "Ferheng-i Âşûrâ", Neşr-i Marûf , Kum 2012, ss. 166-167.

MUHAMMED b. Muhammed b. Eş'as, *el-Ca'feriyyât (el-Eş'esiyyât)*, Mektebu'n-Neynevi'l-Hadise , Tahran tsz.

MUHARREMÎ, Gulam Hasan, *Şi'a Tarihi Gaybeti Suğra Dönenemi Somuna Kadar*, Türkçeye çev. Hakan Karacan, Kevser , Ankara 2013.

MURADÎ, Abulhamid, "Hattâbiyye", *DMBİ*, Bünyâd-ı Dâyetü'l-Meârif-i Büzürg , y.y., tsz., 22/436-437.

MUSÂHİB, Gulam Hüseyin, *Dâiretü'l-Maarif-i Fârsi*, Emir Kebir , Tahran 2002.

MUSLİM, Ebu'l-Hüseyin b. Haccac b. Muslim el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Sahihu Müslim*, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî , Beyrut tsz.

MUSTAFA İBRAHİM, Ahmet ez-Ziyad, vd., *Mu'cemü'l-Vasit*, Mektebetü's-Şuruki'd-Düveliyye, y.y. 2004.

MUSTAFAVÎ, Hasan, *et-Tahkik fi Kelimâti'l-Kur'ani'l-Kerim*, Vezâret-i Ferheng ve İrşad-i İslamî, Tahran 1989.

MÜFÎD, Ebu Abdillâh İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed (Şeyh Müfid), *Tashihu İtikadâtu'l-İmamiyye*, thk. Hüseyin Dergâhî, Kengere-i Şeyh Müfid, Kum 1993.

\_\_\_\_\_, *el-Fusûlü'l-Muhtara*, thk. Ali Mir Şerifi, Kengere-i Şeyh Müfid, Kum 1992.

\_\_\_\_\_, *el-İrşâd li'l-Müfid*, Farçaya çev. Seyit Hâşim Rasulî Mahalllâtî, İslâmiyye, Tahran tsz.

el-Munâvî el-Kâhirî, Zeynuddin Muhammed, *Feyzü'l-Kadir Şerhü'l-Camii's-Sagir*, el-Mektebetü't-Ticariyyeti'l-Kübrâ, Mısır 1937.

NÂŞÎ el-EKBER, Abdullah b. Muhammed Ebu'l-Abbâs, *Mesâilu'l-İmâme ve Muktatafât mine'l-Kitabi'l-Evsat fi'l-Makâlât*, thk. Yusuf Fân İs, Beyrut 1971.

NECÂŞÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abbas, *Ricâli'n-Necâşi*, Şirketü'l-A'lamî li'l-Matbuât, Beyrut 2010.

en-NESÂÎ, Ebu Adurrahman b. Şuayb b. Ali el-Horasanî, *el-Mücteba mine's-Sünen-es-Sünemü's-Suğrâ li'n-Nesâi*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, Mektebu'l-Matbu'ati'l-İslamiyye, Halep 1986.

NEVBAHTÎ, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa, *Fıraku's-Şi'a*, tsh. Helmut Ritter, Matbaatu'd-Devle, İstanbul 1931.

NİRUMAND, Rıza, "Bâz-Şinâsi Merz-i Tefvîz ez Vilâyet-i Tekvîni der Endişe-i Şi'a", *Mutala'ât-ı İslamî (Felsefe ve Kelam) Dergisi*, Meşhet 2011, yıl 43, sy. 2/87, ss. 165-188.

NURÎ, Hüseyin b. Muhammed et-Takî, *Mustedreku'l-Vesâil ve Mustenbitü'l-Mesâil*, Müessese-i Âli Beyt, Kum 1988.

ONAT, Hasan, "Hattâbiyye" *DİA*, İstanbul 1997, 16/492-493.

ÖNKAL, Ahmet, "Ca'fer b. Ebû Tâlib", *DİA*, İstanbul 1992, 6/548-549.

ÖZ, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, Ensar, İstanbul 2011.

\_\_\_\_\_, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, Ensar , İstanbul 2012.

\_\_\_\_\_, “Ali Evlâdı”, *DİA*, İstanbul 1989, 2/392-393.

\_\_\_\_\_, “Müfevvida” *DİA*, İstanbul 2006, 31/500-5001.

\_\_\_\_\_, “Muhammed el-Cevâd”, *DİA*, İstanbul 2005, 30/514-514.

\_\_\_\_\_, “Mehdî el-Muntazar”, *DİA*, İstanbul 2003, 28/376-377.

PAKETÇÎ, Ahmed, “Hulûliyye”, *DMBİ*, Tahran 2014, 21/308-310.

RÂĞİB el-ISFAHANÎ, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi-Garibi'l-Kur'an*, Farsçaya çev. Gulam Rıza Hüsrevî Hüseyinî, el-Mektebetü'l-Murtazaviyye li-İhyâ-i Âsârü'l-Caferiyye , Tahran 1383.

RÂVENDÎ, Ebu'l-Hasan Kutbuddin Saïd b. Hibetullah Kutbuddin, *el-Harâic ve'l-Cerâih*, Müessesetü İmam Mehdî , Kum 1989.

RÂZÎ, Fahreddin Muhammed b. Ömer, *İtikâdâtü Firaki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin*, thk. Muhammed el-Mutasımbillah el-Bağdadî, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî , Beyrut 1986.

RÂZÎ, Ebu Hatim Ahmed b. Hamdan b. Ahmed Leysî, *Kitâbü'z-Zîne fi'l-Kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabîyye*, thk. Hüseyin b. Feyzullah el-Hamedânî, Merkezü Dirâsât ve'l-Buhusi'l-Yemenî , 1994.

RIZAZÂDE ASKERÎ, Zehra, “Nakş-i Gulât der Tahrib-i Çehre-i Şi'a”, *Fasl-Name-i Pejehişî Tarihi Ferheng ve Temeddün-i İslâmî*, Tahran 2010, 1. sy., ss: 163-190.

SABİRÎ, Hüseyin, *Tarih-i Firaki İslâmî Firaki Şii ve Firkahâ-i Mensup be Şia'*, Tahran 2005.

es-SAFADÎ, Selahattin Halil b. Âybek b. Abdullah, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmet Arnavut- Mustafa Türkî, Dâru İhyâi't-Turâs , Beyrut 2000.

SAFERÎ FURÛŞÂNÎ, Nimetullah, *Gâliyân-ı Kāvüşî der Ciryân-hâ ve Berâyend-hâ tâ Pâyân-ı Sedde-i Sivvum*, Âstân-i Kuds Rızavî , Meşhet 1999.

SAKAFÎ, İbrahim b. Muhammed b. Saïd b. Hilal, *el-Ğarât*, thk. Celâleddin Muhaddis, Encümen-i Âsâr-ı Millî , Tahran 2016.

SAN'ANÎ, Ebu Bekr Abdurrazzak, *el-Âmâli fi Âsâri's-Sahabe*, thk. Muceddi es-Seyyit İbrahim, Mektebetü'l-Kur'an , Kahire tsz.

- SARIKAYA, Mehmet Saffet, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta 2001.
- SAYIM, AHMET, "Zeynelâbidin", *DİA*, İstanbul 2013, 44/365-366.
- ŞEHRİSTANÎ, Ebu'l-Feth Tacuddin Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ven-Nihal*, thk. Emir Ali Mehnâ - Ali Hasan Faûr, Dâru'l-Marife , Beyrut 1993.
- \_\_\_\_\_, *el-Milel ve Nihal*, Türkçeye çev. Mustafa Öz, Letera , İstanbul 2008.
- ŞENZEYBEK, Aytekin, "Ebu'l-Hattab el-Esedî ve Hattabiyye Fırkası" *Ma'rifet Dergisi*, Yaz 2015, 15/1, ss. 87-116.
- \_\_\_\_\_, "Muhtâr es-Sakafî'nin Hayatı Bağlamında İlk Keysânî Fikirlerin Ortaya Çıkışı", *Marife Dergisi*, Kış 2015, 15/2, ss. 343-370.
- ŞERİF er-RIZA, Muhammed b. Hüseyin, *Nehcü'l-Belâğa*, thk. Feyzul İslâm, Kum 1993.
- eş-ŞEYBÂNÎ, Ebu Bekir b. Ebu Asım Ahmed b. Amr b. Duhak b. Muhallid, *Kitabu's-Sümme*, el-Mektebu'l-İslamî, y.y. 1980.
- ŞEYBÎ, Kâmil Mustafa, *es-Sıla Beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyü*, Dâru'l-Endülüs , Beyrut 1982.
- ŞEYH HUR el-ÂMİLÎ, Muhammed b. Hasan, *İsbâtu'l-Hüdâ bi'n-Nusus ve'l-Mu'cizât*, A'lemî , Beyrut 2004.
- ŞEYH SADÛK, Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh, *el-Emâlî*, Kitapçı , Tahran 1998.
- \_\_\_\_\_, *el-Hisâl*, thk. Ali Ekber Gaffarî, Cami'a-yı Müderrisîn , Kum 1983.
- \_\_\_\_\_, *et-Tevhid*, thk. Hâşim Hüseyinî, Camia-yı Müderrisîn , Kum 1977.
- \_\_\_\_\_, *İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, Kengere-i Şeyh Müfid , Kum 1993, s. 98.
- \_\_\_\_\_, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakih*, thk., Ali Ekber Gaffarî, Defter-i İntişârât-ı İslamî , Kum 1992.
- \_\_\_\_\_, *Men-La Yahduruhu'l-Fakih (Terceme-i Gaffari)*, Farsçaya çev. Ali Ekber Gaffarî, Neşr-i Sadûk , Tahran 1988.
- \_\_\_\_\_, *Uyûn-u Ahbârî'r-Rıza*, thk. Mehdi Lâceverdi, Neşr-i Cihan , Tahran 1958.
- \_\_\_\_\_, *Uyûnu Ahbârî'r-Rıza*, Farsçaya çev. Hamid Rıza Müstefid ve Ali Ekber Gaffarî, Neşr-i Sadûk , Tahran 1993.

- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, "Mehdî", *DİA*, İstanbul 2003, 28/369-371.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, Şirket'ü Mektebeti ve Matbe'ü Mustafa el-Babî el-Halebî, 1964.
- TABERSÎ, Ebu Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl, *I'lâmu'l-Verâ bi-'Alâmi'l-Hüdâ*, İslâmiyye, Tahran 2011.
- \_\_\_\_\_, *Mecmeu'l-Beyan fi Tefsiru'l-Kur'an*, Nâsır Hüsrev, Tahran 1993.
- TABERÎ, Ebu Ca'fer İbn Cerir Muhammed b. Cerîr b. Yezid, *Taberî Tefsiri*, Türkçeye çev. Kerim Aytekin-Hasan Karakaya, Hisar, İstanbul 1996.
- \_\_\_\_\_, *Tarihi't-Taberî Tarihi'r-Rusûl ve'l-Mülûk, ve Sılatü Tarihi't-Taberî*, Dâru't-Turâs, Beyrut 1967.
- TABRİSÎ, Hüseyin b. Fazl, *Mekârimü'l-Ahlak*, Şerif Rıza, Kum 1992.
- TABÂTABÂÎ, Hüseyin Müderrisî, *Mektep der Ferâyend-i Tekâmül Nazar-i ber Tatavvur-ı Mebâni Fikrî Teşeyyu' der Seh Karn-ı Nahüst*, çev. Hâşim, İzidpanâh, Dârvin, New Jersey 1995.
- et-TAHRÂNÎ, Şeyh Âkâ Buzurg, *ez-Zeria' ilâ Tasârif-i eş-Şia'*, Dâru'l-Edvâ, Beyrut tsz.
- TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahâk, *Sünenü't-Tirmizi*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Şirketü Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bânî el-Halebî, Mısır 1975.
- TUCKER, William F., "Ebû Mansûr el-İclî ve Mansûriyye: (Avrupa) Ortaçağ Terörizmi Hakkında Bir Çalışma", Türkçeye çev. Ethem Ruhi Fırlalı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara 1982, sy. 5, ss. 217-229.
- TÛSÎ, Ebu Ca'fer Muhammed İbnü'l-Hasan, *Tehzibu'l-Ahkâm*, Hasan Musevî Horasani, Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, Tahran 1987.
- \_\_\_\_\_, *el-Emâlî*, Dâru's-Sakâfe, Kum 1994.
- \_\_\_\_\_, *el-Gaybet*, thk. İbadullah Tahranî-Ali Ahmet Nâsîh, Dâru'l-Maarif İslâmiyye, Kum 1991.

\_\_\_\_\_, *Ricâhu'l-Tûsi*, thk. Cevâd el-Kayyumî İsfahânî, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî , Kum 1994.

\_\_\_\_\_, *Ihtiyâru Marifeti'r-Ricâl (el-Marûf bi-Ricâli'l-Keşşî)*, thk. Cevâd el-Kayyumî İsfahânî, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî , Kum 2006.

UFÛKÎ, Davut, "Miyârhây-ı Gulûv Der Kur'an ve Rivâyât", *Ulum-i Hadis Dergisi*, y.y. 2010, sy. 4, ss. 80-103.

UKAYLÎ, Muhammed b. Ömer, *Kitabu'd-Duafâ*, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye , Beyrut 1997.

WATT, Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Türkçeye çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Sarkaç , Ankra tsz.

YAKUBÎ, Ahmet b. İshak *Tarihu'l-Yakubî*, Farsçaya çev. Muhammed İbrahim Âyetî, Tahran 2003.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Teşbih", *DİA*, İstanbul 2011, 40/558-560.

YİĞİT, İsmail, "Muhtar es-Sekafî", *DİA*, İstanbul 2006, 31/54-55.

ZEMANÎ, Muhammed Zeman, *Didgâh-i Ehl-i Sümmet der Mevrid-i Muhtar es-Sekafî*, Akîde Dejital , 2015.

TEVEKKÛLÎ, Tahire-Zehebî, Abbas, "Tenasüh", *DMBİ*, Tahran 2009, 16/176-187.

ZEHEBÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Şiyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Dâru'l-Hadis , Kahire 2006.

\_\_\_\_\_, *Mizâmu'l-İ'tidâl fi Nekdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ma'rifeti li'l-Taba' ve'n-Neşri , Beyrut 1963.

\_\_\_\_\_, *Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdus-Selam et-Tedmirî, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî , Beyrut 1993.



## Öz Geçmiş

Obaidullah FOTOWAT, 1987 yılında Afganistan Belh ilinde dünyaya gelmiştir. 2001 yılında Mezar-i Şerif şehrinde bulunan Seyyid-i Şühedâ Hz. Hamza Kuran kursunda hafızlığı tamamlamıştır. 2007 yılında Esediyye Lisesinde lise eğitimini bitirdikten sonra 2009 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesine başlamıştır. Türkçe ve Arapça hazırlık okumakla beraber 2015 yılında Üniversiteyi başarılı bir şekilde tamamlamıştır.

2015 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İslam Mezhepleri Tarihi alanında Yüksek Lisans eğitimine başlayarak 2018 yılında başarılı bir şekilde bitirmiştir. Ana dili ile beraber Türkçe, Farsça, Arapça dillerini üst düzeyde bilmektedir. Evli bir çocuk babasıdır.